Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie
Comprehensive Atlas of the Dutch United East India Company

VI VOOR-INDIË, PERZIË, ARABISCH SCHIEREILAND / INDIA, PERSIA, ARABIAN PENINSULA

DEEL 2.2 / PART 2.2

. . .III VOOR-INDIË, PERZIË, ARABISCH SCHIEREILAND: KAARTEN, PLATTEGRONDEN EN TOPOGRAFISCHE TEKENINGEN, 1590-1825 / III INDIA, PERSIA, ARABIAN PENINSULA: MAPS, PLANS AND TOPOGRAPHICAL DRAWINGS, 1590-1825

. . . .Arabisch Schiereiland en Perzische Golf / Arabian Peninsula and Persian Gulf [2]

60-61 . . Claes Jansen Speelman, 1645 :
[Kaart van de baai van Dibba].
[Chart of the bay of Dibba].

61 . . . . [H.B. Hoppenstok, 1816] :
[Aanzicht van de eilanden Hormuz, Larak en Qeshm].
[View of the islands of Hormuz, Larak and Qeshm].

62 . . . . [João Teixeira I Albernaz, ca. / c. 1640] :
Fortaleza de Ormus.
Het fort van Hormuz.
The fort at Hormuz.

62 . . . . [Anoniem / Anonymous, ca. / c. 1680] :
Ormus.
Hormuz.

63 . . . . [Engelbert Kaempfer, toegeschreven / attributed, 1684-1685] :
Ormus.
Hormuz.

63 . . . . [Engelbert Kaempfer, toegeschreven / attributed, 1684-1685] :
[De zoutheuvel op Hormuz].
[The salt hill at Hormuz].

64 . . . . [Anoniem / Anonymous, ca. / c. 1698] :
Project van de Losie op Gamron in Persien.
Project Plan for the Lodge at Gombroon [Bandar-e Abbas] in Persia.

65 . . . . [Johannes Vingboons, ca. / c. 1660] :
De Golf van Persien N:o 4.
The Persian Gulf N:o 4.

65 . . . . [Johannes Vingboons, ca. / c. 1660] :
De Golf van Persien N:o 2.
The Persian Gulf N:o 2.

66 . . . . [Johannes Vingboons, ca. / c. 1660] :
De Golf van Persien N:o 3.
The Persian Gulf N:o 3.

66 . . . . [Anoniem / Anonymous, ca ./ c. 1760] :
[Kaart van het eiland Kharg met Fort Mosselsteijn].
[Chart of the island of Kharg with Fort Mosselsteijn].

67 . . . . [Engelbert Kaempfer, toegeschreven / attributed, 1684-1685] :
[Kaart van Koerdistan en Perzië tussen de Kaspische Zee en Isfahan].
[Map of Kurdistan and Persia between the Caspian Sea and Isfahan].

68 . . . . [Engelbert Kaempfer, toegeschreven / attributed, 1684-1685] :
[De 'zuil met de horens' in Isfahan].
[The 'column of horns' in Isfahan].

69 . . . . [G. Hofstede van Essen, ca. / c. 1703] :
Meijdoen off Beurs [in Isfahan].
The Maidan or Market [in Isfahan].

70 . . . . [G. Hofstede van Essen, toegeschreven / attributed, ca. / c. 1703] :
D'Brugh van Zjulpha.
The Julfa Bridge.

71 . . . . [G. Hofstede van Essen, toegeschreven / attributed, ca. / c. 1703] :
D'Brug van Chiraas.
The Shiraz Bridge .

71 . . . . [Engelbert Kaempfer, toegeschreven / atrributed, 1684-1685] :
Jesdechas urbs.
De stad Yazd-e Khvast.
The city of Yazd-e Khvast.

72 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :
[Plan van Isfahan ten westen van de Maidan].
[Plan of Isfahan west of the Maidan].

73 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :
[Schetsplan van de charbagh-avenue in Isfahan].
[Sketch plan of the charbagh avenue in Isfahan].

73 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :
[Schetsplan van een waterloop in Isfahan].
[Sketch plan of a water course in Isfahan].

74 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :
Porta Hadjar Djerib versus Tachta Solyman.
De poort van Hazar Jarib aan de kant van de Takht-e Sulaiman.
The gate of Hazar Jarib on the side of the Takht-e Sulaiman.

75 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :
[Plan van een waterloop rond een tuinpaviljoen in Isfahan].
[Plan of a water course around a garden pavilion in Isfahan].

75 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :
[Plan van een waterloop met een vijver in Isfahan].
[Plan of a water course with a pond in Isfahan].

76 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :
[Pons Ali Werdi Chan, Pul-e Ali Wardi Khan].
[De Ali Wardi Khan Brug].
[The Ali Wardi Khan Bridge].

76-77 . . [Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :
[Pons Maranbuun, Pul-e Marban].
[De Brug van Marnan].
[The Marnan Bridge].

76-77 . . [Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :
[Pons Hassenabad, Pul-e Hasanabad].
[De Brug van Hasanabad].
[The Hasanabad Bridge].

77 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :
[Frons Palatii Regii cum parte Forii Maximi].
[De Façade van het Koninklijk Paleis met een deel van het Grote Plein].
[The Front of the Royal Palace with a part of the Great Square].

78 . . . . [Engelbert Kaempfer of /or Friedrich Wilhelm Brandshagen, na / after 1685] :
[Gezicht op de ruïnes van Persepolis].
[View of the ruins of Persepolis].

78-79 . . [Engelbert Kaempfer, 1685] :
[Palatii Persepolitani Rudera].
[De Ruïnes van het Paleis van Persepolis].
[The Ruins of the Palace at Persepolis].

79 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1685] :
[Schetsen van de rotsreliëfs van Naqsh-e Rostam].
[Sketches of the Naqsh-e Rostam rock reliefs].

80 . . . . [Engelbert Kaempfer, ca. / c. 1685] :
Ein Stifft Tay genannt.
Een Seminarie genaamd 'Tay'.
A Seminary named 'Tay'.

80 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1685-1688] :
[Gezicht op een stad in het zuiden van Perzië].
[View of a town in southern Persia].

81 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1685-1688] :
[Kaart van de Perzische Golf].
[Chart of the Persian Gulf].

81 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1685-1688] :
Ormus.
Hormuz.

82 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1685-1688] :
[Plattegrond van het fort op Qeshm].
[Plan of the fortress on Qeshm].

83 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1685-1688] :
[Urbs Ghamron vel Bander Abasi; Ghamran wa Bandar-e Abbasi].
[De stad Ghamran of Bandar-e Abbas].
[The city of Ghamran or Bandar-e Abbas].

83 . . . . [Engelbert Kaempfer, 1688] :
Masketta Arabia Faelicis.
Muscat in Arabia Felix.

nationaal archief
Universiteit Utrecht
Faculteit Geowetenschappen
Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap
KNAG

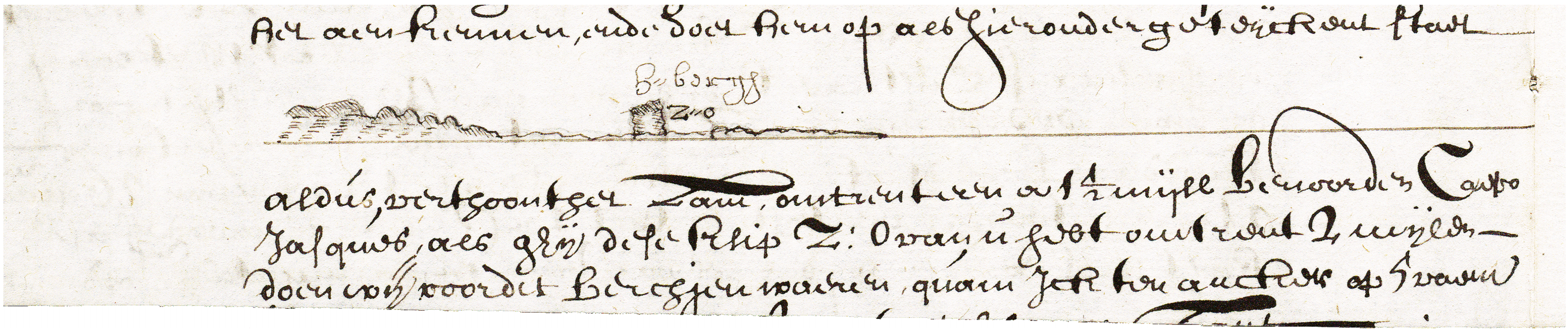

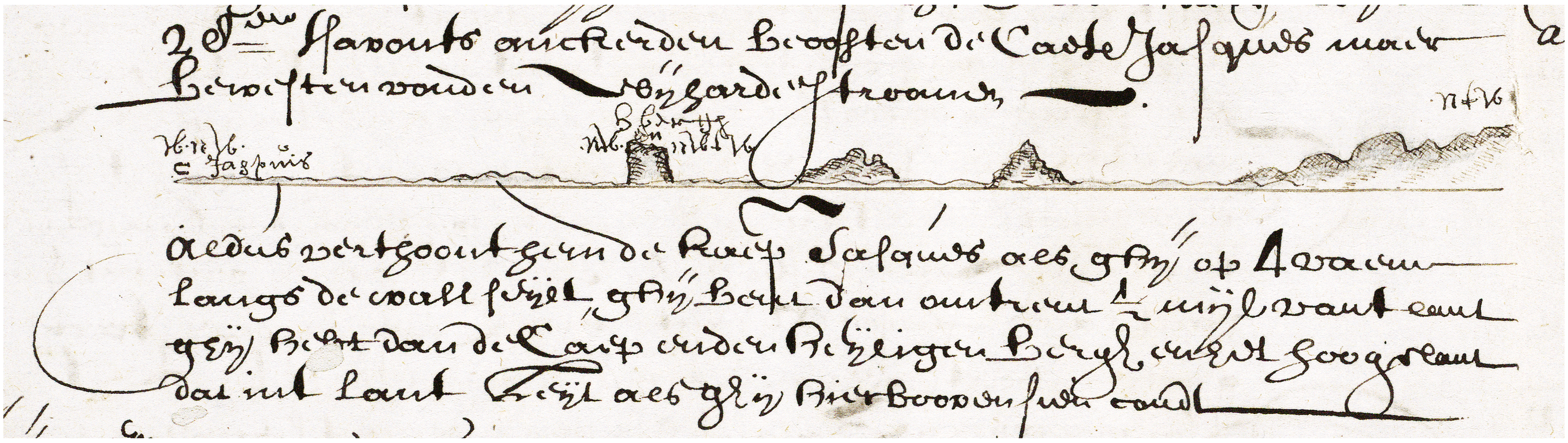

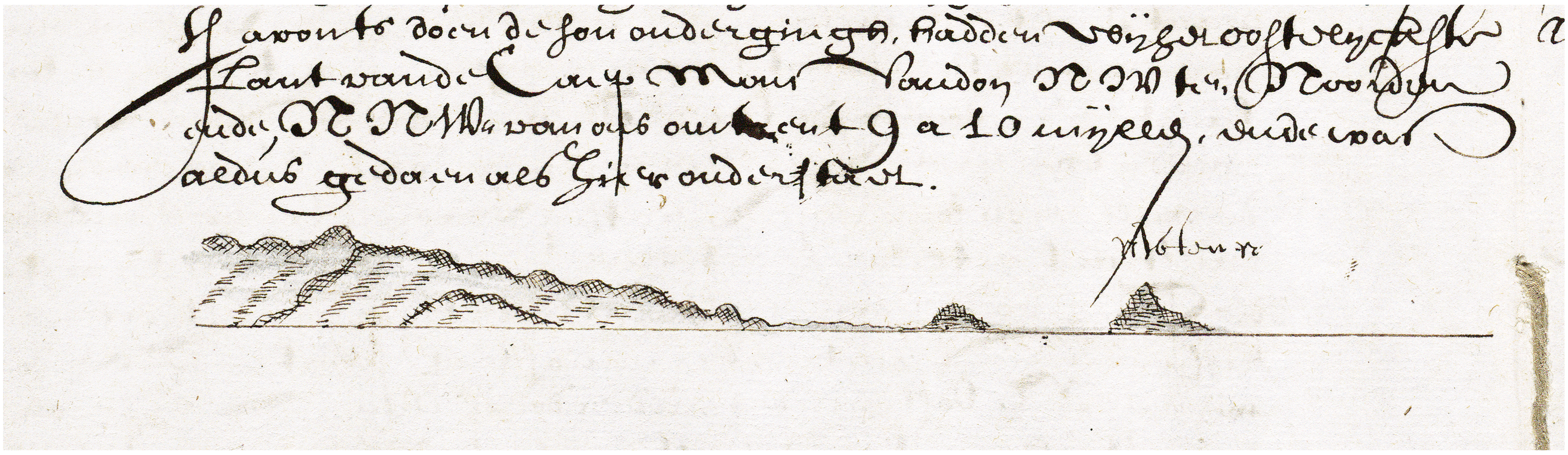

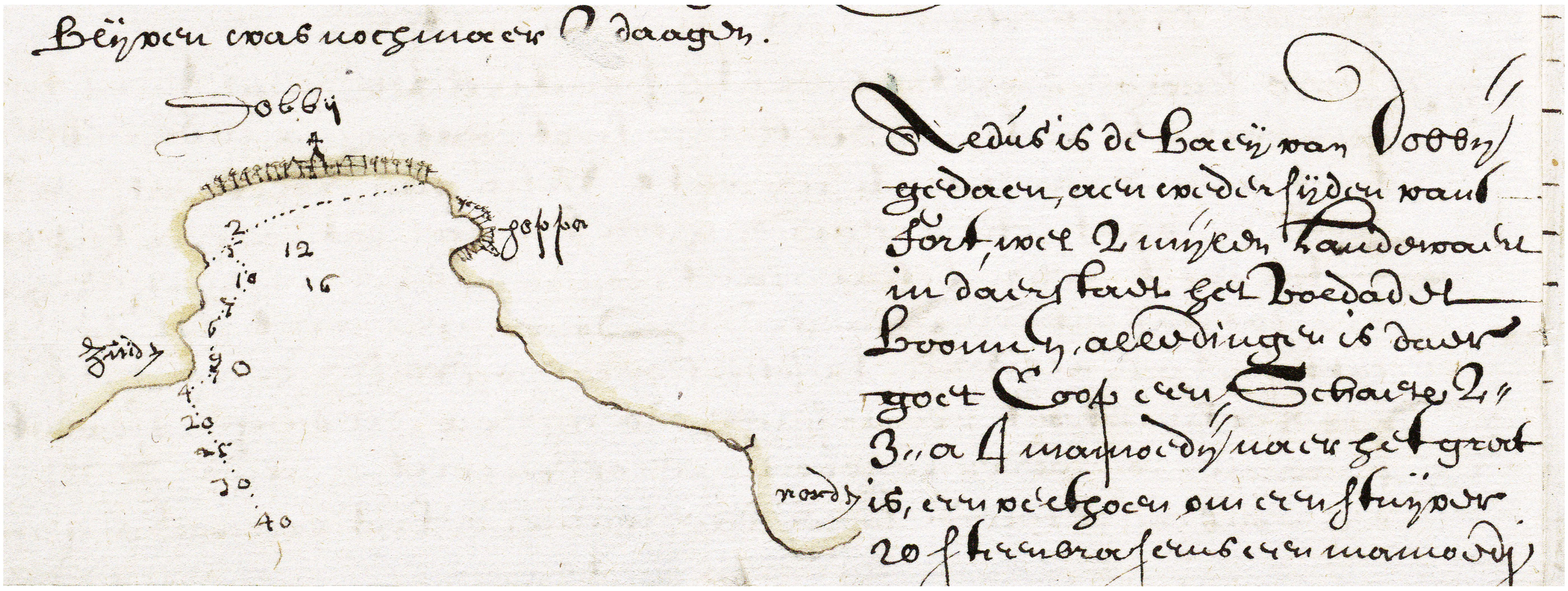

bladen 60-61 boven / sheets 60-61 above:

Nationaal Archief, 1.10.30 280 fols. 2V, 3V, 4V, 5V.

[Verkenning van] De Parsijaense golf tussen Cabo de Jasques ende Gameron.

[Exploration of] The Persian Gulf between Cape Jask and Gamron [Bandar-e Abbas].

Door Claes Jansen Speelman van Rotterdam Schipper opt Jacht de Zeemeeu Anno 1645 :
By Claes Jansen Speelman of Rotterdam Skipper on the Yacht Zeemeeu Anno 1645 :

[kaart / map] :

[Kaart van de baai van Dibba].
[Chart of the bay of Dibba].

Oriëntatie: het noorden is rechts.
Orientation: north is right.

[profielen / profiles] :

[Gezicht op Kaap Jask en de Heilige Berg naar het zuidoosten].
[View of Cape Jask and the Holy Mountain towards the south-east].

[Gezicht op Kaap Jask, de Heilige Berg en het achterliggende hoogland naar het noordwesten].
[View of Cape Jask, the Holy Mountain and the table land behind towards the north-west].

[Gezicht op Kaap Musandam naar het noord-noordwesten].
[View of Cape Musandam towards the north by north-west].

[Gezicht op Kaap Musandam met het Bocken Eijlant naar het zuidoosten].
[View of Cape Musandam with 'Buck Island' towards the south-east].

1 kaart + 4 profielen : ms op papier, gekleurd, 32,5 x 21 cm.
1 map + 4 profiles : ms on paper, coloured, 32.5 x 21 cm.

Op 25 oktober 1645, de dag dat Roobacker terugkeerde van zijn eerste tocht naar het westelijk deel van de Perzische Golf, vertrok vanaf het eiland Larak, dat de Nederlanders bezet hielden, een expeditie van zeven schepen naar de oostkant van de Golf. Het flottielje bestond uit vijf 'Moorse' schepen in het bezit van de Compagnie en twee Nederlandse schepen, te weten de jachten *Reynsburgh* of *Rensburgh* en *Zeemeeuw*. Deze beide schepen zijn we al op verschillende kaarten tegengekomen als eilandnamen (bladen 48-49 e.v.). De profielen en kaart op de bladen 60-61 zijn gereproduceerd uit het verslag van deze verkenning door Claes Jansz Speelman, de schipper van de *Zeemeeuw*.

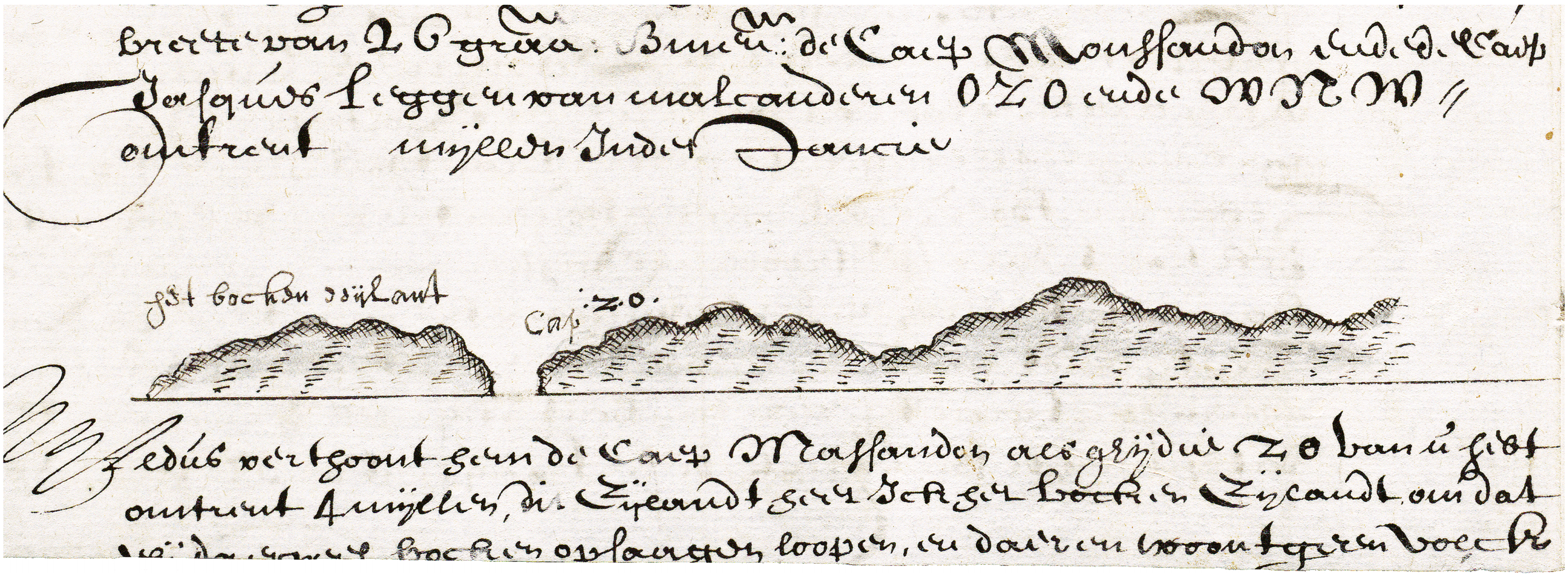

breete van 26 graen: Binnen: de Caep Moussandon ende de Caep
Jasques leggen van malcanderen OZO ende WNW //
ontrent mijllen Inden Januarij

't bocken eijlant
Cap: Z.O.

Aldus vertoont hem de Caep Massandon als ghij die Z.O. van u hebt
ontrent 4 mijlen, dit Eijlandt heb Ick het bocken Eijlandt om dat
wij daer veel bocken op saegen loopen, en daer en woont geen volck

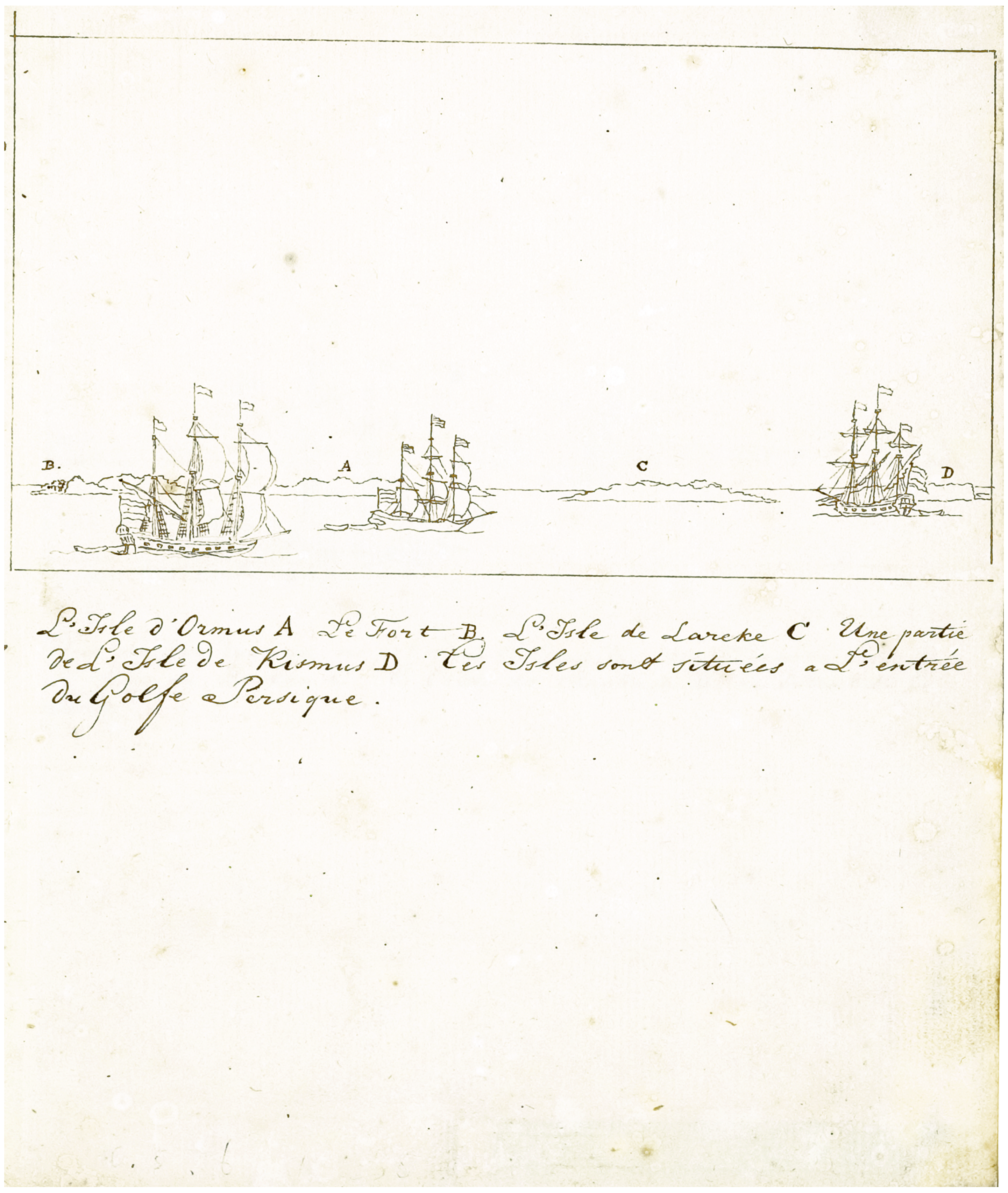

L'Isle d'Ormus A Le Fort B. L'Isle de Lareke C Une partie de L'Isle de Kismus D Ces Isles sont situées a L'entrée du Golfe Persique.

Het eerste profiel, op folio 2 verso van het handschrift, toont een opvallend steil bergje anderhalve geografische mijl ten noorden van de verder vlakke Kaap Jask, ook wel genoemd de Heilige Berg, gezien vanuit zee op twee mijl ten noordwesten van de Kaap. Het tweede profiel, bovenaan folio 3 verso, is een gezicht op Kaap Jask met de Heilige Berg en het achterliggende hoogland vanaf een halve mijl ten oostzuidoosten van de Kaap. Op het derde profiel, onderaan folio 3, ziet men Kaap Musandam (hier 'Moussandon') op de punt van het Arabisch Schiereiland vanuit het zuidzuidoosten. Het kaartje onderaan folio 4 verso geeft de baai van de stad Dibba ('Dobby') weer, net buiten de Perzische Golf aan de oostzijde van de punt van het Arabisch Schiereiland, alwaar zich een klein Portugees fort bevond. Aan dit fort, dat de Portugezen in 1648 moesten overleveren aan de Arabieren, dankt de stad Dibba zijn huidige naam, Dibba al-Hisn, het gefortificeerde Dibba. Het laatste gezicht, op folio 5 verso, toont een gezicht op Kaap Musandam van een punt ongeveer 4 mijl ten noordwesten. Op het eiland ten westen van de kaap werden veel geiten gezien, voor Speelman aanleiding om het te benoemen als 'Bocken Eijlant'. Deze naam komt echter niet meer voor op latere VOC-kaarten, waar de eilanden bij de kaap wel als 'Leest' en 'Lessenaer' (blad 51 boven) worden aangeduid. Ook Speelmans spelling 'Dobby' voor Dibba vinden we niet terug; op de kaart van Gerrit de Haan uit 1761 op blad 59 wordt de Portugese vorm 'Doba' gebruikt.

On 25 October 1645, the day that Roobacker returned from his first voyage to the western part of the Persian Gulf, an expedition of seven ships set out from the island of Larak, that the Dutch had occupied, for the eastern part of the Gulf. The flotilla consisted of five 'Moorish' ships in the possession of the Company and two Dutch ships, namely the yachts *Reynsburgh* or *Rensburgh* and *Zeemeeuw*. We have already come across these two ships on different maps as the names of islands (sheets 48-49 and following). The profiles and map on sheets 60-61 have been reproduced from the report on this reconnaissance by Claes Jansz Speelman, the skipper of the *Zeemeeuw*.

The first profile, on folio 2 verso of the manuscript, shows a remarkably steep little mountain one and a half geographical miles to the north of the otherwise flat Cape Jask, also called the Sacred Mountain, seen from the sea at two miles to the north-west of the Cape. The second profile, at the top of folio 3 verso, is a view of Cape Jask with the Sacred Mountain and the plateau behind it from half a mile to the east-south-east of the Cape. On the third profile, at the bottom of folio 3 verso, we see Cape Musandam (here *Moussandon*) at the tip of the Arabian Peninsula from the south-south-east. The little map at the bottom of folio 4 verso depicts the bay of the town of Dibba (*Dobby*), just outside the Persian Gulf on the eastern side of the tip of the Arabian Peninsula, where there was a small Portuguese fort. The town of Dibba gets its present name, Dibba al-Hisn, the fortified Dibba, from this fort, that the Portuguese had to hand over to the Arabs in 1648. The last profile, on folio 5 verso, gives a view of Cape Musandam from a point approximately four miles to the north-west. Many goats were seen on the island to the west of the cape, and this was reason for Speelman to name it *Bocken Eijlant* (Buck Island). However, this name no longer occurs on later VOC maps, where the islands at the cape are indicated as *Leest* and *Lessenaer* (sheet 51 above). Neither do we find Speelman's spelling *Dobby* for Dibba; on the map by Gerrit de Haan from 1761 on sheet 59 the Portuguese form *Doba* is used.

blad 61 onder / sheet 61 below:

Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Album Hoppenstok O.5,6.

[H.B. Hoppenstok, 1816 naar een anoniem origineel ca. 1690] :
[H.B. Hoppenstok, 1816 from an anonymous original c. 1690] :

[Aanzicht van de eilanden Hormuz, Larak en Qeshm].

[View of the islands of Hormuz, Larak and Qeshm].

Inkttekening met pen op papier, 8 x 15 cm.
Pen drawing in ink on paper, 8 x 15 cm.

Verklaringen: [onder] een legenda bij de letters A t/m D en een aantekening :
Explanations: [below] a key to the letters A to D and a note :

A. L'Isle d'Ormus.
B. Le Fort.
C. L'Isle de Lareke.
D. Une partie de L'Isle de Kismus.
Les Isles sont situées à L'entrée du Golfe Persique.

In de collectie van het Koninklijk Instituut voor Taal- Land- en Volkenkunde in Leiden bevindt zich het zogenoemde 'Hoppenstok-boekje', gedateerd 1816 en afkomstig van een verder onbekende tekenaar H.B. Hoppenstok, waarin onder meer pentekeningen voorkomen met topografische afbeeldingen uit de compagniestijd van verschillende locaties aan de Perzische Golf en de Malabarkust, in Straat Soenda en aan de noordkust van West-Java. Het gaat daarbij om kopieën van anonieme, nu niet meer bekende Nederlandse originelen, die op grond van de afgebeelde plaatsen en scheepstypen en de deels Franstalige bijschriften van omstreeks 1690 lijken te dateren. De keuze van de onderwerpen wijst naar de omgeving van de beroemde Amsterdamse burgemeester, onderzoeker en VOC-bewindhebber Nicolaas Witsen (1641-1717). Opvallend zijn de overeenkomsten tussen een tekening in het boekje van Samojeden (een volk uit het noordwesten van Siberië) en een gravure van de 'Samojeedse Jacht' in zijn *Noord en Oost Tartarye*. De voorstellingen van schepen sluiten nauw aan bij Witsens belangstelling voor alles wat met de scheepvaart te maken had, die hij neerlegde in *Scheepsbouw en Bestier* en *Architectura Navalis*. Witsen vergaarde aantekeningen, objecten en beeldmateriaal uit de hele wereld, maar hij was vooral geïnteresseerd in alle denkbare onderwerpen met betrekking tot 'Tartarije' – inclusief Perzië. Het origineel van de tekening van Hormuz en buureilanden op blad 61 onder is dus waarschijnlijk niet ter plekke gemaakt, maar laat wel zien dat er in Europa een enorme honger naar beelden uit de rest van de wereld was, en dat de zeventiende-eeuwse Republiek de plaats was om zulke materialen te vinden. De bijschriften, naast Frans- en Nederlandstalig ook deels in het Duits, Engels en zelfs Spaans, lijken bedoeld om de kennis voor een internationaal publiek toegankelijk te maken, iets wat ook tot de doelen van Witsen behoorde, getuige zijn warme relatie met Tsaar Peter de Grote en zijn correspondentie met de redactie van het in London gevestigde tijdschrift *Philosophical Transactions* (zie Peters, *Witsen* en de bladen 78-79 boven). Een tweede tekening uit het Hoppenstok-boekje, met een aanzicht op Cochin, is in deze atlas afgebeeld op blad 241 onder.

In the collection of the *Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde* in Leiden there is an item called the *Hoppenstok-boekje* (Hoppenstok Booklet), dated 1816 and originating from an otherwise unknown artist H.B. Hoppenstok, in which there are pen drawings with topographical depictions from the time of the Company showing various locations on the Persian Gulf and the Malabar Coast, in the Sunda Strait and on the north coast of West Java. These are copies of anonymous, no longer extant Dutch originals, which on the basis of the places shown and the types of ship and the partly French-language captions appear to date from around 1690. The choice of subject points in the direction of the circle of the famous Amsterdam burgomaster, researcher and VOC director Nicolaas Witsen (1641-1717). A striking feature is the similarities between a drawing in the little book showing the Samoyeds (a people in north-western Siberia) and an engraving of the 'Samoyed hunt' in his *Noord en Oost Tartarije*. The images of the ships are closely linked with Witsen's interest in everything that had to do with shipping, which he recorded in *Scheepsbouw en Bestier* and *Architectura Navalis*. Witsen collected notes, objects and images from the whole world, but in particular he was interested in every possible topic relating to *Tartarije* (Tartary) – including Persia. So the original of the drawing of Hormuz and the neighbouring islands on sheet 61 below was probably not made on the spot, but does show that there was an enormous hunger in Europe for images from the rest of the world, and that the seventeenth-century Republic was the place where such materials could be found. The captions, which as well as in French and Dutch are also partly in German, English and even Spanish, seem to be intended to make the knowledge accessible for an international audience, something that was also one of Witsen's aims, in the light of his cordial relations with Tsar Peter the Great and his correspondence with the editors of the London journal *Philosophical Transactions* (see Peters *Witsen* and sheets 78-79 above). A second drawing from the Hoppenstok Booklet, with a view of Cochin, is shown in this Atlas on sheet 241 below.

blad 62 boven / sheet 62 above:

Bayerische Staatsbibliothek, Cod.icon. 162 fol. 4.

[João Teixeira I Albernaz, ca. / c. 1640] :

3 / Fortaleza de Ormus.

3 / Het fort van Hormuz.

3 / The fort at Hormuz.

Schaal: niet aangegeven.
Scale: not indicated.

1 kaart : ms op papier, gekleurd, 21 x 30,5 cm.
1 map : ms on paper, coloured, 21 x 30.5 cm.

Oriëntatie: het noorden is boven.
Orientation: north is up.

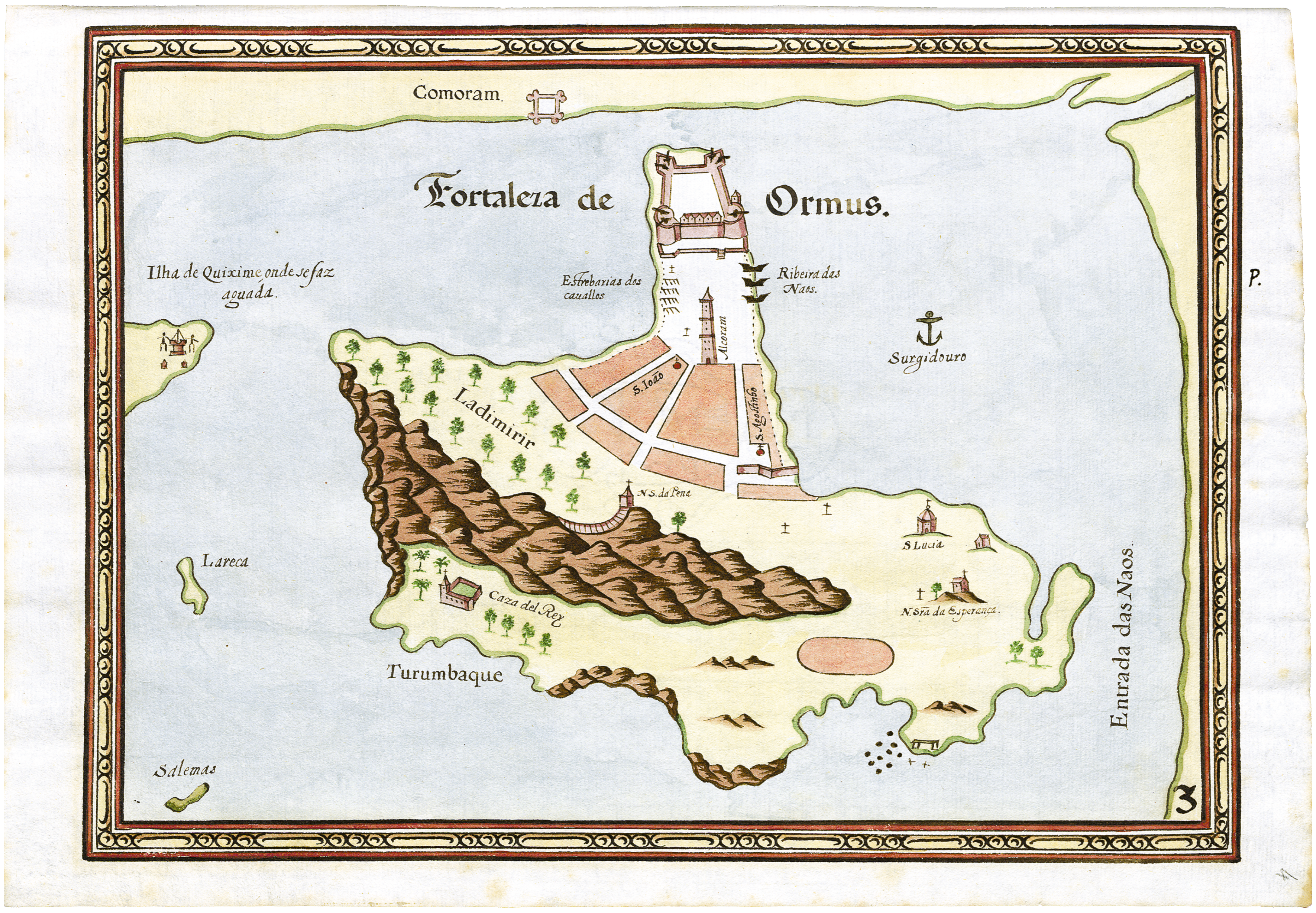

Hormuz. De kaart van Hormuz uit het omstreeks 1640 door João Teixeira Albernaz de Oude gemaakte Portugese kaartenboek in de Bayerische Staatsbibliothek (zie blad 45) op blad 62 boven lijkt de situatie van voor 1622 weer te geven. Zoals reeds vermeld veroverden de Engelsen in dat jaar het Portugese fort op Qeshm, hier schematisch weergegeven als een torentje op het eiland links, en droegen het over aan Shah Abbas van Perzië. Enkele maanden later waren de Portugezen ook gedwongen hun fort op het veel kleinere eiland Hormuz over te geven aan de troepen van de Shah. Deze nam de gelegenheid te baat de situatie in de regio in zijn voordeel aan te passen en maakte het voorheen onbeduidende kustplaatsje dat de Nederlanders 'Gamron' noemden en dat op deze kaart als 'Comoram' staat aangeduid, het tegenwoordige Bandar-e Abbas, tot de voornaamste haven in zijn rijk. Eeuwenlang was de stad Hormuz op het gelijknamige eiland een van de belangrijkste stapelplaatsen in het Golfgebied geweest, maar die rol zou in de jaren na 1622 geheel worden overgenomen door de nieuwe haven op het vasteland. Het kaartje van Albernaz geeft zuidelijk van het Portugese fort in gestileerde vorm ook de stad weer, met als meest prominente object de minaret van een moskee 'Alcoram', een verbastering van *al-Qur'an*, de Koran.

Hormuz. The map of Hormuz on sheet 62 above, which comes from the Portuguese map-book in the Bavarian State Library (see sheet 45) made in about 1640 by João Teixeira Albernaz the Elder, seems to show the situation from before 1622. As mentioned earlier, in that year the English captured the Portuguese fort on Qeshm, here depicted schematically as a little tower on the island on the left, and handed it over to Shah Abbas of Persia. Several months later the Portuguese were also forced to surrender their fort on the much smaller island of Hormuz to the troops of the Shah. The latter took the opportunity to adjust the situation in the region to his advantage and turned the formerly insignificant little coastal place, that the Dutch called *Gamron* and is marked as *Comoram* on this map, the present Bandar-e Abbas, into the main port in his realm. For centuries the town of Hormuz on the island of the same name had been one of the most important entrepots in the region of the Gulf, but after 1622 this role was completely taken over by the new port on the mainland. To the south of the Portuguese fort, Albernaz's little map shows the town in a stylized form, with as its most prominent feature the minaret of a mosque *Alcoram*, a corruption of *al-Qur'an*, the Koran.

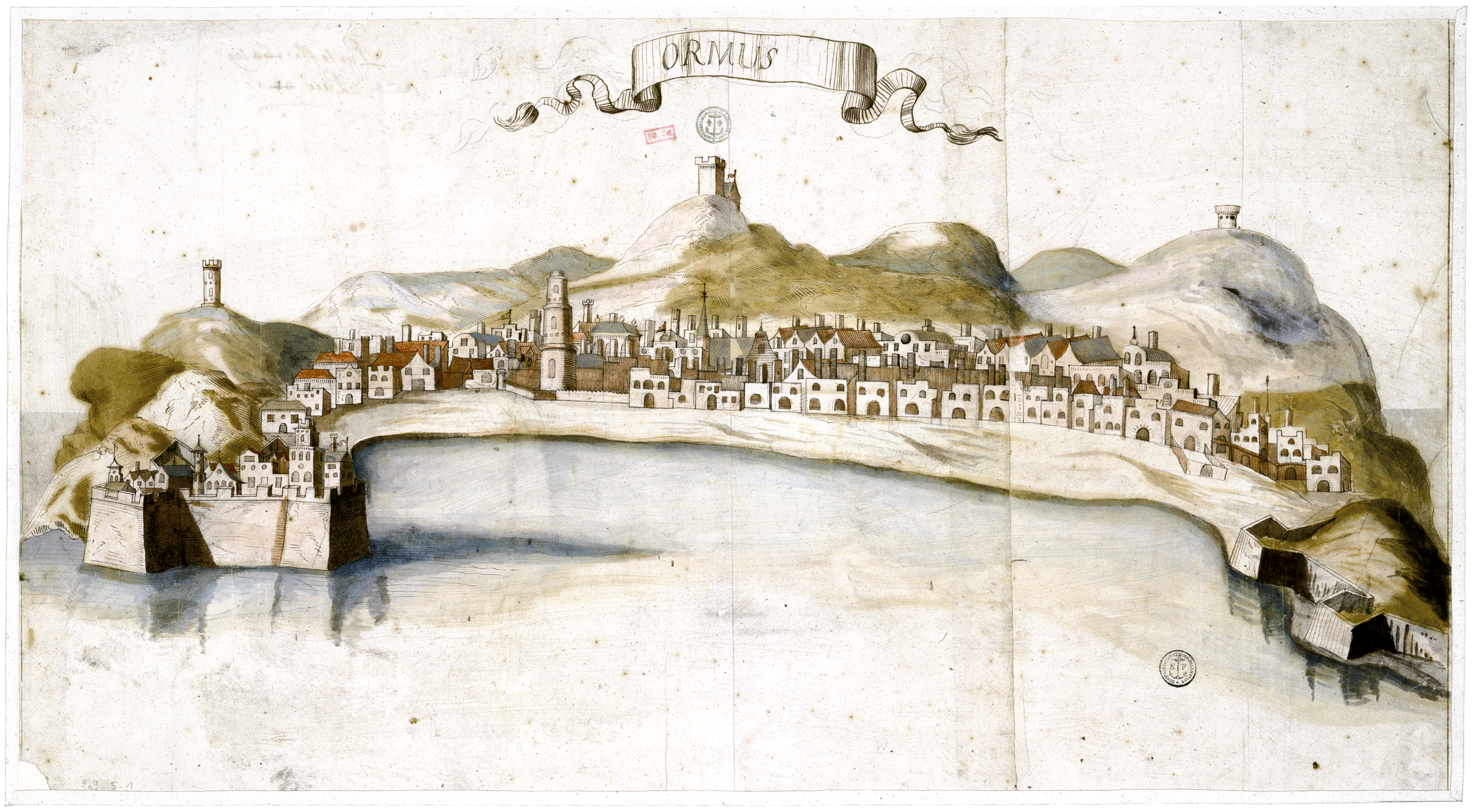

blad 62 onder / sheet 62 below:

Bibliothèque nationale de France, DCP SH 18 pf. 209 div. 5 p. 1.

[Anoniem, ca. 1680] :
[Anonymous, c. 1680] :

Ormus.

Hormuz.

Tekening met pen en penseel op papier, gekleurd, 44,5 x 92 cm.
Pen and brush drawing on paper, coloured, 44.5 x 92 cm.

De tekening met aanzicht van Hormuz vanuit het noorden op blad 62 onder behoort tot dezelfde serie in de Bibliothèque nationale de France als die van Muscat op blad 45 onder; de herkomst is ongetwijfeld uit hetzelfde Amsterdamse atelier als daar beschreven. Ook hier doen de huizen wat te Europees aan, hoewel dit een erfenis zou kunnen zijn van de Portugese periode van de stad Hormuz. Een opvallende overeenkomst met de Portugese kaart op blad 62 boven is de prominente minaret en de plaatsing daarvan tussen het voormalig Portugese fort, geheel links, en de eigenlijke stad.

The drawing with a view of Hormuz looking from the north on sheet 62 below belongs to the same series in the *Bibliothèque nationale de France* as the one of Muscat on sheet 45 below; the origin is undoubtedly the same Amsterdam studio as described there. Here too the houses look a little too European, although this could be a legacy of the Portuguese period of Hormuz town. A striking correspondence with the Portuguese map on sheet 62 above is the prominent minaret and its placement between the former Portuguese fort, on the far left, and the actual town.

blad 63 boven / sheet 63 above:

British Museum, 1974,0617,0.1.3.

[Engelbert Kaempfer, toegeschreven, 1684-1685] :
[Engelbert Kaempfer, attributed, 1684-1685] :

Ormus.

Hormuz.

Inkttekening met pen op papier, 21,5 x 30 cm.
Pen drawing in ink on paper, 21.5 x 30 cm.

In het British Museum bevindt zich een in marokijnleer gebonden album afkomstig uit de collectie van de arts en verzamelaar Sir Hans Sloane (1660-1753) en derhalve voorheen bekend onder inventarisnummer Sloane 2925, met in totaal 45 zeventiende-eeuwse tekeningen van plaatsen, kostuums en dieren in Perzië. Het feit dat het om een gebonden schetsboek met bladen van hetzelfde formaat gaat, wijst erop dat de tekeningen hoogstwaarschijnlijk van één maker zijn, een Europeaan die door Perzië gereisd heeft. Het album is voorzien van een datumnotitie, het jaar 1096 van de islamitische jaartelling, wat overeenkomt met december1684 tot november 1685. Het British Museum schrijft deze tekeningen toe aan de Duitse arts en *homo universalis* Engelbert Kaempfer, die inderdaad in die periode in Perzië was.

De in Lemgo, Westfalen geboren Engelbert Kaempfer (1651-1716) verhuisde in 1681 naar Zweden, waar hij in 1683 werd aangenomen als secretaris in het gezantschap dat namens de Zweedse koning Karel XI in dat jaar afreisde naar de hoven van Rusland en Perzië. Deze missie, die onder leiding stond van de in Brazilië uit Nederlandse ouders geboren Lodewyck Fabritius, bereikte in maart 1684 de residentie van de Shah, Isfahan. Onderweg en tijdens zijn verblijf van twintig maanden in Isfahan maakte Kaempfer een groot aantal tekeningen en notities. In Isfahan ontmoette hij ook de VOC-dienaar Herbert de Jager (1636-1694), die tijdens de jaren 1665-1670 en 1683-1687 in diverse hoedanigheid in Perzië gestationeerd was en met wie hij tal van zijn interesses bleek te delen, variërend van plantkunde tot linguïstiek. Via De Jager kreeg Kaempfer gedaan dat hij bij de VOC in dienst kon komen als chirurgijn. Hij keerde daarom niet terug naar Zweden met Fabritius, maar vertrok eind 1685 naar zijn nieuwe post in Bandar-e Abbas, waar hij tweeënhalf jaar zou blijven, met periodieke onderbrekingen voor een verblijf in de bergen om de beruchte zomerhitte van Bandar-e Abbas en Hormuz te ontvluchten. Na een korter oponthoud aan de Malabarkust en in Batavia in 1688 en 1689 vertrok hij in 1690 via Siam naar Japan, waar hij voor een periode van twee jaar was aangesteld als compagniesarts op het factorijeiland Deshima bij Nagasaki (zie Deel VII: *Oost-Azië, Birma tot Japan*). Na zijn terugkeer in Europa in 1693 is Kaempfer in latere jaren vooral beroemd geworden door de publicatie van zijn ervaringen in Japan (*History of Japan*, postuum uitgegeven door Sloane in 1727), maar zijn *Amoenitates exoticae* (Exotische geneugten) uit 1712 bevat ook een deel van het materiaal dat hij in zijn Perzische periode had verzameld.

De tekening op blad 63 boven toont een gezicht in noordwaartse richting op het fort van Hormuz vanaf de zogenoemde zoutheuvel achter de stad (zie de beide afbeeldingen hiervoor) en lijkt samen te hangen met de voorstelling van een beklimming van een heuvel op blad 63 onder, die in het album in het British Museum daaraan voorafgaand is opgenomen. Verder in dit album volgen tekeningen van plaatsen langs de route van Bandar-e Abbas naar Isfahan en van Isfahan zelf. Als het album met de tekening inderdaad door Kaempfer gemaakt is, dan moet hij het schetsboek ruwweg in omgekeerde volgorde van dit deel van zijn reis hebben volgetekend. Hoewel dit op zichzelf niet onmogelijk is, komt het waarschijnlijker voor dat het album (mede) door een andere geleerde en tekenende Europeaan gemaakt is, zoals Herbert de Jager, of door een van de professionele Europese kunstenaars die in de zeventiende en achttiende eeuw het Safaviedenrijk hebben bereisd. In verschillende delen van de Sloane Collection en andere verzamelingen in de British Library

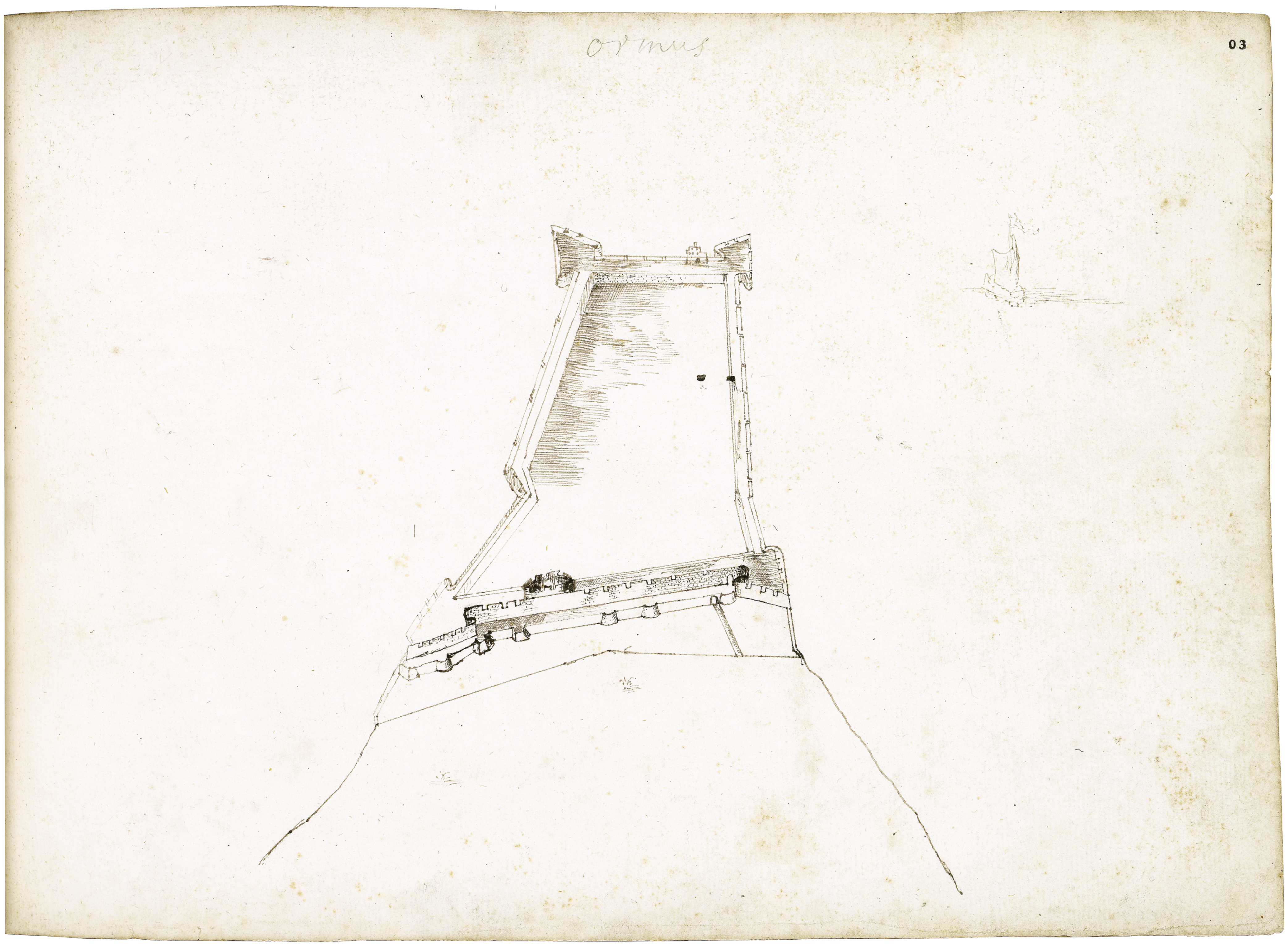

The drawing on sheet 63 above shows a view in a northwesterly direction of the fort of Hormuz from the so-called salt-hill behind the town (see the two preceding depictions), and seems to be connected with the image of an ascent of the hill on sheet 63 below, which in the album in the British Museum is included before it. Next in the album there follow drawings of places along the route from Bandar-e Abbas to Isfahan and of Isfahan itself. If the album with the drawings was in fact made by Kaempfer, then he must have filled the sketch-book in roughly the reverse order of this part of his journey. Although this is in itself not imposssible, it appears more probable that the album was (also) made by another learned and artistic European, such as Herbert de Jager, or one of the professional European artists who travelled through the Safavid realm in the seventeenth and eighteenth centuries. In various parts of the Sloane Collection and other collections in the British Library and the British Museum drawings made by Europeans in Persia can be traced, including many by Kaempfer, but many also anonymous. Kaempfer's archive has been reasonably well preserved because of the fact that after his death Sloane purchased it in its entirety, whereas the manuscripts of Herbert de Jager were later scattered and now seem to have disappeared. It is also possible that items by De Jager were left behind in Kaempfer's archive, as Kaempfer regularly borrowed objects from him and shortly before De Jager died was accused of having stolen ten volumes of his note books (see Peters, *Witsen*, 230-8). In this atlas on sheets 63, 67, 68 and 73 a total of five drawings are reproduced from the Sloane album 2925 in the British Museum, which were thus possibly by Kaempfer, and in a separate quire on sheets 72-83 a larger number from the Additional Manuscript 5232 in the British Libary, which can be attributed to Kaempfer with certainty.

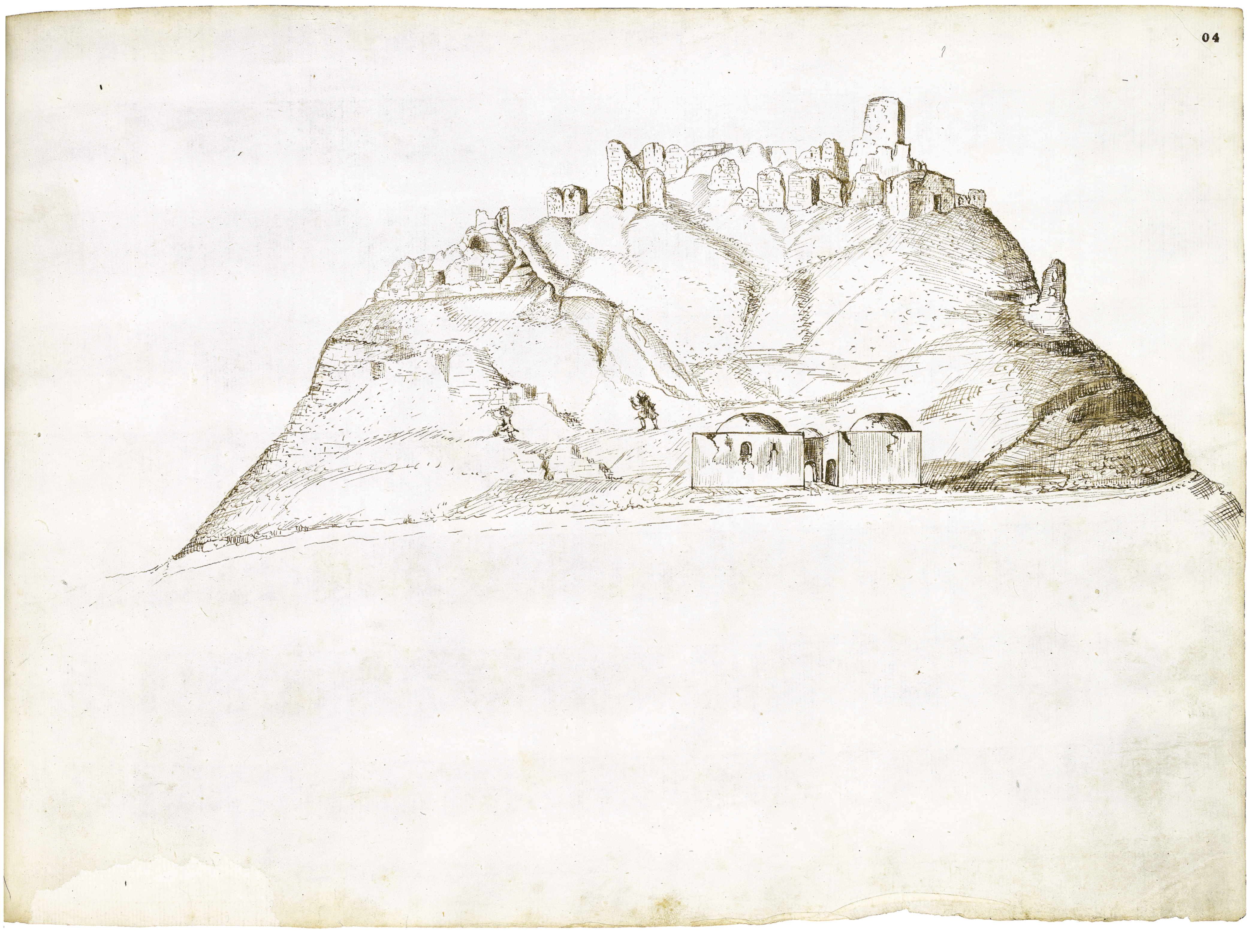

blad 63 onder / sheet 63 below:

British Museum 1974, 0617, 0.1.5.

[Engelbert Kaempfer, toegeschreven, 1684-1685] :
[Engelbert Kaempfer, attributed, 1684-1685] :

[De zoutheuvel op Hormuz].

[The salt hill at Hormuz].

Inkttekening met pen op papier, gekleurd, 21,5 x 30 cm.
Pen drawing in ink on paper, coloured, 21.5 x 30 cm.

Gezien de volgorde van de bladen in het album in het British Museum toegeschreven aan Engelbert Kaempfer betreft de voorstelling in de tekening op blad 63 onder waarschijnlijk de zogenoemde zoutheuvel, die zo'n anderhalve kilometer ten zuiden van het fort op Hormuz ligt, en is de tekening op blad 63 boven een gezicht vanaf de top van deze heuvel. We zien hier twee mannen in Europees kostuum de heuvel beklimmen, waarop zich blijkens de afbeeldingen op blad 62 ooit een kerk bevond, *Nostra Signora de la Peña*, en mogelijk ook Portugese fortificaties. Een schets gemaakt in 1627 door een opvarende van het Engelse schip *Discovery*, David Davies, vermeldt een klooster op deze plaats. Na het verlies van Hormuz door de Portugezen in 1622 zullen deze gebouwen in verval zijn geraakt, heden ten dage rest er niets meer van. Op het profiel van Hormuz door Kaempfer op blad 81 onder is op deze plek de ruïne van een toren met drie ramen te zien.

In view of the order of the sheets in the album in the British Museum attributed to Engelbert Kaempfer, the depiction in the drawing on sheet 63 below probably relates to what was called the salt-hill, which lies about one and half kilometres to the south of the fort on Hormuz, and the drawing on sheet 63 above is a view from the top of this hill. We see here two men in European costume climbing the hill, on which in the light of the depictions on sheet 62 a church once stood, *Nostra Signora de la Peña*, and possibly Portuguese fortifications. A sketch made in 1627 by a sailor on the English ship *Discovery*, David Davies, mentions a monastery on this site. After the Portuguese lost Hormuz in 1622 these buildings will have fallen into disrepair, and today nothing is left of them. On the profile of Hormuz by Kaempfer on sheet 81 below the ruins of a tower with three windows can be seen at this spot.

en het British Museum zijn door Europeanen in Perzië gemaakte tekeningen uit deze periode te traceren, waaronder veel van Kaempfer, maar veel ook anoniem. Het archief van Kaempfer is redelijk goed bewaard doordat het na zijn dood door Sloane in zijn geheel werd opgekocht, terwijl de handschriften van Herbert de Jager naderhand verspreid zijn geraakt en nu verdwenen lijken. Verder is het ook nog mogelijk dat er stukken van De Jager in het archief van Kaempfer zijn achtergebleven; Kaempfer leende geregeld objecten van hem en werd er kort voor De Jagers overlijden door hem zelfs van beschuldigd tien delen van zijn aantekeningenboeken te hebben gestolen (zie Peters, *Witsen*, 230-8). In deze atlas zijn op de bladen 63, 67, 68 en 73 in totaal vijf tekeningen gereproduceerd uit het album Sloane 2925 in het British Museum, dat dus mogelijk van Kaempfer was, en in een apart katern op de bladen 72-83 een groter aantal uit het handschrift Add. Ms. 5232 in de British Library, dat met zekerheid aan Kaempfer is toe te schrijven.

The British Museum holds an album bound in morocco leather that comes from the collection of the physician and collector Sir Hans Sloane (1660-1753), and was hence formerly known under the inventory number Sloane 2925, containing in total 45 seventeenth-century drawings of places, costumes and animals in Persia. The fact that it is a bound sketch-book with sheets of the same format indicates that the drawings are very probably by one maker, a European who travelled through Persia. The album has a note of the date, the year 1096 of the Islamic era, which corresponds to December 1684 to November 1685. The British Museum attributes these drawings to the German doctor and *homo universalis* Engelbert Kaempfer, who was indeed in Persia in this period.

Engelbert Kaempfer (1651-1716), born in Lemgo, Westphalia, moved to Sweden in 1681, and there he was appointed in 1683 as a secretary in the embassy that travelled in that year to the courts of Russia and Persia in the name of the Swedish king, Charles XI. The mission was led by Lodewyck Fabritius, born of Dutch parents in Brazil, and reached the Shah's capital, Isfahan, in March 1684. On the way and during his stay of twenty months in Isfahan Kaempfer made a large number of drawings and notes.

In Isfahan he also met the VOC employee Herbert de Jager (1636-1694), who was posted in Persia in various capacities in the periods 1665-1670 and 1683-1687, and with whom he turned out to share a number of interests, ranging from botany to linguistics. Via De Jager Kaempfer arranged that he could enter the service of the VOC as a surgeon. So he did not return to Sweden with Fabritius, but at the end of 1685 left for his new post in Bandar-e Abbas, where he would live for two and a half years, with regular intervals for a stay in the mountains in order to escape the notorious summer heat of Bandar-e Abbas and Hormuz. After a shorter period on the Malabar Coast and in Batavia in 1688 and 1689, in 1690 he left via Siam for Japan, where for a period of two years he was appointed as Company doctor on the factory island of Deshima at Nagasaki (see Volume VII: *East Asia, Burma to Japan*). After returning to Europe in 1693, in later years Kaempfer became famous primarily because of the publication of his experiences in Japan (*History of Japan*, published posthumously by Sloane in 1727), but his *Amoenitates exoticae* (Exotic delights) of 1712 also contains part of the material that he had collected in his Persian period.

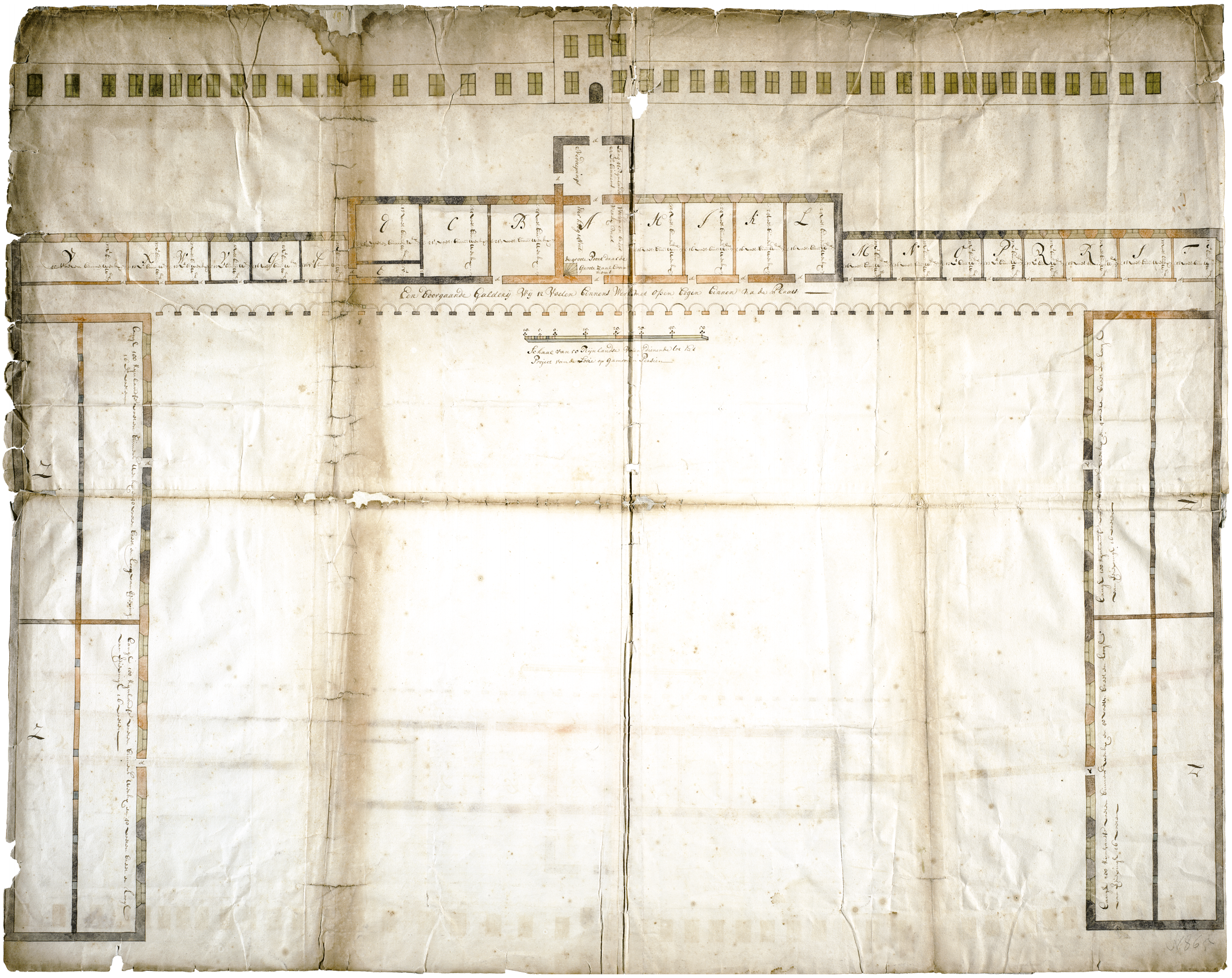
E
C
B
A
H
I
K
L
M
N
O
P
Q
R
S
T
V
X
Y
Z
de groote Poort daar de Groote Zaal boven komt
Een Doorgaande Galderij Wij 12 Voeten Binnens Werk met Open Bogen Binnen na de Plaats
10. 5. 0. 10. 20. 30. 40. 50
Schaal van 50 Rijnlandse Voeten dienende tot het Project van de Losie op Gamron in Persien

(Deel/Vol. I: *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*, I-13d).

blad / sheet 64:

Nationaal Archief, 4.VEL 865.

[Anoniem, ca. 1698] :
[Anonymous, c. 1698] :

PROJECT VAN DE LOSIE OP GAMRON IN PERSIEN.

PROJECT PLAN FOR THE LODGE AT GOMBROON [BANDAR-E ABBAS] IN PERSIA.

Schaalstok van 50 Rijnlandse Voeten = [ca. 1 : 215].
Scale-bar of *50 Rijnlandse Voeten* =
[approximately 1 : 215].

1 kaart + 1 profiel : ms op papier, gekleurd, 52 x 36 cm.
1 map + 1 profile : ms on paper, coloured, 52 x 36 cm.

Oriëntatie: niet aangegeven.
Orientation: not indicated.

Verso: behoort bij deel II Brieven en papieren van Batavia overgekomen 1698.

Bandar-e Abbas. Nadat in 1622 de Portugezen door de Engelsen en Perzen uit de Straat van Hormuz verdreven waren, maakte Shah Abbas het tegenovergelegen kustplaatsje op het vasteland, dat de Nederlanders 'Gamron' noemden, tot de belangrijkste haven van zijn rijk, onder de nieuwe naam Bandar-e Abbas, de 'Haven van Abbas'. Het jaar daarop vestigde de VOC een factorij in de stad. Bandar-e Abbas bestond overwegend uit eenvoudige lemen huizen, met als voornaamste grotere gebouwen het paleis van de Perzische gezaghebber, het fort en de factorijen van de EIC en de VOC. Gedurende de zomer, wanneer de scheepvaart was gestaakt, trokken veel inwoners naar minder warme gebieden. Zoals beschreven in de inleiding fungeerde de haven vooral als toegangspoort naar Isfahan, waar de eigenlijke handel gedreven werd, vaak met de Shah zelf. Na de val van de Safavieden in 1722 kwijnde de handel goeddeels weg; in 1759 besloot de VOC de factorij definitief op te heffen. De eerste VOC-factorij uit 1623, afgebeeld op de tekening van de stad in de overzichtsatlas van Isaak de Graaf uit ca. 1695 (Deel I: *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*, I-13d), was aan drie zijden om een rechthoekige hof gebouwd. In de bloeiperiode werkten er onder leiding van een directeur ca. 40 compagniesdienaren. Buiten de stad bezat de VOC nog een tuin met dadelpalmen, waar het hogere personeel de hitte kon ontvluchten. In 1698 werd onder directeur Jacobus Hoogkamer (1698-1701) begonnen met de bouw van een beter te verdedigen complex aan de oostzijde van de stad, maar het duurde daarna nog tot 1706 voor de nieuwe loge daadwerkelijk kon worden betrokken. De plannen voor deze nieuwbouw zijn niet precies te dateren en evenmin is bekend wie voor het ontwerp verantwoordelijk is geweest. De anonieme plantekening op blad 64, de enige die met betrekking tot dit project bewaard is gebleven en helaas niet meer is voorzien van de bijbehorende letterlegenda, is vermoedelijk een opzet van omstreeks 1698; het is niet bekend of het project in deze vorm gerealiseerd is. De oude loge werd na de verhuizing voor één *toman* (42,50 gulden) per maand verhuurd. De nieuwbouw, die volgens François Valentijn groots en ruim was opgezet en tal van deftige vertrekken telde, kostte uiteindelijk de kapitale som van 121.513 gulden.

Bandar-e Abbas. After the Portuguese had been driven out of the Strait of Hormuz by the English and Persians in 1622, the Shah turned the little coastal place on the mainland opposite, that the Dutch called *Gamron*, into the most important port in his realm, with the new name of Bandar-e Abbas, the 'Port of Abbas'. In the next year the VOC set up a factory in the town. Bandar-e Abbas consisted largely of simple houses of mud, with as the main larger buildings the palace of the Persian authority, the fort and the factories of the EIC and the VOC. During the summer, when shipping was halted, many of the inhabitants withdrew to less hot areas. As described in the Introduction, the port functioned in particular as the gateway to Isfahan, where the actual trade was done, often with the Shah himself. After the fall of the Safavids in 1722, the trade largely faded away, and in 1759 the VOC finally decided to close the factory. The first VOC factory dating from 1623, shown in the drawing of the town in the general atlas of Isaak de Graaf from about 1695 (Volume I: *Atlas Isaak de Graaf/Atlas Amsterdam*, I-13d), was built around three sides of a rectangular courtyard. In its heydays about 40 Company employees worked here under a director. Outside the town the VOC also had a plantation with date-palms where the senior staff could escape the heat. In 1698, under director Jacobus Hoogkamer (1698-1701), a start was made with building a complex on the eastern side of the town that could be more easily defended, but after that it took until 1706 for the new offices to be actually occupied. The plans for this new construction cannot be dated exactly, and it is also unknown who was responsible for the design. The anonymous plan on sheet 64, the only one that has been preserved in relation to this project and unfortunately no longer supplied with the accompanying letter legend, is presumably a design from around 1698; it is not known whether the project was carried out in this form. After the move the old lodge was rented out for one *toman* (42.50 guilder). The new building, which according to François Valentijn was grandiose and spacious and had many stately rooms, ultimately cost the enormous sum of 121,513.00 guilder.

blad 65 boven / sheet 65 above:

British Library, Add. Ms 34.184 fol. 31.

[Johannes Vingboons, ca. / c. 1660] :

DE GOLF VAN PERSIEN N:O 4.

THE PERSIAN GULF N:O 4.

Schaalstok van 15 Duijtsche Mijlen 15 voor een Graedt = [ca. 1 : 1.764.000].
Scale-bar of *15 Duijtsche Mijlen 15 voor een Graedt* = [approximately 1 : 1,764,000].

1 kaart : ms op papier, gekleurd, 16,5 x 21 cm.
1 map : ms on paper, coloured, 16.5 x 21 cm.

Oriëntatie: het noorden is boven.
Orientation: north is up.

Het ruw getekende kaartje uit Johannes Vingboons' kleine navigatieatlas van omstreeks 1660 in de British Library op blad 65 boven toont een deel van de zuidkust van de Perzische Golf, die toen nog slecht bekend was. Opnieuw verschijnen hier de twee merkwaardige eilanden die Bahrain en Qatar moeten voorstellen (zie blad 55 boven). De bijbehorende toponiemen 'Ilha de Bharin' en 'Cattara' zijn losjes op de kust gestrooid, wat aangeeft dat hier is geprobeerd gegevens van een Portugees voorbeeld te combineren met de vorm die Nederlandse kaartenmakers vanaf het midden van de jaren 1640 aan de zuidkust van de Perzische Golf hadden gegeven (zie blad 51 boven). Het wat meer gedetailleerde kaartje uit dezelfde bron op blad 65 onder geeft de noordkust van de Perzische Golf weer rond de kaap die gelegen is ten oosten van de stad Bardestan, hier aangeduid als 'Caep Verdustan'. Ook hier vinden we weer de opvallende verplaatsing van de klassieke benaming voor het zuidelijke deel van het Arabische Schiereiland, Arabia Felix, naar de noordkant van de Golf (vergelijk blad 58 onder).

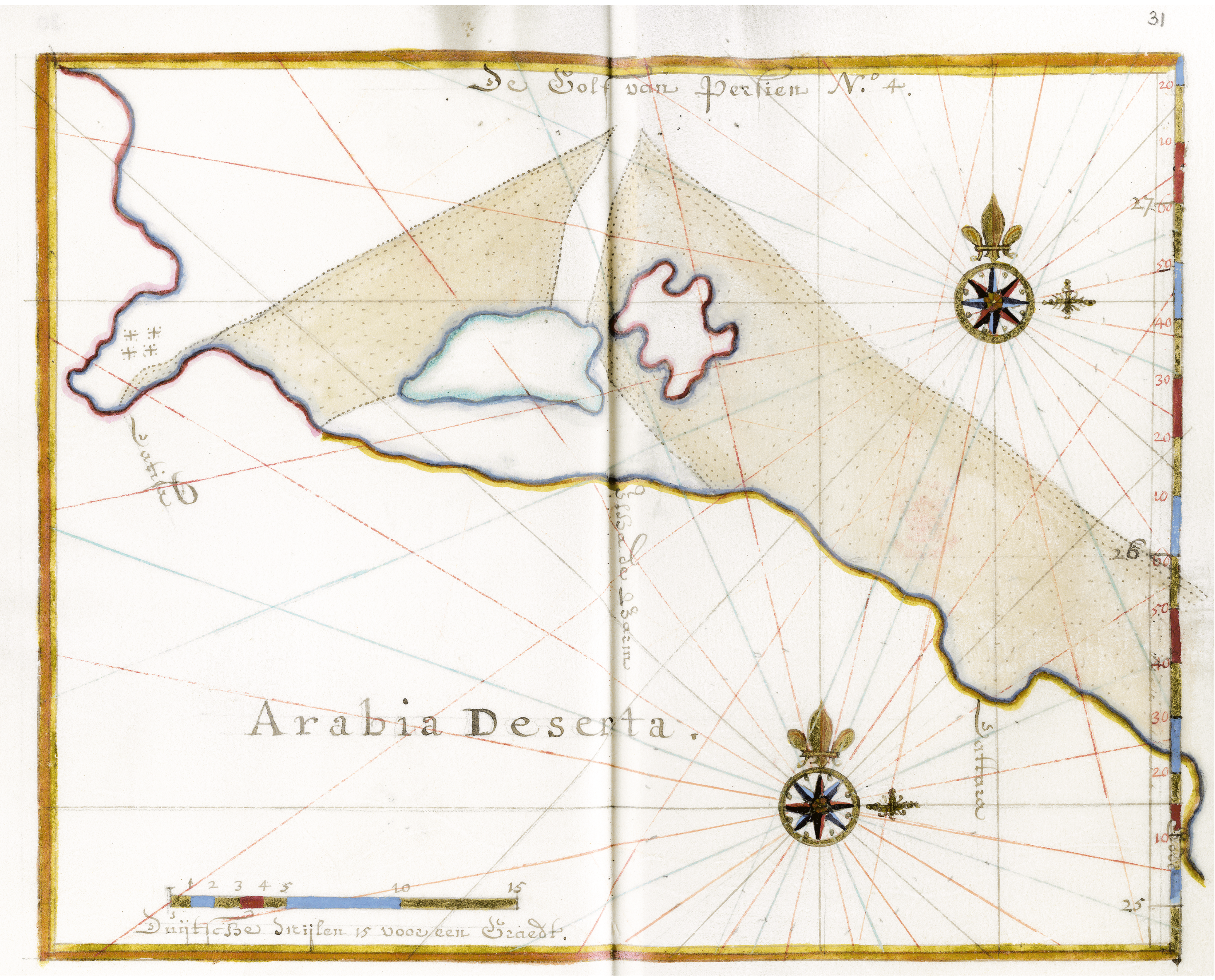
31
De Golf van Persien N.o 4.
Arabia Deserta.
Duijtsche Mijlen 15 voor een Graedt.
1 2 3 4 5 10 15

The roughly drawn chart from Johannes Vingboons's small navigation atlas dating from around 1660 in the British Library on sheet 65 above shows a part of the southern coast of the Persian Gulf, which at that time was still little known. Once more there appear the two remarkable islands that should represent Bahrain and Qatar (see sheet 55 above). The accompanying toponyms *Ilha de Bharin* and *Cattara* are laid loosely on the coast, which indicates that here there was an attempt to combine the data of a Portuguese model with the shape that Dutch map-makers had given the southern coast since the middle of the 1640s (see sheet 51 above). The somewhat more detailed small chart from the same source on sheet 65 below covers the northern coast of the Persian Gulf around the cape located to the east of the town of Bardestan, here marked as *Caep Verdustan*. Here we again find the striking misplacement of the classical term for the southern part of the Arabian Peninsula, Arabia Felix, to the northern side of the Gulf (compare sheet 58 below).

blad 65 onder / sheet 65 below:

British Library, Add. Ms. 34.184 fol. 27.

[Johannes Vingboons, ca. / c. 1660] :

De Golf van Persien N:o 2.

The Persian Gulf N:o 2.

Schaalstok van 15 Duijtsche Mijlen 15 voor Een Graedt = [ca. 1 : 1.764.000].
Scale-bar of *15 Duijtsche Mijlen 15 voor Een Graedt* = [approximately 1 : 1,764,000].

1 kaart : ms op papier, gekleurd, 17 x 21 cm.
1 map : ms on paper, coloured, 17 x 21 cm.

Oriëntatie: het noorden is boven.
Orientation: north is up.

blad 66 boven / sheet 66 above:

British Library, Add. Ms. 34.184 fol. 29.

[Johannes Vingboons, ca. / c. 1660] :

De Golf van Persien N:o 3.

The Persian Gulf N:o 3.

Schaalstok van 15 Duijtsche Mijlen 15 Voor Een Graedt = [ca. 1 : 1.736.000].
Scale-bar of *15 Duijtsche Mijlen 15 Voor Een Graedt* = [approximately 1 : 1,736,000].

1 kaart : ms op papier, gekleurd, 17 x 21 cm.
1 map : ms on paper, coloured, 17 x 21 cm.

Oriëntatie: het noorden is boven.
Orientation: north is up.

Het kaartje uit het atelier van Johannes Vingboons op blad 66 boven, uit dezelfde serie van vier van de Perzische Golf in het atlasje van omstreeks 1660 in de British Library als de twee voorgaande en die op blad 58 onder, toont de noordwesthoek van de Perzische Golf met de Shatt al-Arab en de stad Basra ('Bassura'). In de delta zijn twee van de door Roobacker in 1645 hernoemde eilanden te zien, 'Middelburgh' en 'Amsterdam' (zie de bladen 48-49 en 51 boven). Het kaartje geeft ook goed de ligging van Basra ten opzichte van het eiland Kharg ('Garrack' op de kaart) aan, waar de Compagnie bijna een eeuw na Vingboons' kaart haar factorijen in Basra en Bushehr naartoe verplaatste (blad 66 onder).

The small chart from the studio of Johannes Vingboons on sheet 66 above, taken from the same series of four of the Persian Gulf in the atlas from around 1660 in the British Library as the two preceding ones and the one on sheet 58 below, shows the northwestern corner of the Persian Gulf with the Shatt al-Arab and the city of Basra (*Bassura*). In the delta we can see two of the islands renamed by Roobacker in 1645, *Middelburgh* and *Amsterdam* (see sheets 48-49 and 51 above). The map also shows clearly the location of Basra in relation to the island of Kharg (*Garrack* on the map), to which the Company moved its factories in Basra and Bushehr almost a century after Vingboons's map (sheet 66 below).

blad 66 onder / sheet 66 below:

Nationaal Archief, 1.11.01.01 461 fols. 14V-15R.

[Anoniem, ca. 1760] :
[Anonymous, c. 1760] :

[Kaart van het eiland Kharg met Fort Mosselsteijn].

[Chart of the island of Kharg with Fort Mosselsteijn].

Schaal: niet aangegeven; gradenstok van 16 minuten van de breedte = [ca. 1 : 75.000].
Scale: not indicated; bar of 16 minutes of latitude = [approximately 1 : 75,000].

1 kaart : ms op papier, gekleurd, 38 x 49 cm.
1 map : ms on paper, coloured, 38 x 49 cm.

Oriëntatie: het noorden is rechts.
Orientation: north is right.

Verklaringen: [rechts] een legenda bij de letters A t/m V :
Explanations: [right] a key to the letters A to V :

A. T Fort Mosselsteijn.
B. T Sandbaaijtje met laag water 1½ vadem waater.
C. De basaar.
D. S'Comp:s Hospitaal.
E. Pakhuijsen ende partic: gebouwen.
F. Roomse kerk.
G. Twee Capelletjes staande aan de waterplaats daar de put digt bij is daar men waater haalt.
H. T Heijlig graf.
I. Syn Dorpen.
K. T Noordbaaijtje daar men met hoog waater met een gelaade boot in kan koomen om voor de Z.ZO., Z.O. en Ooste winden beschut te sijn maar met laag waater kan men met een leege boot niet over de Catskoppen die voor de Moeilje leggen.
M. De Moelje van de N: Baaij van B. tot L. witte sand strand. van L tot R. en tot de N:d L klippig sand.
N. Sandplaaten bij de water plaats die met laag water droog vallen.
Q. Een Steenbank vald ook droog.
S. De plaats daar men de boot legd (op sandgrond) om waater te haalen met hoog waater, kan men met een gelaade boot over de katskoppen maar met laag waater qualyk met de leege boot.
Van t fort tot de waterplaats en vervolgens tot Y altemaal witte sandstrand, maar van IJ tot de Z: L klipgrond.
T. S'Comp: Thuijn.
V. Nieuwe schans.

[onder] een legenda bij een kaartsymbool en de letters X, R, P, en Z :
[below] a key to a cartographic symbol and the letters X, R, P, and Z :

Op de Rheede.
[…] Ankerplaats van t schip Crabbendijke goede stek grond.
X. Grof zandplaat met wat gebrooke schilpjes.
R. Rosagtig zand met steentjes.
P. Sand met stek vermengd.
Z. Sand die af en aanspoeld.

(vervolg op pag. 66 / continued on p. 66)

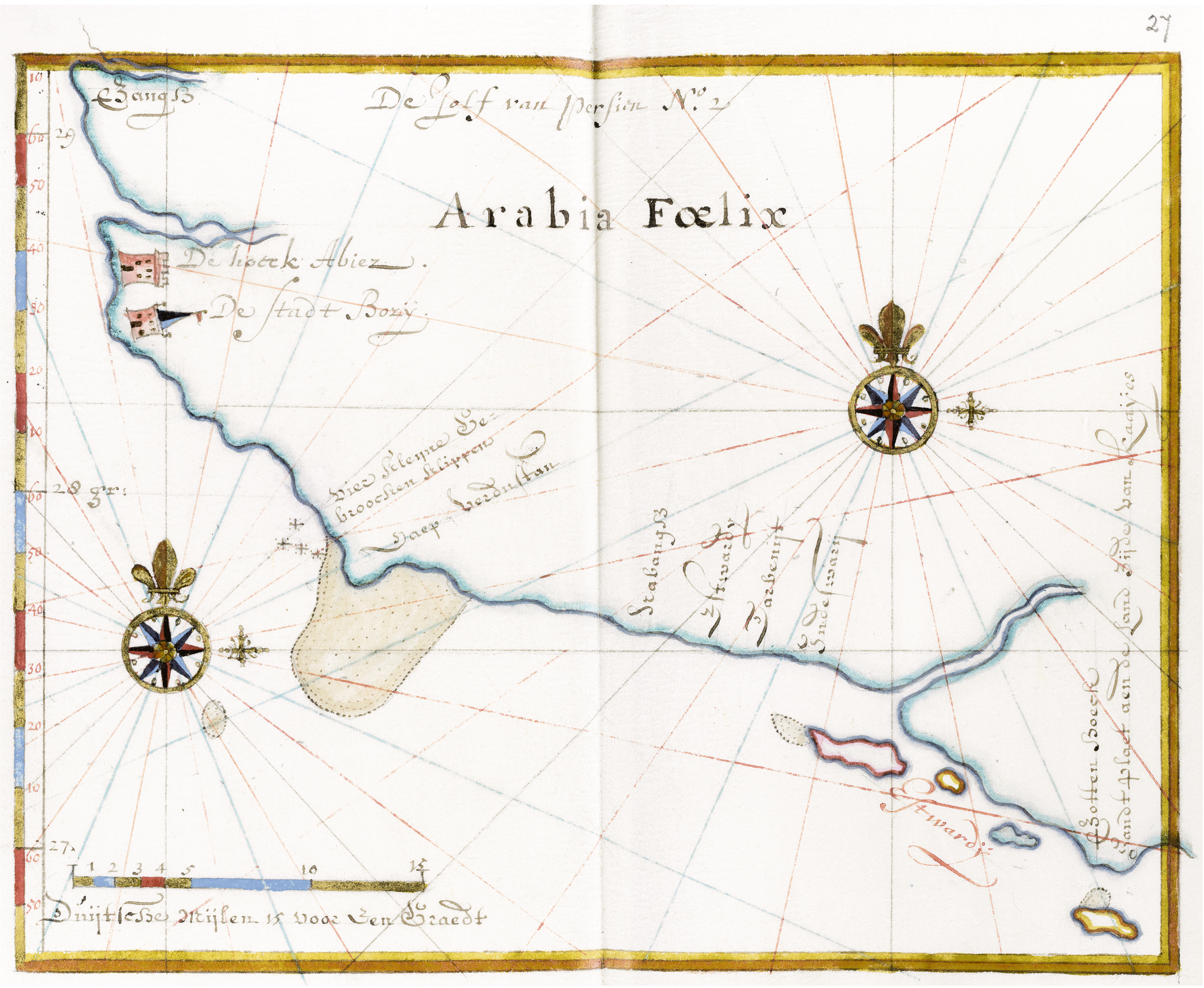
27
De Golf van Persien N.o 2
Arabia Fœlix
Duijtsche Mijlen 15 voor Een Graedt
1 2 3 4 5 10 15

(vervolg van pag. 65 / continued from p. 65)

Kharg. In 1753 besloot de Compagnie op instigatie van de Nederlandse resident te Basra, Tido Frederik baron von Inn und Kniphausen, de factorijen van Basra en Bushehr naar het eiland Kharg (VOC: Kareek) te verplaatsen en onder te brengen in een nieuw te bouwen fort. Dit laatste, Mosselsteijn, was met het kenmerkende onderdanige eerbetoon van de latere achttiende eeuw aan de compagniesgroten in Batavia vernoemd naar de toenmalige gouverneur-generaal Jacob Mossel (1750-1761). De handel vanuit deze nieuwe vestiging was, zoals in de inleiding beschreven, weinig succesvol en bovendien viel het fort in 1766 in handen van de stamleider Mir Muhanna. Voor de Compagnie was dit verlies aanleiding de Perzische Golf definitief te verlaten. De kaart met het eiland Kharg ('Groot Carreek') en een deel van het eiland Khargu ('Kleijn Karreek') op blad 66 onder werd omstreeks 1760 naar Mossel gezonden, vergezeld van een 'Beschrijving van de kusten des Persiaanschen Golffs en derselver bewoonders'. Afgebeeld zijn vooral plaatsen die voor het bedrijf van de VOC en de navigatie van belang waren, maar er is ook iets zien van het lokale leven daarbuiten. In het midden van het eiland zijn enkele dorpjes ingetekend en er was ook een vereerd graf (H), waarschijnlijk van een Soefi-heilige. Verder vond men op Kharg opvallend genoeg een katholieke kerk (F).

Kharg. In 1753, at the instigation of the Dutch resident at Basra, Tido Frederik Baron von Inn und Kniphausen, the Company decided to move the factories of Basra and Bushehr to the island of Kharg (VOC: *Kareek*) and accommodate them in a fort to be built. The latter, *Mosselsteijn*, was named after the then Governor-General Jacob Mossel (1750-1761), with the obsequious show of respect typical of the later eighteenth century. As described in the Introduction, the trade from this new establishment did not enjoy much success, and moreover in 1766 the fort fell into the hands of the tribal leader Mir Muhanna. This loss was reason for the Company finally to leave the Persian Gulf altogether. The map with the island of Kharg (*Groot Carreek*) and part of the island of Khargu (*Klein Karreek*) on sheet 66 below was sent to Mossel in about 1760, accompanied by a 'Description of the coasts of the Persian Gulf and its inhabitants'. In particular it depicts places that were of importance for the business of the VOC and for navigation, but we can also see something of local life beyond this. Several little villages have been drawn in the middle of the island, and there was also a holy grave (H), probably that of a Sufi saint. And, remarkably enough, there was a Catholic church on the island (F).

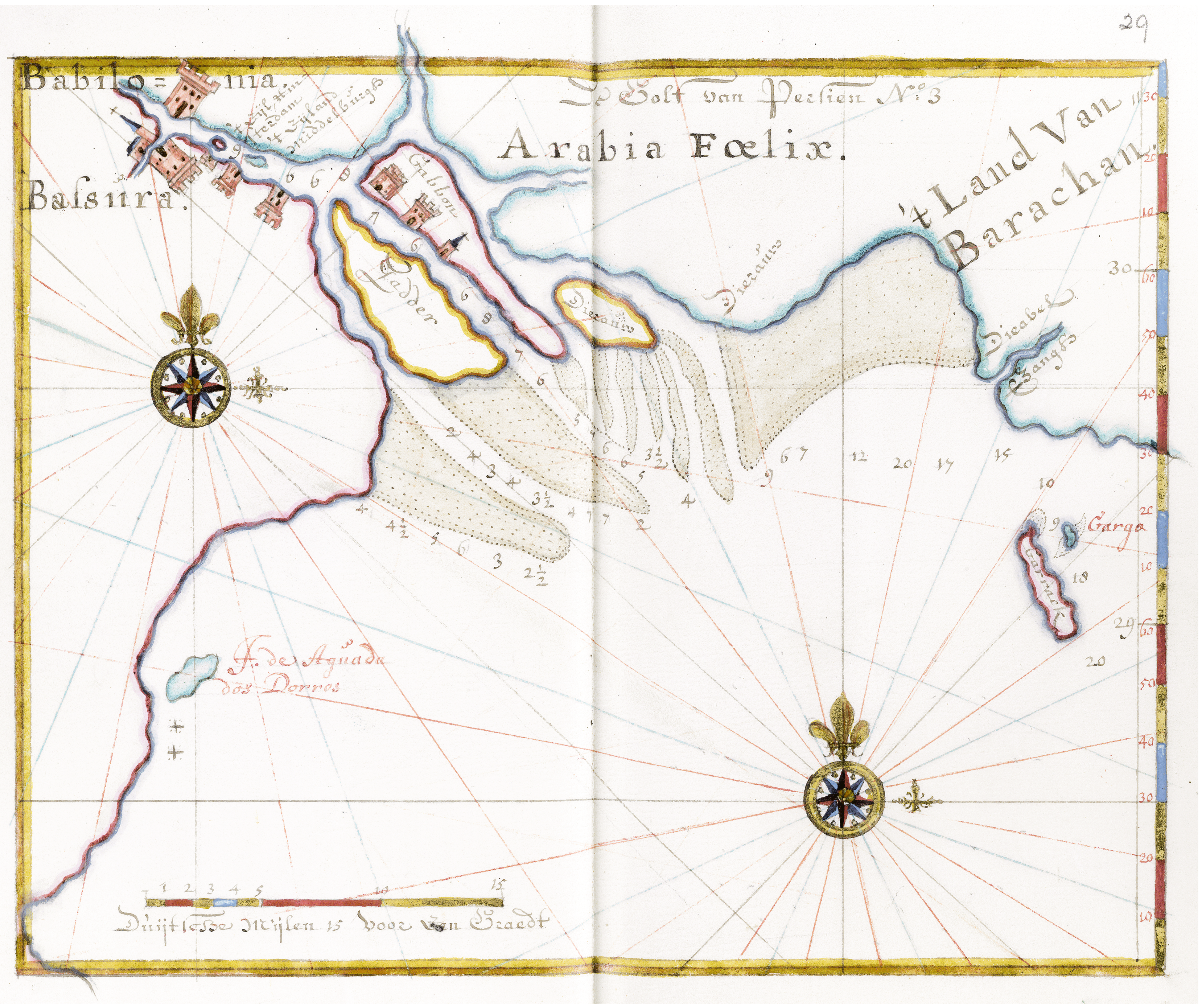
29
Babilo= nia.
De Golf van Persien No. 3
Arabia Fœlix.
Balsura.
Gabbon
Cadder
Dezaüw
Dezaüw
't Land Van Barachan
Dicabel Sangbs
Gargo
Carrack
F. de Aguada dos Dorres
Duijtsche Mijlen 15 Voor een Graedt

Bijschriften: pag. 65 / Captions: p. 65

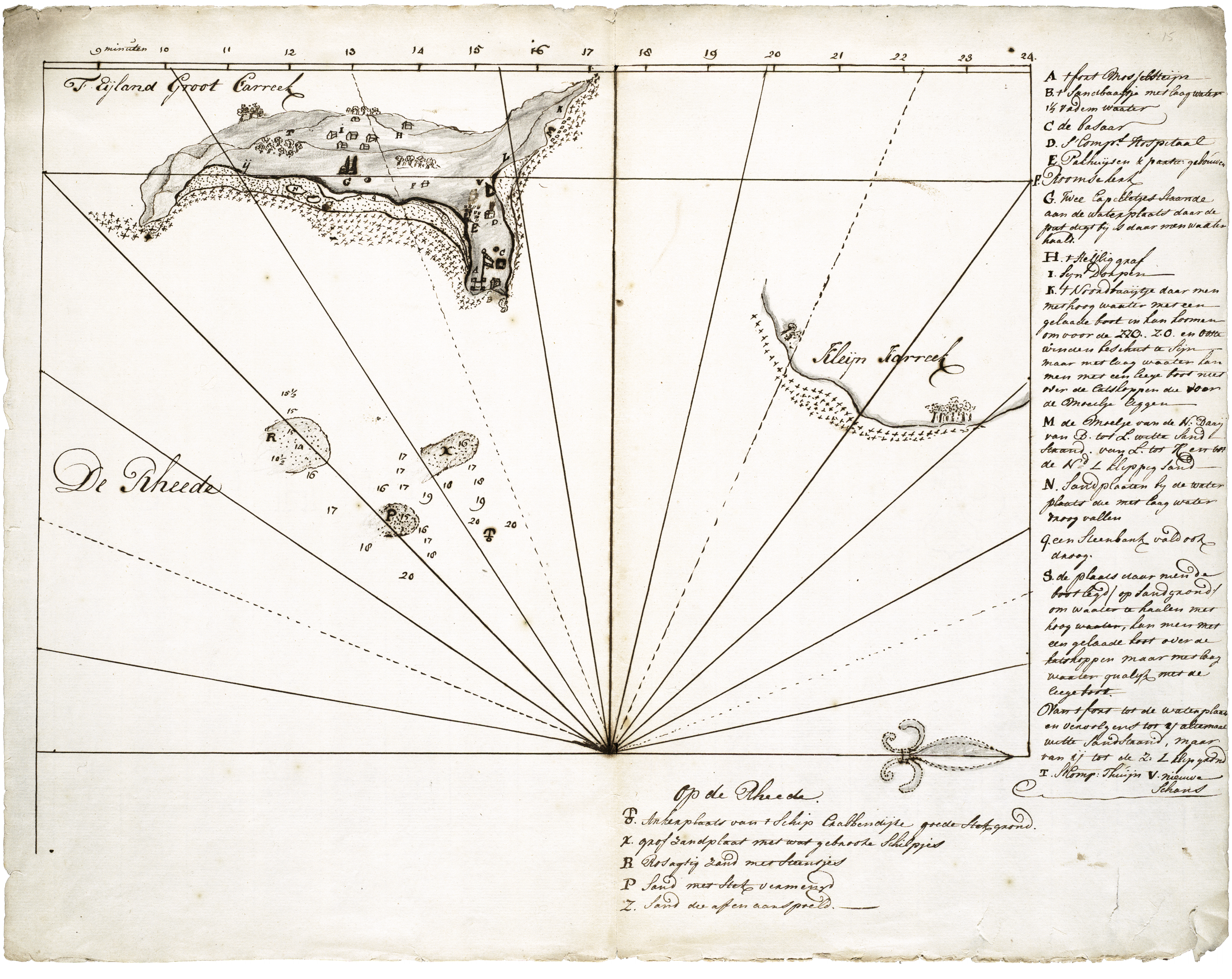
minuten 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24.
15
T. Eijland Groot Carreek
Kleijn Karreek
De Rheede
A 't fort Mosselsteijn
B. 't Sandbaaijtje met laag water 1½ vadem waater
C de basaar
D. 's Comp.s Hospitaal
E. Pakhuijsen & partic: gebouwen
F. Roomse kerk
G. Twee Capelletjes staande aan de waterplaats daar de put digt bij is daar men waater haalt.
H. 't Heilig graf
I. Sijn Dorpen
K. 't Noordbaaijtje daar men met hoog waater met een gelaade boot in kan koomen om voor de ZZO. Z.O. en Oost winden beschut te sijn maar met laag waater kan men met een leege boot niet over de catsloppen die voor de Moeltje leggen
M de Moeltje van de N: Baaij van B. tot L. witte sand strand. van L. tot K en tot de Nd L klippig sand
N. Sandplaaten by de waterplaats die met laag water droog vallen
q. een Steenbank valdook droog.
S. de plaats daar men de boot legd (op sandgrond) om waater te haalen met hoog waater, kan men met een gelaade boot over de katskoppen maar met laag waater qualijk met de leege boot.
Van 't fort tot de waterplaats en vervolgens tot Q is altemaal witte sandstrand, maar van Q tot de Z: L klip grond
T. Comp: Thuijn V. nieuwe Schans
Op de Rheede.
T. Ankerplaats van 't Schip Crabbendijke goede stekgrond.
X. grof Zandplaat met wat gebrooke Schilpjes
R Rosagtig Zand met steentjes
P Sand met stek vermengd
Z. Sand die affen aanspoeld.

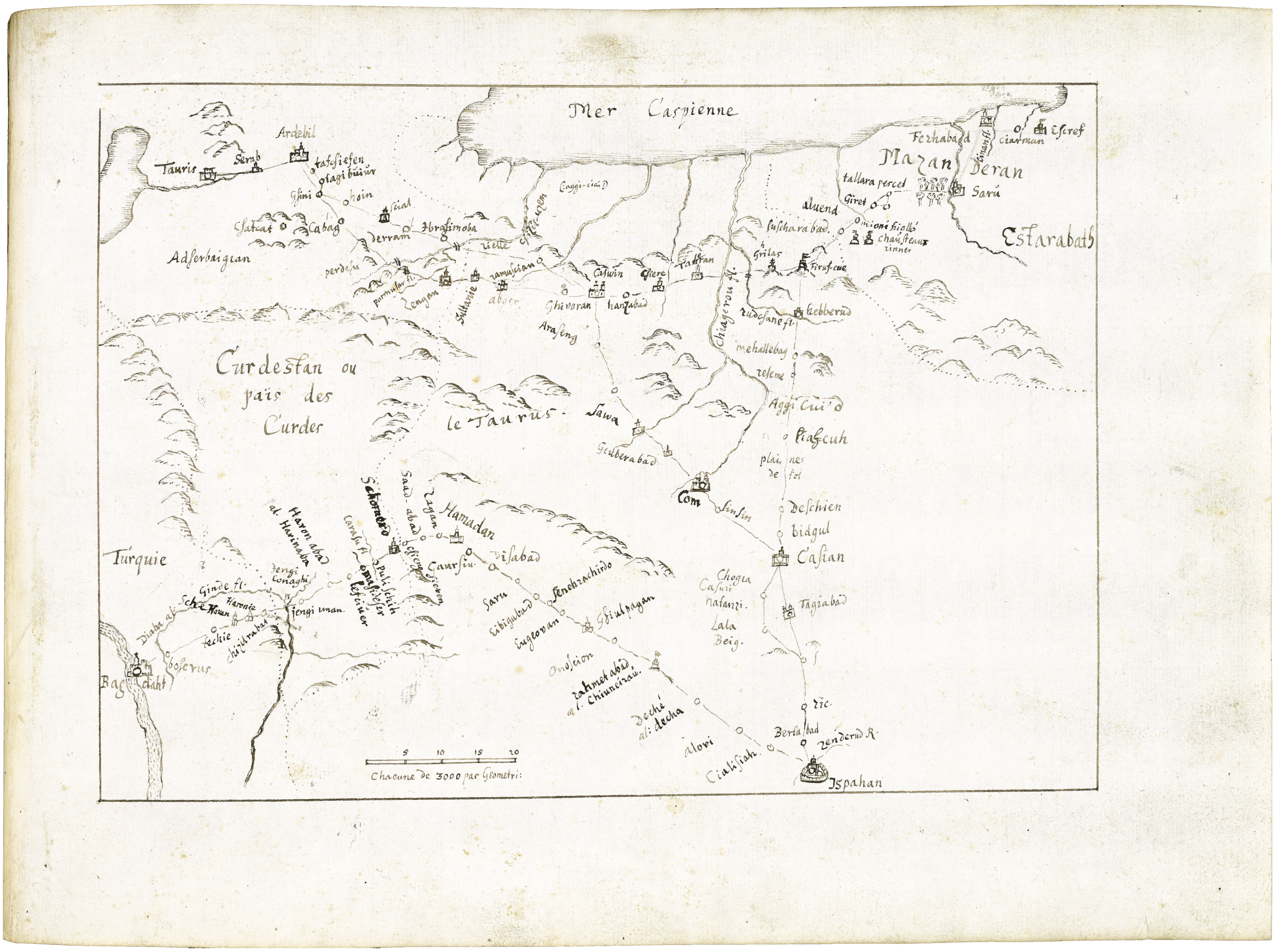

blad / sheet 67:

British Museum 1974, 0617, 0.1.36.

[Engelbert Kaempfer, toegeschreven, 1684–1685] :
[Engelbert Kaempfer, attributed, 1684–1685] :

[Kaart van Koerdistan en Perzië tussen de Kaspische Zee en Isfahan].

[Map of Kurdistan and Persia between the Caspian Sea and Isfahan].

Schaalstok van *20 […] chacune de 3000 pas Geometri:* =
[ca. 1 : 3.000.000].
Scale-bar of *20 […] chacune de 3000 pas Geometri:* =
[approximately 1 : 3,000,000].

1 kaart : ms op papier, 21,5 x 30 cm.
1 map : ms on paper, 21.5 x 30 cm.

Oriëntatie: het noorden is boven.
Orientation: north is up.

Engelbert Kaempfer arriveerde in 1684 vanuit het noorden in Isfahan, na uit Rusland de Kaspische Zee te zijn overgestoken, en zal daarom een ander perspectief op Perzië gehad hebben dan de meeste VOC-dienaren, die de Safavidische hoofdstad vanuit het zuiden bereisden. De kaart op blad 67 uit het genoemde album in de collectie van het British Museum geeft een aantal routes aan die van belang waren voor de handel van en naar Isfahan, rechtsonder op de kaart. De rechter route in noordwaartse richting verbond Isfahan met de landstreek Mazandaran, een belangrijk centrum van de zijdeproductie aan de zuidkust van de Kaspische Zee. De route vanaf Isfahan direct naar het noordwesten leidde naar Baghdad, dat nog net op de kaart staat, en vandaar verder naar Aleppo in de Levant, waar in de zeventiende eeuw al een Nederlandse consul was die de landpost van de VOC afhandelde. De derde hoofdroute, die noordelijk van Isfahan bij Kashan westwaarts afboog, was in tijden van vrede tussen de Ottomanen en de Safavieden een belangrijke handelsroute naar de westkust van Klein-Azië via Anatolië. De stippellijn van de Kaspische Zee naar het zuid-zuidwesten geeft de grens tussen de twee rijken aan. Koerdistan wordt eveneens met behulp van een stippellijn als een onafhankelijke bufferregio voorgesteld. Opmerkelijk is dat de opschriften op de kaart in het Frans zijn gesteld en dat de routes slechts voor een klein deel door Kaempfer zelf zijn bereisd, namelijk het gedeelte tussen Qazwin ('Caswin') en Isfahan, via Qom ('Com'). Het eerste traject dat Kaempfer volgde, vanuit de huidige staat Azerbeidzjan via de stad Rasht op de kust van de Kaspische Zee, ontbreekt. Mogelijk heeft Kaempfer de kaart getekend naar gegevens afkomstig van een van zijn belangrijkste contacten in Isfahan, de Franse Capucijner monnik Raphael le Mans, die al sinds 1647 in de stad woonde. Dat zou ook de Franse opschriften verklaren.

In 1684 Engelbert Kaempfer arrived in Isfahan from the north, having crossed the Caspian Sea from Russia, and hence will have had a different perspective on Persia than most VOC employees, who travelled to the Safavid capital from the south. The map on sheet 67 from the above-mentioned album in the collection of the British Library shows several routes that were of importance for the trade to and from Isfahan, at the lower right of the map. The right-hand route in a northerly direction linked Isfahan with the district of Mazandaran, an important centre of silk production on the south coast of the Caspian Sea. The route from Isfahan directly to the north-west led to Baghdad, which is just on the map, and from there to Aleppo in the Levant, where in the seventeenth century there was already a Dutch consul who dealt with the VOC's mail by land. The third main route, which to the north of Isfahan turned westwards at Kashan, was in times of peace between the Ottomans and the Safavids an important trade-route to the west coast of Asia Minor via Anatolia. The dotted line from the Caspian Sea to the south-south-west marks the border between the two realms. Also with the help of a dotted line, Kurdistan is represented as an independent buffer zone. It is remarkable that the captions on the map are in French, and that Kaempfer himself only travelled the routes for a minor part, namely the section between Qazwin (*Caswin*) and Isfahan, via Qom (*Com*). The first stage that Kaempfer followed, from the present state of Azerbaijan via the town of Rasht on the coast of the Caspian Sea, is missing. Possibly Kaempfer drew the map on the basis of data originating from one of his main contacts in Isfahan, the French Capuchin monk Raphael le Mans, who had lived in the city since 1647. That would explain the French texts.

blad / sheet 68:

British Museum 1974, 0617, 0.1.5.

[Engelbert Kaempfer, toegeschreven, 1684–1685] :
[Engelbert Kaempfer, attributed, 1684–1685] :

[De 'zuil met de horens' in Isfahan].

[The 'column of horns' in Isfahan].

Inkttekening met pen op papier, 21,5 x 30 cm.
Pen drawing in ink on paper, 21.5 x 30 cm.

Isfahan. Om de diplomatieke contacten met het Perzische hof te onderhouden en vanwege de verplichting jaarlijks een hoeveelheid zijde direct van de Shah te kopen, had de VOC van 1623 tot 1747 een kantoor in Isfahan. Het was een stad vol tuinen en paleizen aangelegd langs zorgvuldig ontworpen zichtassen, die haar fraaie aanzien in hoofdzaak had verkregen nadat zij in het begin van de zeventiende eeuw volgens een strak plan was verfraaid en uitgebreid door Shah Abbas I. De kleine Nederlandse gemeenschap in Isfahan bestond niet alleen uit compagniespersoneel, maar omvatte ook particulieren van velerlei slag die hun diensten aanboden aan het Safavidische hof, onder wie in de loop der jaren een aantal Nederlandse schilders en tekenaars. Deze kunstenaars waren meestal onafhankelijk van de VOC in Isfahan gearriveerd maar stonden soms wel in nauw contact met het kantoor en waren vaak ook bereid de Nederlandse belangen bij de Shah te behartigen. Sporen van hun nalatenschap ter plaatse en elders zijn tegenwoordig slechts met moeite terug te vinden; zo is er nog een enkel koninklijk paviljoen met muurschilderingen waarin mogelijk een Nederlandse hand of invloed te herkennen is (zie Van Bennekom, 'Philips Angel'). De tekening op blad 68 van een monument in Isfahan zou goed door Engelbert Kaempfer gemaakt kunnen zijn, aangezien hij in de twintig maanden die hij in Isfahan doorbracht de stad zeer grondig verkende. Detlef Haberland beschrijft in zijn artikel over Kaempfer in de *Encyclopaedia Iranica* (online) hoe Kaempfer een groot aantal gebouwen en tuinen documenteerde in tekeningen en notities, waarvan een deel bewaard is in het British Museum en in de British Library. Zoals aangegeven door de potloodaantekening van een latere hand rechts op dit blad uit het album in het British Museum, wordt het betreffende monument besproken op pagina 290 van Kaempfer's *Amoenitates* (editie 1712), waar ook een afbeelding naar deze tekening is opgenomen met als titel *Turris cornuta; galam minar*. Jean Chardin besteedt er eveneens aandacht aan, op pagina 47 van deel drie van de eerste volledige editie van zijn *Voyages*, gepubliceerd in Amsterdam in 1740. De van oorsprong Franse, maar later in Engeland woonachtige, Hugenoot Jean Chardin (1643–1712) reisde in de zeventiende eeuw meerdere malen naar Perzië, maar was daar niet aanwezig in het jaar dat dit album gemaakt zou moeten zijn.

Isfahan. In order to maintain diplomatic contacts with the Persian court and because of the obligation to buy up a quantity of silk directly from the Shah, the VOC had an office in Isfahan from 1623 to 1747. It was a city full of gardens and palaces laid out along carefully designed lines of sight, which had gained its fine appearance mainly after it had been beautified and extended according to a strict plan by Shah Abbas I at the beginning of the seventeenth century. The small Dutch community in Isfahan consisted not only of Company staff but also included private persons of all kinds who offered their services to the Safavid court, among them over the years a number of Dutch experts in painting and drawing. These artists had mostly arrived in Isfahan independently of the VOC, but were sometimes in close contact with the office and were often also prepared to promote Dutch interests with the Shah. Traces of their legacy there and elsewhere are at present difficult to find; there is still a single royal pavilion with wall paintings in which a Dutch hand or influence can be discerned (see Van Bennekom, 'Philips Angel'). The drawing on sheet 68 of a monument in Isfahan could well have been made by Engelbert Kaempfer, seeing that in the twenty months that he lived in Isfahan he explored the city very thoroughly. In his article on Kaempfer in the *Encyclopaedia Iranica* (online), Detlef Haberland describes how Kaempfer documented a large number of buildings and gardens in drawings and notes, a proportion of which have been preserved in the British Museum and in the British Library. As indicated by the pencil note in a later hand on the right on this sheet from the album in the British Museum, the relevant monument is discussed on page 290 of Kaempfer's *Amoenitates* (the edition of 1712), which includes an illustration copied from this drawing entitled *Turris cornuta; galam minar*. Jean Chardin also pays some attention to this column, on page 47 of volume three of the first complete edition of his *Voyages*, published in Amsterdam in 1740. In the seventeenth century the Huguenot Jean Chardin (1643–1712), who was originally French but later lived in England, travelled to Persia several times, but was not present there in the year that the album would have been made.

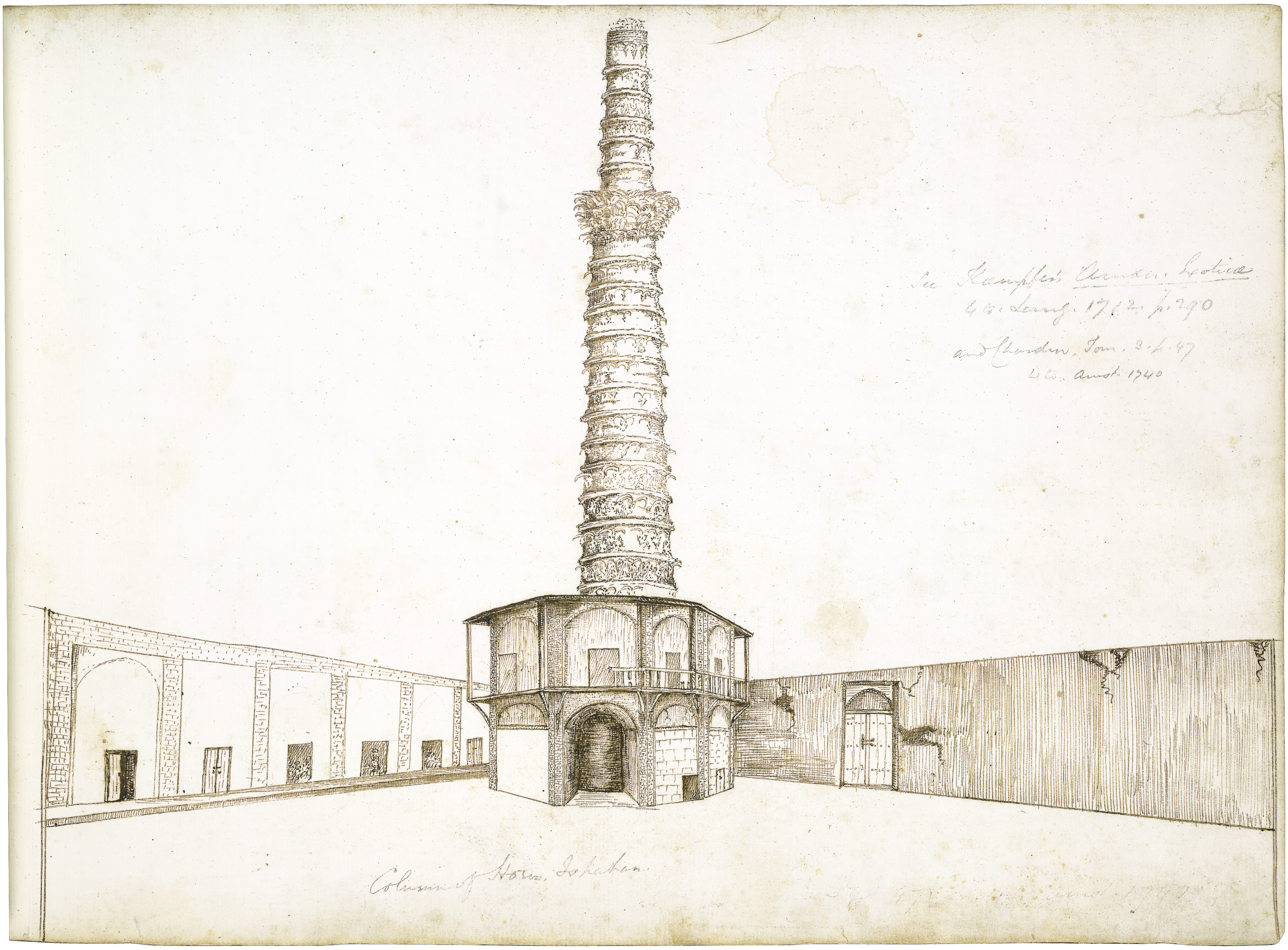

Bijschriften: pag. 67 / Captions: p. 67

blad / sheet 69:

Universiteitsbibliotheek Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis Port 314 I N 58.

[G. Hofstede van Essen, toegeschreven, ca. 1703 naar een origineel van voor 1643] :
[G. Hofstede van Essen, attributed, c. 1703 from an original made before 1643] :

Meijdoen off Beurs [in Isfahan].

The Maidan or Market [in Isfahan].

O.I. inkttekening met pen en penseel op papier,
78 x 51 cm.
Pen and brush drawing in black ink on paper, 78 x 51 cm.

Oriëntatie: het noorden is onder.
Orientation: north is below.

Verklaringen: [onder] een legenda bij de cijfers 1 t/m 9 :
Explanations: [below] a key to the numbers 1 to 9 :

No: 1. 'S Konings masjiet off kerck.
[No]: 2. 'S Konings harams off vrouwen-huijspoort.
[No]: 3. 'S Konings talaal genaamt Alakapi.
No: 4. 'S Konings nacharae off speelhuijs.
[No]: 5. De weg nade groote marckt gen:t keiseri.
[No]: 6. De kerck off masjiet van 's konings moeder.
No: 7. 'S Konings horologie.
[No]: 8. Middelpunt van de meijdoen off beurs.
[No]: 9. De weg na Sjulpha.

De tekening op blad 69 van de 'Meijdoen' (Maidan, centraal plein) van Isfahan in vogelvluchtperspectief in zuidoostelijke richting en de twee bijbehorende van dezelfde kunstenaar op de volgende twee bladen, alle uit de Collectie Bodel Nijenhuis in de Universiteitsbibliotheek Leiden, geven een goed beeld van de grandeur van de Perzische hofstad na de grootscheepse herinrichting onder Shah Abbas I. In zijn artikel over Nederlandse afbeeldingen van Perzië schrijft A. Hotz deze drie voorstellingen op grond van stilistische kenmerken toe aan G. Hofstede van Essen, die omstreeks 1703 als tekenaar en schilder werkzaam was in Turkije, Syrië en Perzië, waar hij onder meer Isfahan en Persepolis bezocht. Over deze kunstenaar is weinig bekend, maar zijn achternaam lijkt erop te duiden dat hij van Nederlandse of Duitse afkomst is geweest. In vroege jaren signeerde hij met 'G. Hofstede' en later met 'G. Hofstede van Essen'.

Er zijn echter elementen in deze tekening die een vroegere datum doen vermoeden. Een belangrijke aanwijzing is het ontbreken van de zuilenhal aan de voorkant van de Ali Qapu of 'Verheven Poort', aangeduid als nummer 3 op de tekening. Historisch en bouwtechnisch onderzoek toont aan dat deze hal, die het gebouw vandaag de dag zo kenmerkt, waarschijnlijk pas in 1643-1644 door Shah Abbas II is toegevoegd (zie *Encyclopaedia Iranica*, Isfahan). De Nederlandse schilder Cornelis de Bruyn (ook: Bruijn), die vrijwel gelijktijdig met Hofstede van Essen in Isfahan was, beeldt de zuilenhal wel af in een gravure van het plein in zijn *Reizen door Moskovie, door Perzië en Indie* uit 1711 (pl. 75). Merkwaardig daarbij is dat in de legenda de Ali Qapu wel wordt aangeduid met een verbasterde vorm van de term *talar*, die wordt gebruikt voor het type zuilenhal dat hier ontbreekt. Als deze tekening inderdaad van Hofstede van Essen is, heeft hij dus vermoedelijk naar een vroeger voorbeeld gewerkt, bijvoorbeeld een tekening van de eerste Nederlandse schilder aan het Safavidische hof, Hendrick Boudewijn van Lockhorst, die hier waarschijnlijk van 1643 tot 1647 werkzaam was. Al even opmerkelijk is de legenda bij nummer 6: 'De kerck off masjiet van 's konings moeder'. Die aantekening suggereert dat de genoemde dame uit het koninklijk huis voor wie deze vrouwenmoskee in 1618 werd opgeleverd nog leefde toen de tekening gemaakt werd. Deze moskee is nu overigens bekend onder de naam Lutfullah-moskee, naar de schriftgeleerde schoonvader van Shah Abbas I.

Ook de overige gebouwen op de tekening zijn heden ten dage nog te bewonderen. De bouw van de koninklijke moskee (legendanummer 1), die het plein aan de zuidoostzijde bekroont, vond plaats tussen 1612 en 1630. Het hoofdgebouw knikt naar het zuidwesten ten opzichte van het plein, omdat de achterwand dwars op de gebedsrichting naar Mekka moest staan. Nummer 2 van de legenda is de toegang tot het haremgedeelte van het paleiscomplex, dat de rechterbovenhoek van de tekening in beslag neemt en waartoe ook de al genoemde Ali Qapu behoorde. De kanonnen die voor dit paleiscomplex liggen zijn trofeeën. Kaempfer schrijft in zijn *Amoenitates* dat een deel was buitgemaakt op de Ottomanen en een deel op de Portugezen bij de verovering van Hormuz in 1622. De overige gebouwen rond het plein waren bestemd voor winkels op de begane grond en appartementen op de eerste verdieping. Nummer 5 is de officiële toegangspoort tot het plein, waar de *naqara's* of ceremoniële trommels klonken, aangeduid met nummer 4. Deze poort werd wel de Qaysariyya genoemd, wat 'keizerlijk' betekent en net als het Nederlandse woord van het Latijnse caesar is afgeleid. Aan de buitenzijde van de poort bevindt zich de Qaysariyya-bazaar, waar de legenda ook naar verwijst maar die niet te zien is op de tekening. Het koninklijke uurwerk (nummer 7) en de paal in het midden van het plein (nummer 8) hebben ook te maken met de ceremoniële functie van het plein. De paal verbeeldt mogelijk de as van de wereld, aangezien de oude naam van de plek waar Shah Abbas I het plein aanlegde, Naqsh-e Jahan ofwel 'Verbeelding van de Wereld' was. Het was het centrum van de macht van de Safavieden en een plaats vol symboliek. Volgens Europese reisverslagen vonden op het plein vertoningen van schiet- en vechtkunst plaats, waarvan ook voorbeelden te zien zijn op de tekening. Verder werd het gebruikt voor polo; de twee palen boven de nummers vier vormen een polo-doel. Aan de rechterzijde van het plein leidt een poort (nummer 9) in de richting van de voorstad (Nieuw-) Julfa, die aan de overkant ligt van de rivier die Isfahan doorsnijdt.

The drawing on sheet 69 of the *Meijdoen* (Maidan, central square) of Isfahan in bird's-eye perspective looking in a southeasterly direction and the two accompanying ones by the same artist on the next two sheets, each from the Bodel Nijenhuis Collection in the Leiden University Library, give a good impression of the grandeur of the Persian capital after the large-scale reorganization under Shah Abbas I. In his article on Dutch depictions of Persia, on the basis of stylistic traits A. Hotz attributes these three pictures to G. Hofstede van Essen, who in about 1703 was working as an artist in Turkey, Syria and Persia, where he visited such places as Isfahan and Persepolis. Little is known about this artist, but his family name seems to indicate that he was of Dutch or German origin. In the early years he signed with 'G. Hofstede', and later with 'G. Hofstede van Essen'.

However, there are elements in this drawing that suggest an earlier date. An important pointer is the absence of the colonnade on the front of the Ali Qapu or 'Sublime Gate', marked as number 3 on the drawing. Research into the history and architecture shows that this colonnade, which at the present time is so characteristic for the building, was apparently only added by Shah Abbas II in 1643-1644 (see *Encyclopaedia Iranica*, Isfahan). The Dutch painter Cornelis de Bruyn (also spelt Bruijn), who was in Isfahan at almost the same time as Hofstede van Essen, does depict the colonnade in an engraving of the square in his *Reizen door Moskovie, door Perzië en Indie* of 1711 (pl. 75). The remarkable feature here is that in the legend the Ali Qapu is referred to with a corrupt form of the term *talar*, which is used for the type of colonnade that is absent here. If the drawing is indeed by Hofstede van Essen, he was presumably working from an earlier model, for example a drawing by the first Dutch painter at the Safavid court, Hendrick Boudewijn van Lockhorst, who was probably active here from 1643 to 1647. Equally remarkable is the legend at number 6: 'The church or mosque of the King's mother'. The note suggests that the said lady from the royal house for whom this women's mosque was provided was still alive when the drawing was made. Apart from this, the mosque was known by the name of the Lutfullah Mosque, after the scriptural scholar father-in-law of Shah Abbas I.

The remaining buildings in the drawing can also be admired today. The royal mosque (legend number 1), which is the crowning glory of the square, was built between 1612 and 1630. The main building is turned more to the southwest in relation to the square, because the rear wall had to stand at right angles to the direction of Mecca for prayer. Number 2 in the legend is the entrance to the harem section of the palace complex, which occupies the top right-hand corner of the drawing, and to which the abovementioned Ali Qapu belonged. The cannons in front of the palace complex are trophies. In his *Amoenitates* Kaempfer writes that some of these were captured from the Ottomans and others from the Portuguese when Hormuz was taken in 1622. The remaining buildings around the square were intended for shops on the ground floor and apartments on the first floor. Number 5 is the official entrance gate to the square, where the *naqara* or ceremonial trumpets were sounded, marked as number 4. This gate was sometimes called the Qaysariyya, which means 'imperial' and is derived from the Latin *caesar*. On the outer side of the gate is the Qaysariyya bazaar, to which the legend alludes but which is missing on the drawing. The royal chronometer (number 7) and the column in the centre of the square (number 8) are connected with the square's ceremonial function. Possibly the column represents the axis of the world, in view of the old name for the spot where Shah Abbas I built the square, Naqsh-e Jahan, or 'Image of the World'. It was the centre of the Safavids' power and a place full of symbolism. According to European accounts, demonstrations of the arts of archery and combat took place in the square, and we also see examples of these in the drawing. As well as these it was used for polo - the two poles above the numbers 4 formed a polo goal. On the right-hand side of the square a gate (number 9) leads in the direction of the suburb of (New) Julfa, which was located on the other side of the river which runs through Isfahan.

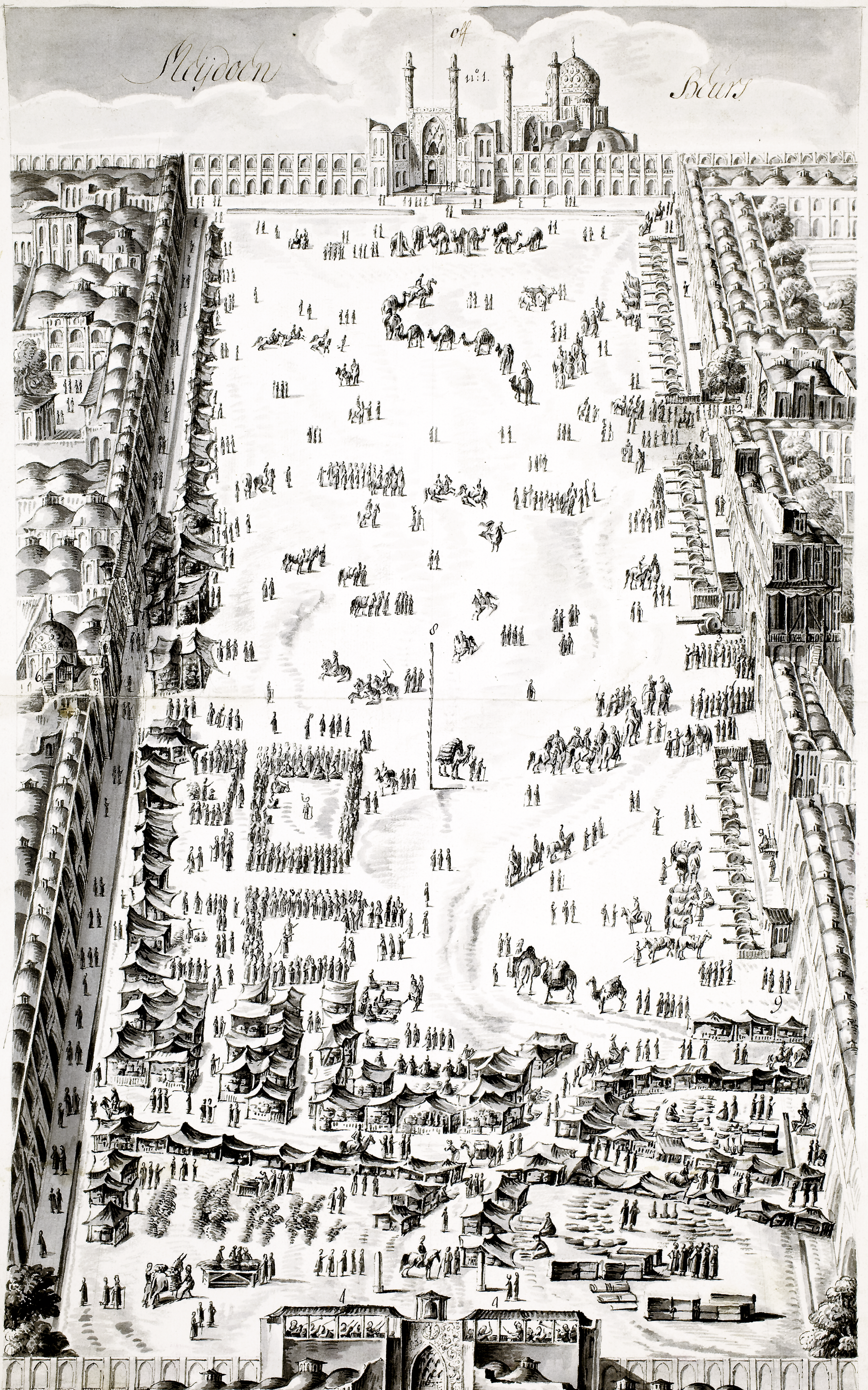

n.o 1. 's Konings masjiet off kerck
//: 2. 's Konings harams off vrouwen-huijs poort
//: 3. 's Konings palaal genaamt Alakapi.

n.o 4. 's Konings nacharac off speelhuijs
//: 5. de weg na de groote marckt gen.t keiseri.
//: 6. de kerck off masjiet van 's Konings moeder

n.o 7. 's Konings horologie
//: 8. middelpunt van de meijdoen off beurs
//: 9. de weg na Julpha.

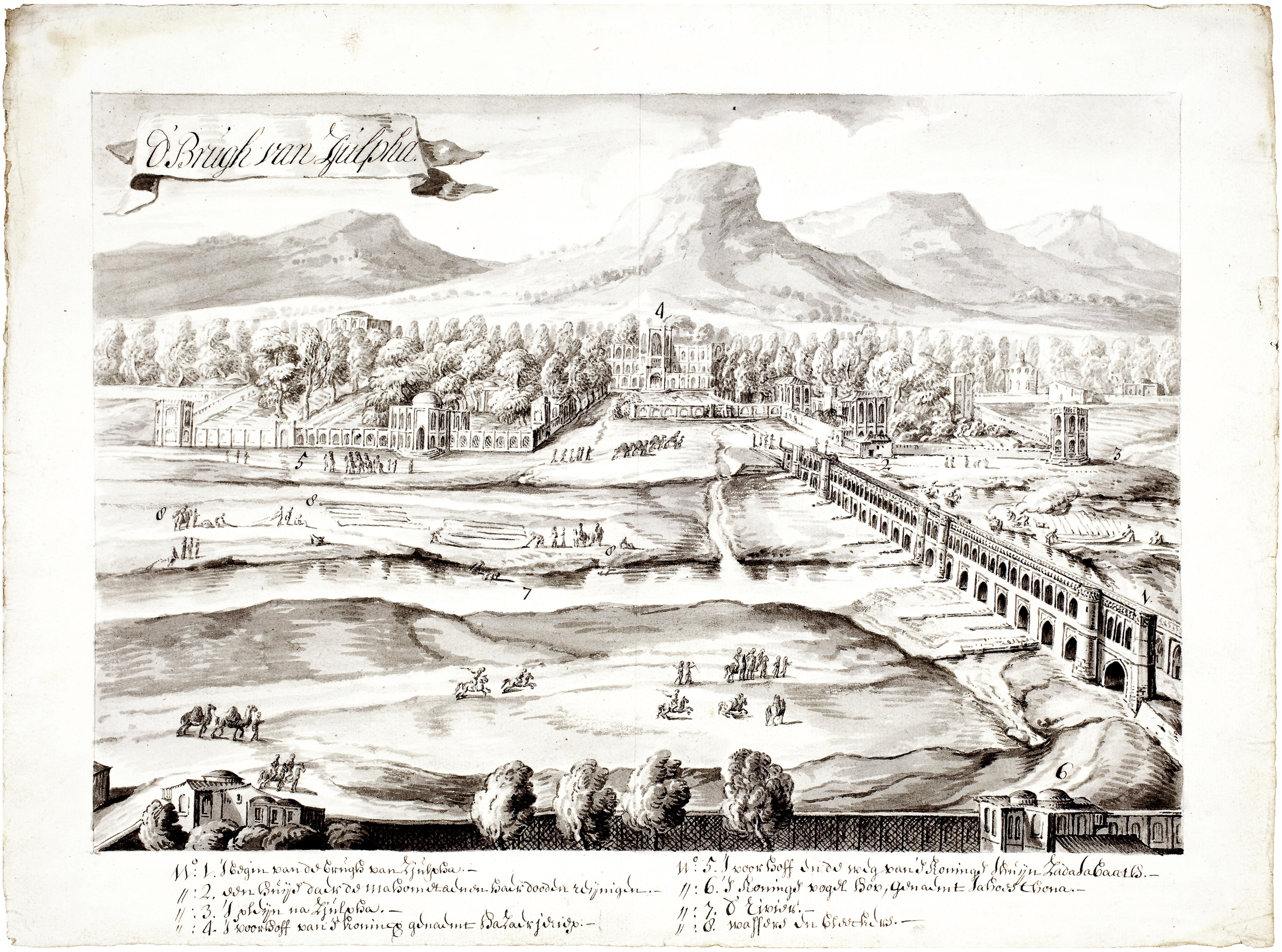
D'Brugh van Zjulpha.
1
2
3
4
5
6
7
8
No: 1. 'T begin van de brugh van Zjulpha.–
": 2. een huijs daer de mahometaenen haer dooden reijnigen.–
": 3. 'T pleijn na Zjulpha.–
": 4. 'T voorhoff van d' koningx genaemt Hazaerjeriep.–
No: 5. 'T voorhoff en de weg van 's konings thuijn Zadadabaath.–
": 6. 'S Konings vogel hov, genaemt tahoesthona.–
": 7. D'Rivier.–
": 8. wassers en bleeckers.–

blad / sheet 70:

Universiteitsbibliotheek Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis Port 314 I N 59.

[G. Hofstede van Essen, toegeschreven, ca. 1703] :
[G. Hofstede van Essen, attibuted, c. 1703] :

D'Brugh van Zjulpha.

The Julfa Bridge.

O.I. inkttekening met pen en penseel op papier, 38 x 51 cm.
Pen and brush drawing in black ink on paper, 38 x 51 cm.

Verklaringen: [onder] een legenda bij de cijfers 1 t/m 8 :
Explanations: [below] a key to the numbers 1 to 8 :

No: 1. 'T Begin van de brugh van Zjulpha.
[No]: 2. Een huijs daer de mahometaenen haer dooden reijnigen.
[No]: 3. 'T Pleijn na Zjulpha.
[No]: 4. 'T Voorhoff van d' konincx genaemt Hazaerjeriep:
No: 5. 'T Voorhoff en de weg van 's konings thuijn Zadadabaath.
[No]: 6. 'S Konings vogel hov, genaemt tahoesthona.
[No]: 7. D'Rivier.
[No]: 8. Wassers en bleeckers.

De tekening op blad 70 moet in samenhang met de voorgaande voorstelling van het centrale plein van Isfahan gezien worden. Vanaf de poort die daar is aangeduid met nummer 9, gaan we anderhalve kilometer naar het zuiden over de Zaindeh-rivier in de richting van de koninklijke buitenplaats Saadatabad (nummer 5 op deze tekening) en de voorstad (Nieuw-) Julfa, waarvan op de tekening slechts het ervoor liggende veld te zien is (nummer 3). Shah Abbas I voerde een zeer actieve economische politiek, in het kader waarvan hij onder meer de gehele Armeense bevolking van het plaatsje Julfa in de Kaukasus naar de hoofdstad liet overkomen. De Armenen vormden de belangrijkste gemeenschap van handelaren in het rijk en door hen in dit nieuwe Julfa te vestigen (dat spoedig ook kortweg Julfa werd genoemd), verwachtte Shah Abbas hen blijvend aan het hof te binden en zo zijn greep op de lange-afstandshandel en de daarmee samenhangende belastinginkomsten te kunnen versterken. De Nederlanders in Isfahan onderhielden nauwe betrekkingen met een aantal Armeniërs uit Julfa. De tekening toont de eveneens door Shah Abbas gebouwde brug die nu bekend staat onder de naam Si-o-Seh, de 'Brug met de 33 Bogen', met aan de andere kant van de rivier het paleis Hazar Jarib, een naam die met verwijzing naar de omvang van dit complex vrij te vertalen is als 'Duizend Morgen'. Op de achtergrond, in het zuiden, ligt de berg Sofeh. Het paleis Hazar Jarib (nummer 4 van de legenda) werd aan het eind van de zestiende eeuw voltooid. Voor het paleis is het zuidelijkste deel te zien van de beroemde, door Shah Abbas aangelegde avenue door Isfahan, in de vorm van een *charbagh*. Deze term staat voor een tuin (*bagh*) uitgelegd in vier (*char*) delen en doorkruist door rechte wegen of waterlopen, in het midden waarvan zich een paviljoen bevindt. De *charbagh* voor het paleis verbond in combinatie met de hier afgebeelde brug de stad aan de noordkant van de rivier, met haar bazaars en de Maidan, met de zuidzijde, waar tussen het eind van de zestiende en het begin van de achttiende eeuw meerdere paleiscomplexen verrezen.

The drawing on sheet 70 has to be viewed in combination with the preceding one of the central square of Isfahan. From the gate indicated there with the number 9, we go one and a half kilometres to the south over the Zaindeh River in the direction of the royal country house Saadatabad (number 5 on this drawing) and the suburb of (New) Julfa, of which we can only see the field in front of it (number 3). Shah Abbas I pursued a very active economic policy, in the context of which, among other things, he had the whole Armenian population of the small town of Julfa in the Caucasus Mountains moved to the capital. The Armenians formed the most important community of traders in the realm, and by setting them up in this new Julfa – which soon also became known as simply Julfa – Shah Abbas expected to tie them permanently to the court and in this way to strengthen his hold on the long-distance trade and the income from taxes associated with it. The Dutch in Isfahan had close relations with a number of Armenians from Julfa. The drawing shows the bridge also built by Shah Abbas which is now known by the name Si-o-Seh, the 'Bridge of 33 Arches', with on the other side of the river the Hazar Jarib palace, which with reference to the size of this complex may be freely translated as 'The Thousand Acres' (according to Kaempfer 'Thousand *Morgen*'). In the background, to the south, lies the mountain Sofeh. The Hazar Jarib palace (number 4 in the legend) was completed at the end of the sixteenth century. In front of the palace we can see the southernmost part of the famous avenue that Shah Abbas laid out in Isfahan, in the form of a *charbagh*. This term refers to a garden (*bagh*) arranged in four (*char*) parts and crossed by straight paths or canals, in the centre of which a pavilion is located. The *charbagh* in front of the palace in combination with the bridge depicted here connected the city on the northern side of the river, with its bazaars and the Maidan, with the southern one, where several palace complexes arose between the end of the sixteenth and the beginning of the eighteenth century.

blad 71 boven / sheet 71 above:

Universiteitsbibliotheek Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis Port 314 I N 60.

[G. Hofstede van Essen, toegeschreven, ca. 1703] :
[G. Hofstede van Essen, attibuted, c. 1703] :

D'Brug van Chiraas.

The Shiraz Bridge.

O.I. inkttekening met pen en penseel op papier,
38 x 51 cm.
Pen and brush drawing in black ink on paper, 38 x 51 cm.

Verklaringen: [onder] een legenda bij de cijfers 1 t/m 5 :
Explanations: [below] a key to the numbers 1 to 5 :

No: 1. 'T Middelpunt van de brugh.
[No]: 2. Een thuijn.
[No]: 3. Een voorhuijs van 's konings thuijn.
No: 4. D' Steene trappen, daer 't water van de rivier over heen rolt.
[No]: 5. Den opgang van de brugh.

De brug afgebeeld in de tekening op blad 71 boven, weer uit de serie van omstreeks 1703 in de Collectie Bodel Nijenhuis in de Universiteitsbibliotheek Leiden, verbond Isfahan met de weg naar Shiraz en vandaar naar Bandar-e Abbas, die alle VOC-dienaren in Isfahan ten minste eenmaal aflegden. De voorstelling biedt een aanzicht in zuidwestelijke richting. Deze brug werd rond 1650 gebouwd door Shah Abbas II en staat nu bekend als de Khaju Brug, naar de grote straat die erheen leidt. Engelbert Kaempfer vond dit de mooiste brug van Isfahan. Hij schrijft in zijn *Amoenitates exoticae* ook dat de Isfahaners er een bijzonder plezier aan beleefden het water over de kunstmatige barrière eronder te zien storten, iets waar de legenda hier onder nummer 4 aan refereert.

The bridge depicted in the drawing on sheet 71 above, again from the series dating from around 1703 in the Bodel Nijenhuis Collection of the Leiden University Library, linked Isfahan with the road to Shiraz and thence to Bandar-e Abbas which every VOC employee travelled at least once. The picture presents a view in a southwesterly direction. This bridge was built in about 1650 by Shah Abbas II, and is now known as the Khaju Bridge, after the main street that leads towards it. Engelbert Kaempfer considered this the finest bridge in Isfahan. In his *Amoenitates exoticae* he also writes that the people of Isfahan took particular pleasure in watching the water pouring over the artificial barrier below it, which the legend refers to here under number 4.

blad 71 onder / sheet 71 below:

British Museum 1974, 0617, 0.1.5.

[Engelbert Kaempfer, toegeschreven, 1684-1685] :
[Engelbert Kaempfer, attributed, 1684-1685] :

Jesdechas urbs.

De stad Yazd-e Khvast.

The city of Yazd-e Khvast.

Inkttekening met pen op papier, 21,5 x 60 cm.
Pen drawing in ink on paper, 21.5 x 60 cm.

Oriëntatie: het noorden is rechtsboven.
Orientation: north is upper left.

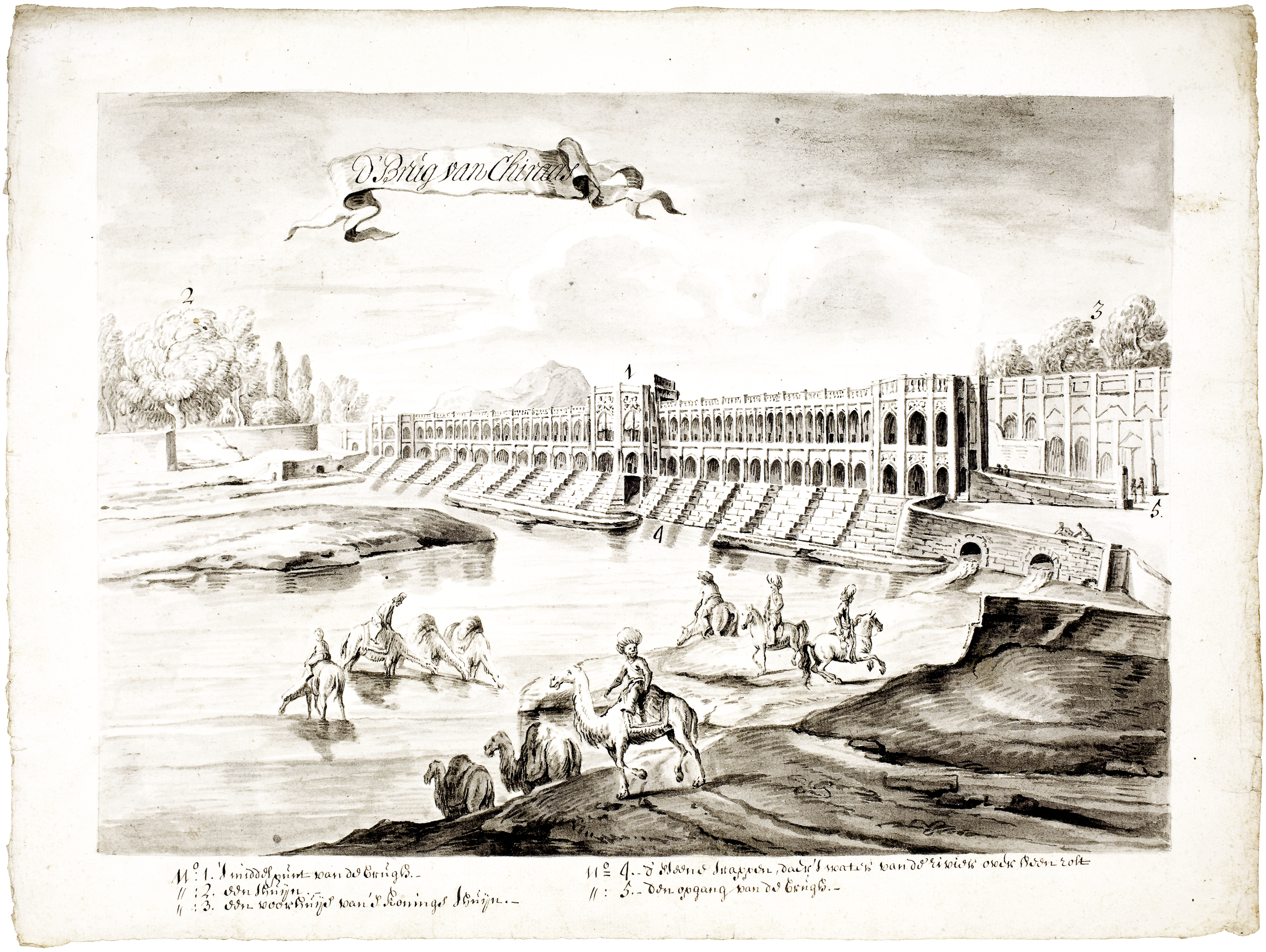
D'Brug van Chiraus
2
1
3
4
5.
No. 1. 't middelpunt van de brugh.-
// : 2. een thuyn.-
// : 3. een voorthuys van 't Koninges thuyn.-
No. 4.- d' steene trappen, daer 't water van de riviere over heen rolt
// : 5.- den opgang van de brugh.-

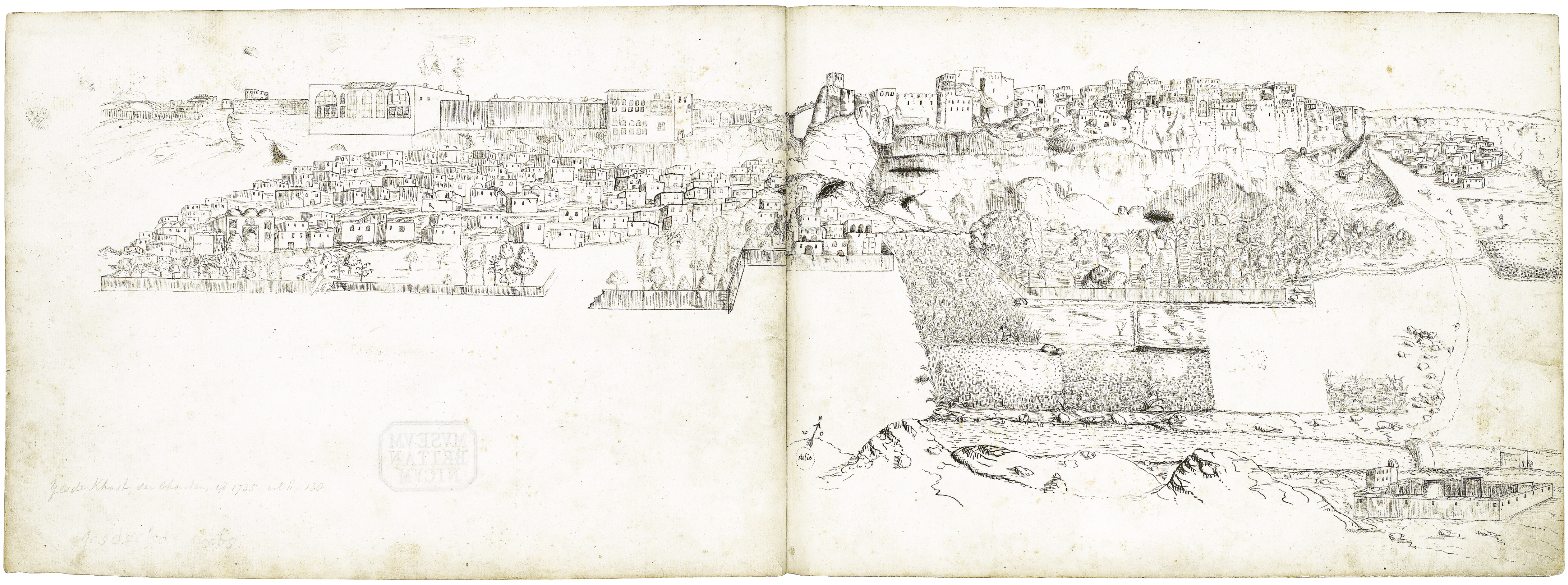
Yesde Khast, see Chardin, ed 1735 vol ii. 130
Jesdechas urbs

In het album uit 1684-1685 dat de catalogus van het British Museum toeschrijft aan Engelbert Kaempfer (zie blad 63), komt ook de panoramatekening van de oude plaats Yazd-e Khvast op blad 71 onder voor. De nauwelijks leesbare titel in een contemporaine hand links onderaan is 'Jesdechas urbs'. Het gebruik van het Latijnse *urbs* bevestigt dat we met een geleerde reistekenaar te maken hebben, terwijl de spelling 'Jesdechas' erop wijst dat hij Nederlandssprekend moet zijn geweest. Zowel Kaempfer als Herbert de Jager komen in aanmerking als maker, de laatstgenoemde wellicht met voorrang. Volgens de aantekening in potlood boven de titel, in een latere hand, spelt Jean Chardin (zie blad 68) de plaatsnaam als 'Yesdekhast' en schrijft hij over deze stad op pagina 130 in deel twee van de editie uit 1735 van zijn *Voyages*. Bij Yazd-e Khvast, op de route tussen de hofstad Isfahan en de havenstad Bandar-e Abbas, had men komend uit Isfahan de keuze uit twee wegen naar Shiraz in het zuiden: een korte die vooral in de zomer werd gebruikt en een langere route die langs het antieke Persepolis leidde en meestal in de winter werd gevolgd. De twee wegen kwamen samen in Shiraz, waar men dan ook weer uit twee routes in zuidoostelijke richting naar Bandar-e Abbas kon kiezen (zie Matthee, *Politics*, XIX, 51). In de zomer kon men vanwege de hitte alleen 's nachts reizen en in de winter was de weg vaak moeilijk begaanbaar, zodat de gehele reis tussen de twee compagnieskantoren in beide seizoenen zo'n 35 dagen duurde. Kaempfer maakte de reis in december 1685 en gebruikte inderdaad de winterroute. Op de tekening is behalve de gedeeltelijk nog uit de pre-islamitische tijd daterende bebouwing van de heuvel, rechtsonder in het dal een belangrijk en relatief nieuw gebouw te zien. Het is een in typisch Safavidische stijl gebouwde karavanserai, met tegeldecoratie en vier *iwans* of halfopen hallen rond een hof, waar alle reizigers op deze lange weg tussen de hofstad en de kust gelegenheid hadden om uit te rusten, van rijdier te wisselen en nieuwe proviand in te kopen.

In the album from 1684-1685 which the catalogue of the British Museum attributes to Engelbert Kaempfer (see sheet 63), we also find the panorama of the old town of Yazd-e Khvast on sheet 71 below. The scarcely legible title in a contemporary hand at the lower left is *Jesdechas urbs*. The use of the Latin *urbs* confirms that we are dealing with a learned traveller-artist, while the spelling suggests that he must have been Dutch-speaking. Both Kaempfer and Herbert de Jager can be considered as the maker, the latter perhaps the preferred candidate. According to the note in pencil above the title, in a later hand, Jean Chardin (see sheet 68) spells the place-name as *Yesdekhast* and writes about this town on page 130 in volume two of the 1735 edition of his *Voyages*. Coming from Isfahan, at Yazd-e Khvast on the route between the capital Isfahan and the port of Bandar-e Abbas one had the choice of two roads to Shiraz in the south: a short one which was usually followed in summer, and a longer route which went past the ancient city of Persepolis and was mostly used in winter. The two ways came together in Shiraz, where again one could choose from two routes in a southeasterly direction to Bandar-e Abbas (see Mathee, *Politics*, XIX, 51). In summer one could only travel at night because of the heat, and in the winter the road was often difficult to negotiate, so that in either season the whole journey between the two Company offices took about 35 days. In December 1685 Kaempfer made the journey and did use the winter route. In addition to the construction on the hill partly dating from the pre-Islamic era, at the lower right in the valley an important and relatively new building can be seen in the drawing. This is a *caravanserai* built in a typically Safavid style, with tile decoration and four *iwan* or half-open halls around a courtyard, where all the travellers on this long road between the capital and the coast had the opportunity to rest, change mounts and buy fresh supplies.

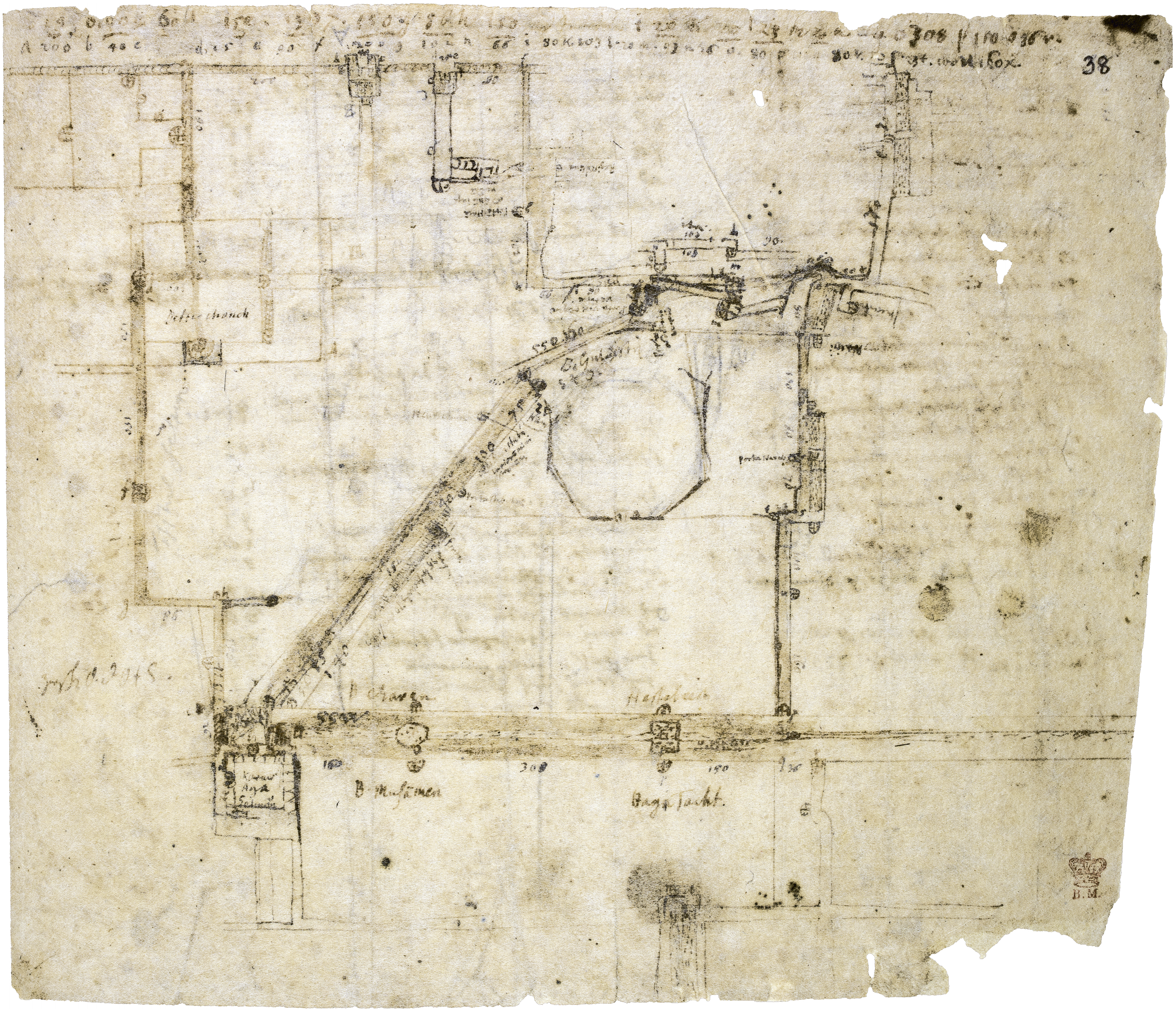

blad / sheet 72:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 38.

[Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :

[Plan van Isfahan ten westen van de Maidan].

[Plan of Isfahan west of the Maidan].

Schaal: niet aangegeven.
Scale: not indicated

1 kaart : ms op papier, 24,5 x 28,5 cm.
1 map : ms on paper, 24.5 x 28.5 cm.

Oriëntatie: het noorden is linksboven.
Orientation: north is upper left.

Perzië-tekeningen van Engelbert Kaempfer uit de British Library, Add. Ms. Add. 5232. Zoals reeds is aangestipt bij blad 63 bezitten het British Museum en de British Library tezamen vrijwel het gehele archief van Engelbert Kaempfer. De Schotse arts en verzamelaar Sir Hans Sloane (1660-1753) kocht diens nagelaten handschriften in 1725 van een neef van Kaempfer en liet zijn eigen collectie later bij testament na aan de Britse natie, op basis waarvan in 1759 het British Museum tot stand kwam. Het Additional Manuscript 5232 in de British Library bevat veel topografische en andere tekeningen die Kaempfer maakte tijdens zijn genoemde reis van Zweden via Rusland naar Perzië en verder naar Malabar en Zuid-Oost Azië. Op de hiernavolgende twaalf bladen wordt een selectie getoond van de tekeningen die betrekking hebben op de eerste periode nadat Kaempfer in contact kwam met de VOC, namelijk gedurende zijn verblijf in Isfahan (29 maart 1684 - 20 november 1685), zijn reis vandaar naar Bandar-e Abbas (21 november 1685 - eind december 1685) en zijn periode in en rond Bandar-e Abbas tot zijn vertrek vandaar op 30 juni 1688. Een deel van die tekeningen heeft aan de basis gestaan van de etsen, gravures en houtsneden in Kaempfer's *Amoenitatum exoticarum politico-physico-medicarum fasciculi V* ('Vijf delen exotische geneugten van politiek-natuurkundig-medische aard', 1712), waarvan de titel door Kaempfer-kenners meestal wordt afgekort tot de eerste twee woorden, die dan ook meteen van de tweede in de eerste naamval worden gezet, dus *Amoenitates exoticae*.

Ook de kaart op blad 72 lijkt verwerkt te zijn in een afbeelding in dat werk, namelijk het gezicht in vogelvlucht op Isfahan op bladzijde 179. De letters in potlood linksboven komen overeen met letters op die kaart. A is de Maidan (zie blad 69), waarvan we hier alleen de westwand zien, met B de Ali Qapu en C het poortgebouw dat toegang geeft tot de promenade binnen het haremgedeelte van het paleiscomplex. Daaronder is de *daftar-khana* of rekenkamer te zien ('defter choneh' op de kaart), en weer lager aan de linkerkant het begin van de *charbagh*-avenue (zie blad 70), die van daar naar rechts loopt, richting de rivier. Rond de avenue waren vele prachtige tuinen, waarvan er enkele met naam zijn aangegeven (zie pagina's 163-164 en plaat VI van de Duitse vertaling van het eerste deel van de *Amoenitates* voor een reproductie van het aanzicht in vogelvlucht en een vertaling van de legenda).

Drawings from Persia by Engelbert Kaempfer in the British Library, Add. Ms. 5232. As already mentioned with sheet 63, the British Museum and the British Library together possess practically the whole archive of Engelbert Kaempfer. The Scottish physician and collector, Sir Hans Sloane (1660-1753), purchased his legacy of manuscripts in 1725 from a cousin of Kaempfer's and later bequeathed his own collection to the British nation, and on the basis of this the British Museum came into existence in 1759. The Additional Manuscript 5232 in the British Library contains many topographical and other drawings made by Kaempfer during his journey from Sweden via Russia to Persia, and on to Malabar and South-East Asia. On the following twelve sheets a selection is shown of the drawings that relate to the first period after Kaempfer came into contact with the VOC, that is, during his stay in Isfahan (29 March 1684 to 20 November 1685), his journey from there to Bandar-e Abbas (from 21 November 1685 to the end of December 1685), and his period in and around Bandar-e Abbas up to his departure from there on 30 June 1688. Part of those drawings formed the basis for the etchings, engravings and woodcuts in Kaempfer's *Amoenitatum exoticarum politico-physico-medicarum fasciculi V* (Five volumes of exotic delights of a political, natural and medical nature, 1712), the title of which connoisseurs of Kaempfer usually abbreviate to the first two words, which then are changed from the genitive into the nominative case, so *Amoenitates exoticae*.

The map on sheet 72 also seems to have been turned into an illustration in this work, namely the view in bird's-eye perspective of Isfahan on page 179. The letters in pencil at the top left correspond with letters on that map. A is the Maidan (see sheet 69), of which here we see only the west wall, with B the Ali Qapu and C the gate that provided access to the promenade within the harem section of the palace complex. Below this the *daftar-khana* or counting-house can be seen (*defter choneh* on the map), and below this again on the left-hand side the beginning of the *charbagh* avenue (see sheet 70), which runs from there to the right, in the direction of the river. Around the avenue there were many fine gardens, a few of which are indicated by name (see pages 163-164 and plate VI of the German translation of the first volume of the *Amoenitates* for a reproduction of the view in bird's-eye perspective and a translation of the legend).

blad 73 links / sheet 73 left:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 41.

[Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :

[Schetsplan van de charbagh-avenue in Isfahan].

[Sketch plan of the charbagh avenue in Isfahan].

Schaal: niet aangegeven.
Scale: not indicated.

1 kaart : ms op papier, 14 x 46 cm.
1 map : ms on paper, 14 x 46 cm.

Oriëntatie: het noorden is boven.
Orientation: north is up.

De lange kaart op blad 73 links geeft schetsmatig de gehele *charbagh*-avenue in Isfahan weer, van het beginpunt ten westen van de Maidan boven tot aan het paleiscomplex *Hazar Jarib* onderaan (zie blad 70). Halverwege is summier de brug met 33 bogen ingetekend die de twee delen van de avenue verbindt (zie de bladen 70 en 77 onder). Langs de route zijn tal van tuinen en gebouwencomplexen aangegeven, waarvan de meeste tegenwoordig niet meer aanwezig zijn. Het noordelijke gedeelte van de avenue bestaat echter nog wel en is nu een favoriete locatie bij de flaneurs en flaneuses van Isfahan.

The long map on sheet 73 left provides a schematic depiction of the entire *charbagh* avenue in Isfahan, from the beginning to the west of the Maidan above as far as the palace complex of *Hazar Jarib* at the bottom (see sheet 70). Halfway there is a simple drawing of the bridge with 33 arches which connects the two parts of the avenue (see sheets 70 and 77 below). Along the route numerous gardens and palace complexes are marked, but most of these are no longer present. However, the northern part of the avenue does still exist, and is now a favourite place for the male and female loungers of Isfahan to hang out.

blad 73 rechts / sheet 73 right:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 42.

[Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :

[Schetsplan van een waterloop in Isfahan].

[Sketch plan of a water course in Isfahan].

Schaal: niet aangegeven.
Scale: not indicated.

1 kaart : ms op papier, 15,5 x 46 cm.
1 map : ms on paper, 15.5 x 46 cm.

Oriëntatie: onbekend.
Orientation: unknown.

Het is niet geheel duidelijk of Engelbert Kaempfer met het even lange schetsplan op blad 73 rechts een deel van de *charbagh*-avenue heeft willen weergeven, die inderdaad in het midden een waterloop zoals de hier afgebeelde had, dan wel een met fonteinen versierde waterpartij in een van de overige tuinen van Isfahan. Het opschrift *finalis* bovenaan suggereert dat daar het eindpunt was, of liever gezegd het beginpunt vanwaar het water naar het achthoekige bassin onder stroomde.

It is not completely clear whether with the equally long sketch plan on sheet 73 Engelbert Kaempfer wanted to depict a part of the *charbagh* avenue, which did indeed have a watercourse in the middle like the one shown here, or an area of water adorned with fountains in one of the other gardens of Isfahan. The inscription *finalis* at the top suggests that the end-point was there, or rather the beginning point from where the water flowed into the octagonal pool below.

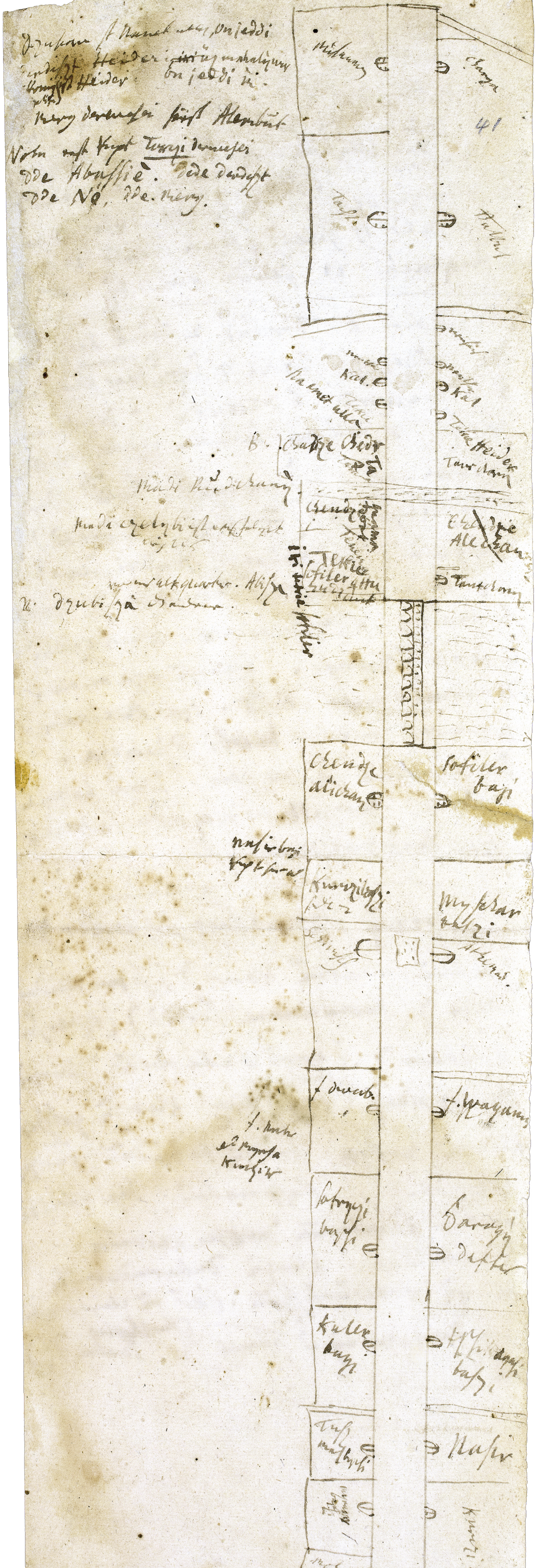
41
Nota
Abussie
Cseudje alicran
Sofiler basi
Myskar basi
f. Wagany
Sarragi defter
Kuller basi
Nasir
Hazar dzerib

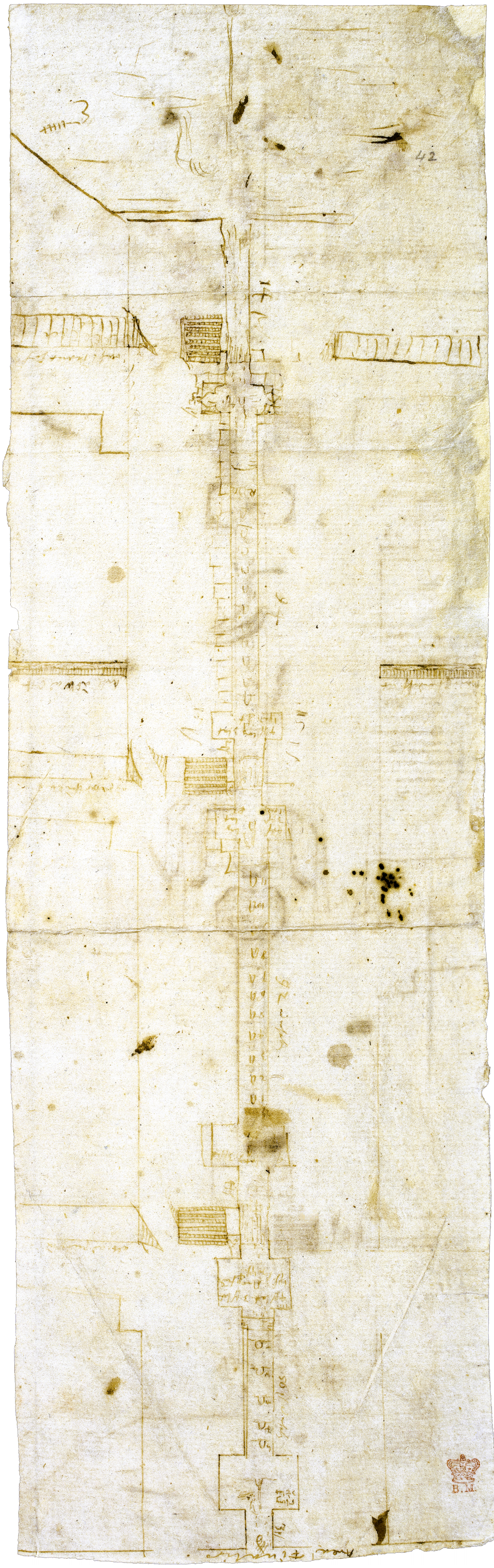
42

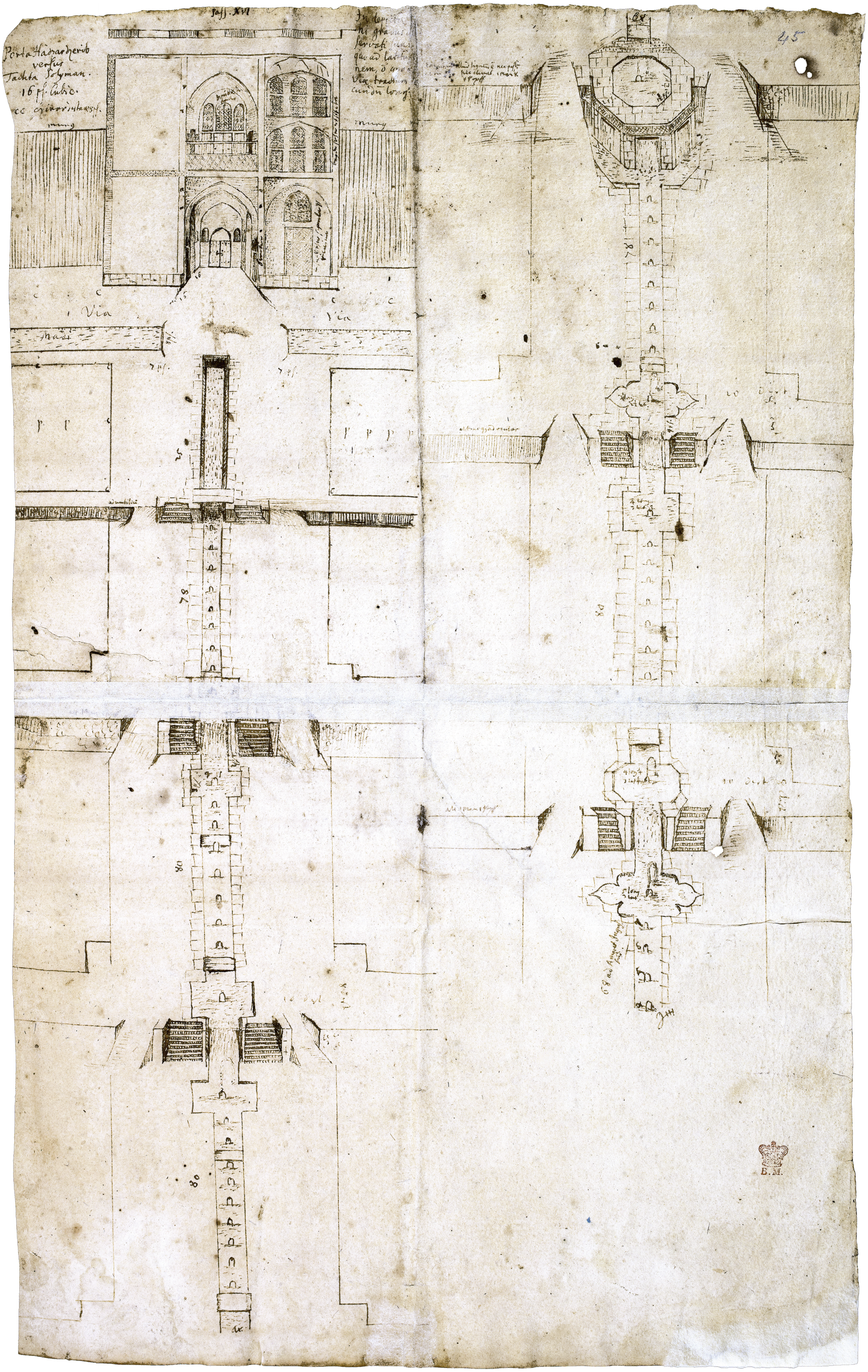
Pass. XVI
Porta Hazarderib
versus
Tachta Solyman.
16 ps. Cubic.
In dep
ni gra
servati
qua ad lat
nem, o
Via trad
cun du long
mury
mury
Via
Via
78
78
80
80
80
45
B.M.

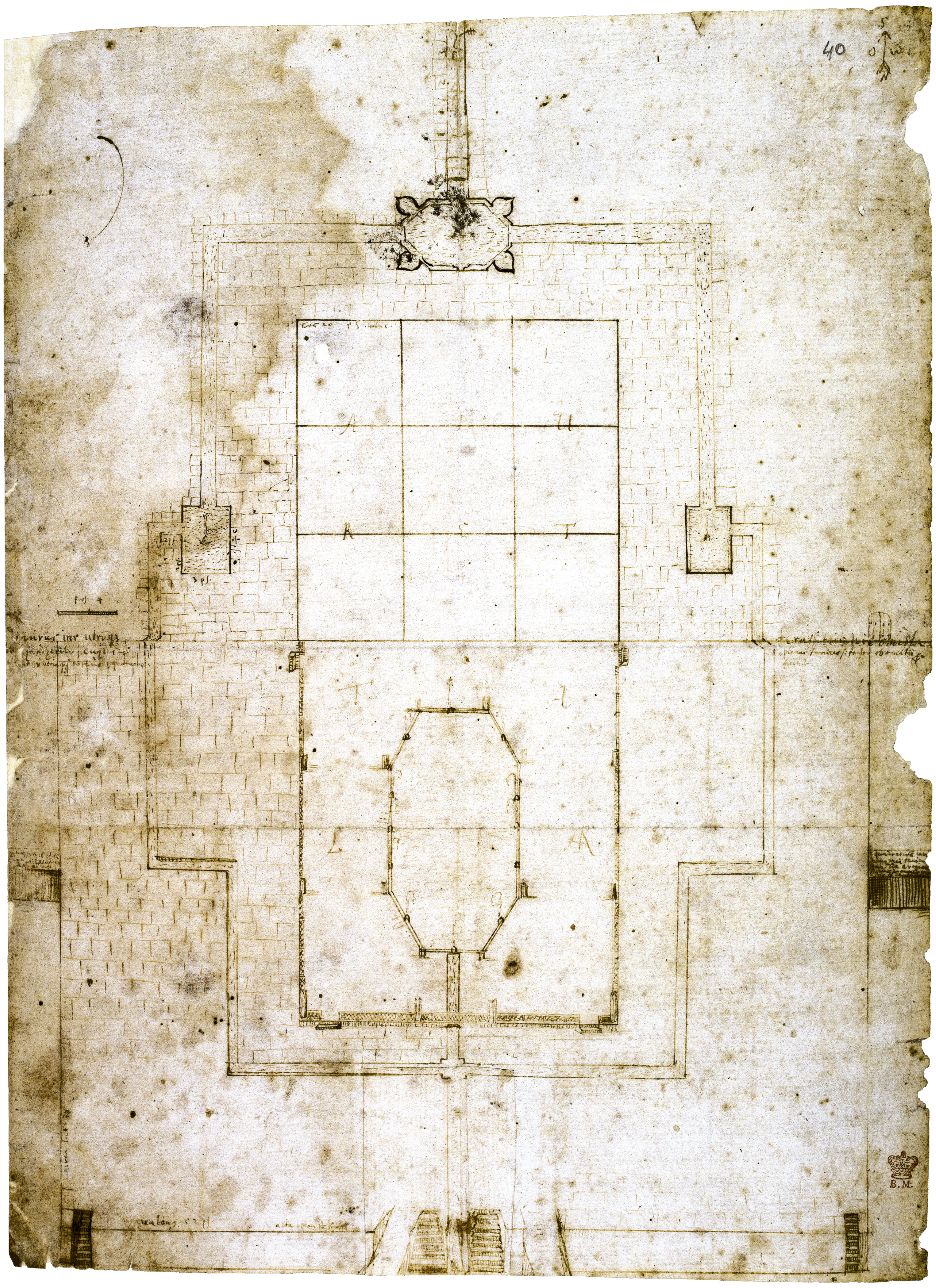

blad 75 boven / sheet 75 above:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 40.

[Engelbert Kaempfer, 1684–1685] :

[Plan van een waterloop rond een tuinpaviljoen in Isfahan].

[Plan of a water course around a garden pavilion in Isfahan].

Schaalstok van *pass. 4* = [ca. 1 : 210].
Scale-bar of *pass. 4* = [approximately 1 : 210].

1 kaart : ms op papier, 38 x 28 cm.
1 map : ms on paper, 38 x 28 cm.

Oriëntatie: het noorden is onder.
Orientation: north is below.

blad 75 onder / sheet 75 below:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 43.

[Engelbert Kaempfer, 1684–1685] :

[Plan van een waterloop met een vijver in Isfahan].

[Plan of a water course with a pond in Isfahan].

Schaal: niet aangegeven.
Scale: not indicated.

1 kaart : ms op papier, 47,5 x 42,5 cm.
1 map : ms on paper, 47.5 x 42.5 cm.

Oriëntatie: onbekend.
Orientation: unknown.

bladen 76-77 boven / sheets 76-77 above:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 34.

[Engelbert Kaempfer, 1684–1685] :

[Pons Maranbuun, Pul-e Marban].

[De Brug van Marnan].

[The Marnan Bridge].

Tekening in potlood en pen op papier : 11 x 61 cm.
Pencil and pen drawing on paper : 11 x 61 cm.

De tekening op de bladen 76-77 boven is evenals de twee onderstaande duidelijk als voorbeeld gebruikt door Engelbert Kaempfers belangrijkste illustrator, Friedrich Wilhelm Brandshagen. De ets van diens hand tegenover blad 166 van de *Amoenitates exoticae* beeldt deze drie bruggen uit onder hun Latijnse en Perzische benamingen in de titels, die hier in de beschrijvingen zijn overgenomen. Brandshagen heeft in zijn versie van deze tekening alleen de uiterste gedeelten links en rechts weggelaten, de mensen op de brug in soldaten veranderd en een palmboom toegevoegd. De geschiedenis van deze aan de westkant van Isfahan gelegen brug is niet goed bekend, aangezien Kaempfer de inscriptie op dit bouwwerk reeds verweerd aantrof; hij meende echter dat de bouw had plaatsgevonden in de tijd van Shah Tahmasp I (r. 1524–1576). Ook de etymologie van de naam van deze brug, die heden ten dage bekend staat als de Marnan Brug, is onduidelijk. Kaempfer werd verteld dat de opdrachtgever voor de brug een slangenbezweerder (*marban*) in dienst had. Waarschijnlijker is het dat de naam is afgeleid van de wijk Marnan op de zuidoever, waar in de zeventiende eeuw de groene voorstad Marbin was gelegen.

The drawing on sheets 76–77 above was, just like the two below, clearly used as a model by Engelbert Kaempfer's main illustrator, Friedrich Wilhelm Brandshagen. The etching by him opposite sheet 166 of the *Amoenitates exoticae* depicts these three bridges with their Latin and Persian names in the titles, which have here been adopted in the descriptions. In his version of this drawing, Brandshagen omitted the outermost parts left and right, furthermore changed the people on the bridge into soldiers, and added a palmtree. The history of this bridge located on the western side of Isfahan is not well known, seeing that the inscription on the structure was already weathered when Kaempfer found it; however, he believed that it had been built during the reign of Shah Tahmasp I (r. 1524–1576). The etymology of the name of the bridge, which nowadays is known as the Marnan Bridge, is unclear. Kaempfer was told that the person who gave instructions to build the bridge had a snake-charmer (*marban*) in his service. It is more likely that the name is derived from the district of Marnan on the south bank, where in the seventeenth century the green suburb of Marbin lay.

blad / sheet 74:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 45.

[Engelbert Kaempfer, 1684–1685] :

Porta Hadjar Djerib versus Tachta Solyman.

De poort van Hazar Jarib aan de kant van de Takht-e Sulaiman.

The gate of Hazar Jarib on the side of the Takht-e Sulaiman.

Schaalstok van *pass. XVI* = [ca. 1 : 205].
Scale-bar of *pass. XVI* = [approximately 1 : 205].

1 kaart in twee delen : ms op papier, 42,5 x 27 cm.
1 map in two parts : ms on paper, 42.5 x 27 cm.

Oriëntatie: het noorden is boven.
Orientation: north is up.

De kaart op blad 74 toont het laatste gedeelte van de *charbagh*-avenue binnen het paleiscomplex Hazar Jarib tot aan de achterste poort van dit terrein, via welke men verder kon gaan naar het door Shah Sulaiman I tegen de berg Sofeh gebouwde lustoord Takht-e Sulaiman ('De Troon van Salomo'). Van dit laatste was Kaempfer niet erg gecharmeerd; hij achtte het Sulaiman, die tijdens zijn verblijf in Isfahan nog regeerde, in wezen onwaardig. Des te indrukwekkender vond hij het paleis en de tuinen van Hazar Jarib, die aan het eind van de zestiende eeuw tot stand kwamen onder Shah Abbas I. We zien hier het laatste stuk van de waterloop over de noord-zuidas in twee delen; het rechterdeel dient onder het linkerdeel gedacht te worden. In zijn *Amoenitates exoticae* beschrijft Kaempfer uitgebreid de toevoer uit de rivier naar het tuincomplex en hoe het water in het hier afgebeelde middenkanaal nu eens leek stil te staan in de vijvers om zich dan weer over de marmeren trappen te storten. De beide tekeningen op blad 75 laten in meer detail twee onderdelen van deze fraaie aanleg in de paleistuinen zien. De bovenste is herkenbaar in het achtzijdige paviljoen op het rechter deel van de kaart op blad 74, nu echter weergegeven met omgekeerde oriëntatie, de onderste zou een afbeelding kunnen zijn van een van de twee achthoekige vijvers die Kaempfer beschrijft. Hij zegt dat deze vrij groot waren, zodat men er met een bootje op kon varen, en voorzien van een grote fontein in het midden en kleinere langs de randen, zoals ook hier te zien is.

The map on sheet 74 shows the last section of the *charbagh* avenue within the palace complex of Hazar Jarib as far as the rearmost gate of the area, through which one could go further into the pleasure-garden Takht-e Sulaiman (Throne of Solomon) built by Shah Sulaiman I against the mountain Sofeh. Kaempfer was not among those charmed by this; he considered it in essence unworthy of Sulaiman, who was still on the throne during his stay in Isfahan. He found the palace and the gardens of Hazar Jarib, which were created at the end of the sixteenth century under Shah Abbas I, far more impressive. We see here the last part of the channel over the north-south axis in two parts; the right-hand one should be imagined below the left part. In his *Amoenitates exoticae* Kaempfer describes in detail the supply from the river to the garden complex and how the water in the middle channel shown here seemed to stand still in the pools and then throw itself over the marble steps. The two drawings on sheet 75 show in more detail two parts of this fine layout in the palace gardens; the upper one can be recognized in the octagonal pavilion on the right-hand part of the map on sheet 74, but now depicted with reverse orientation, and the lower one could be a depiction of one of the two eight-sided ponds that Kaempfer describes. He says that these were fairly big, so that one could sail on them in a little boat, and were provided with a large fountain in the centre and smaller ones along the edges, as can also be seen here.

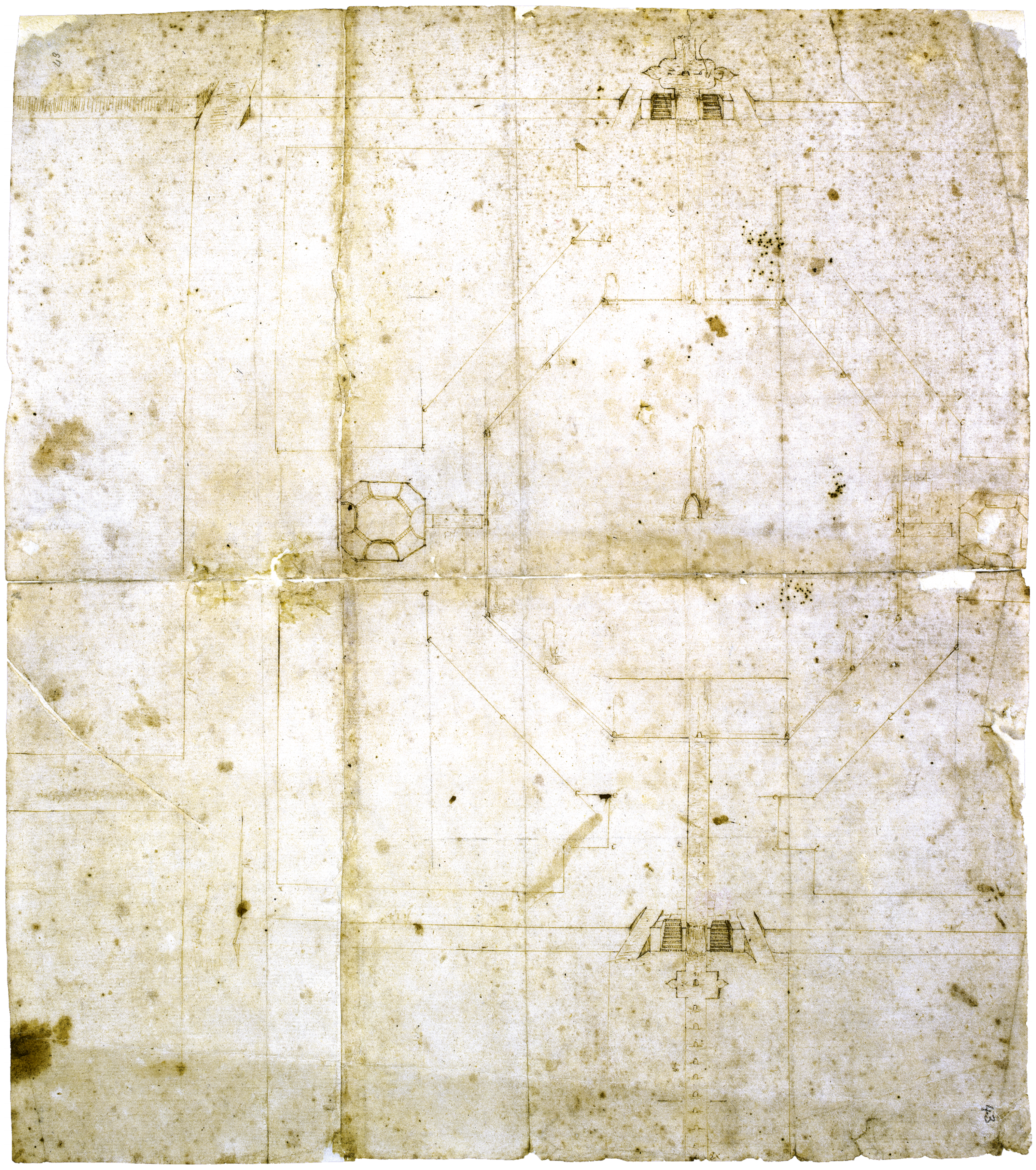

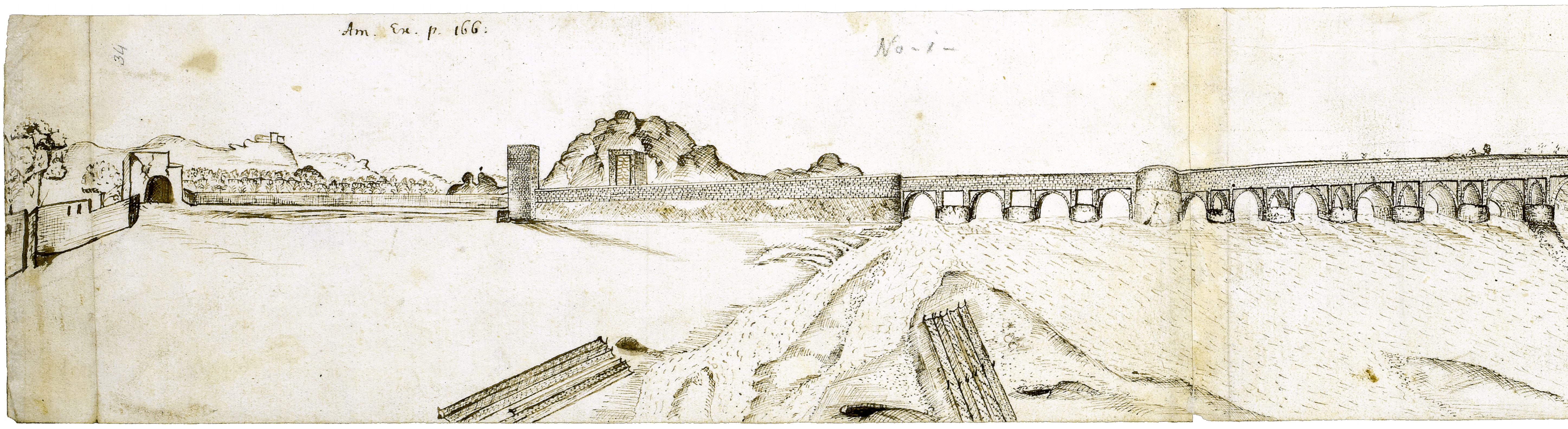
Am. Ex. p. 166.
No-1-
34

Bijschriften: pag. 75 / Captions: p. 75

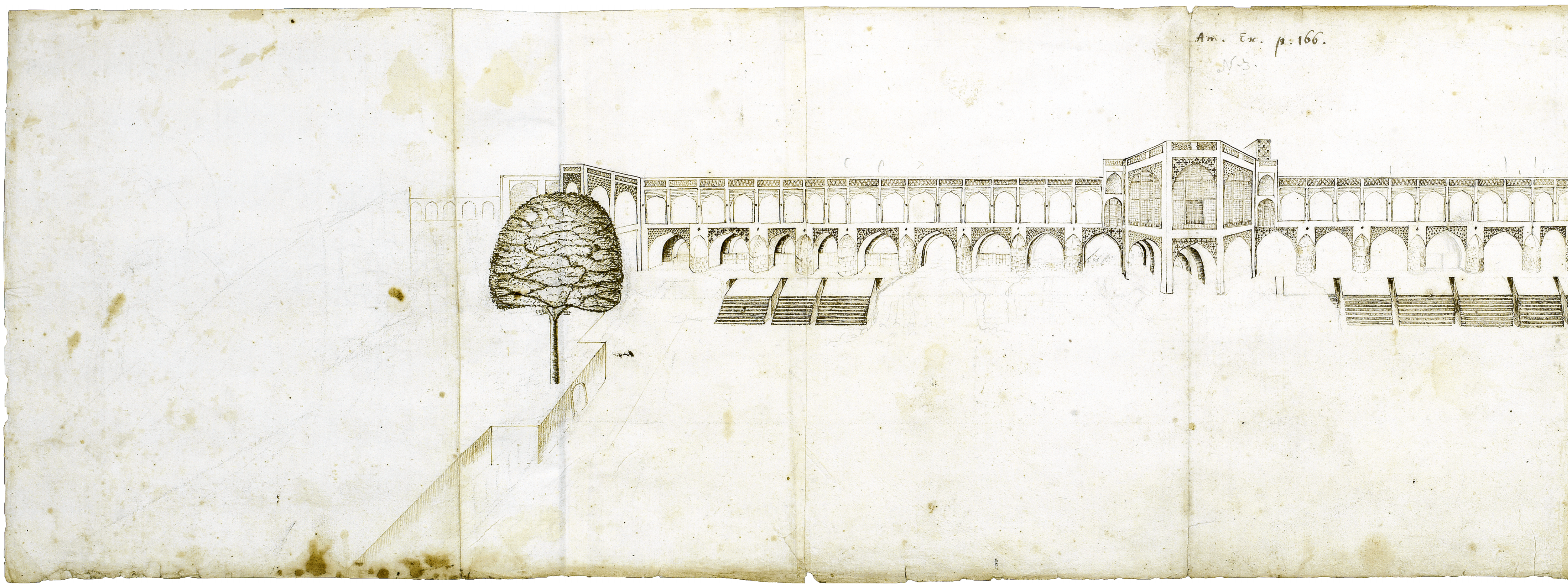

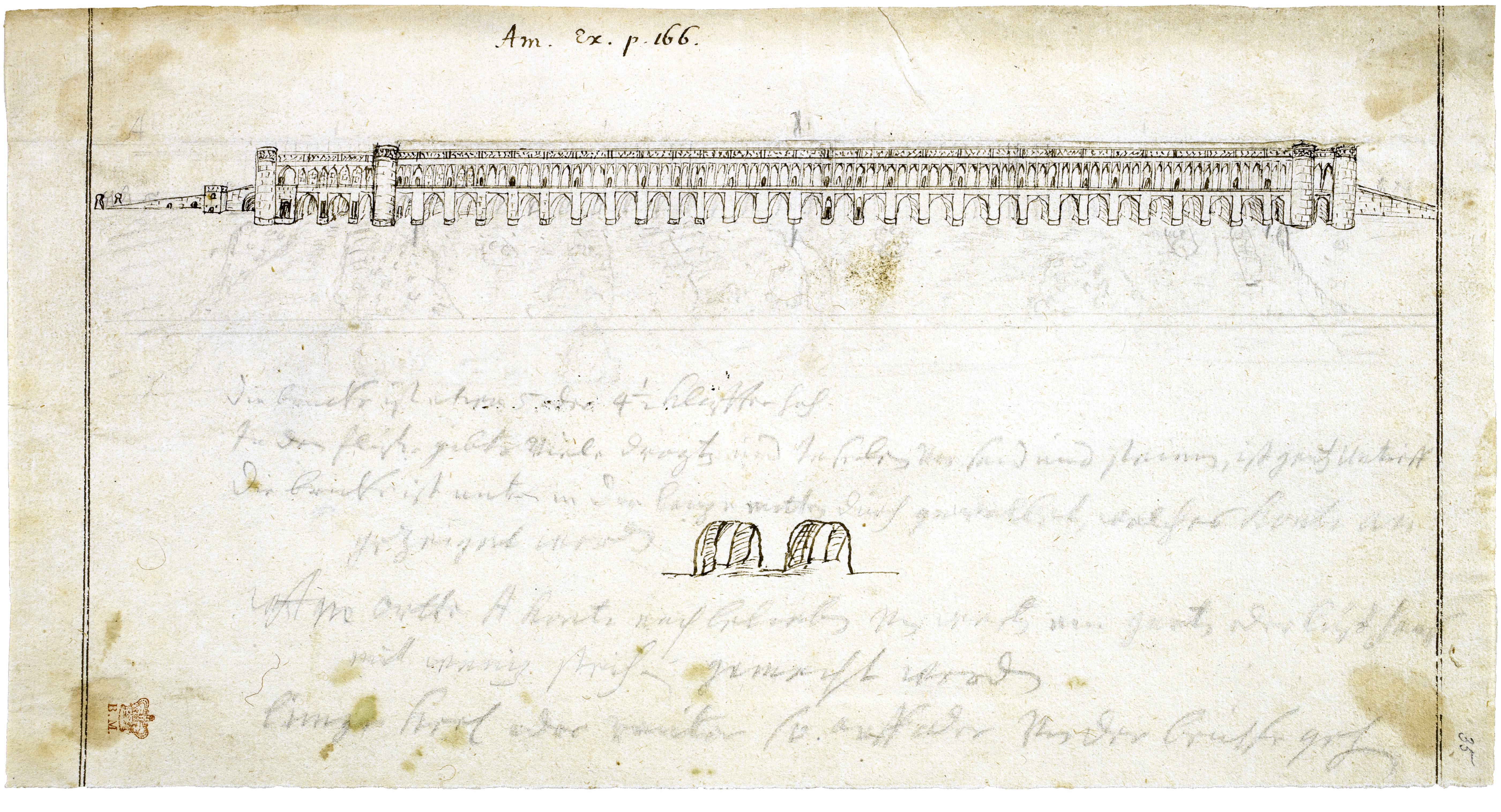
Am. Ex. p. 166.
A
B.M.
35

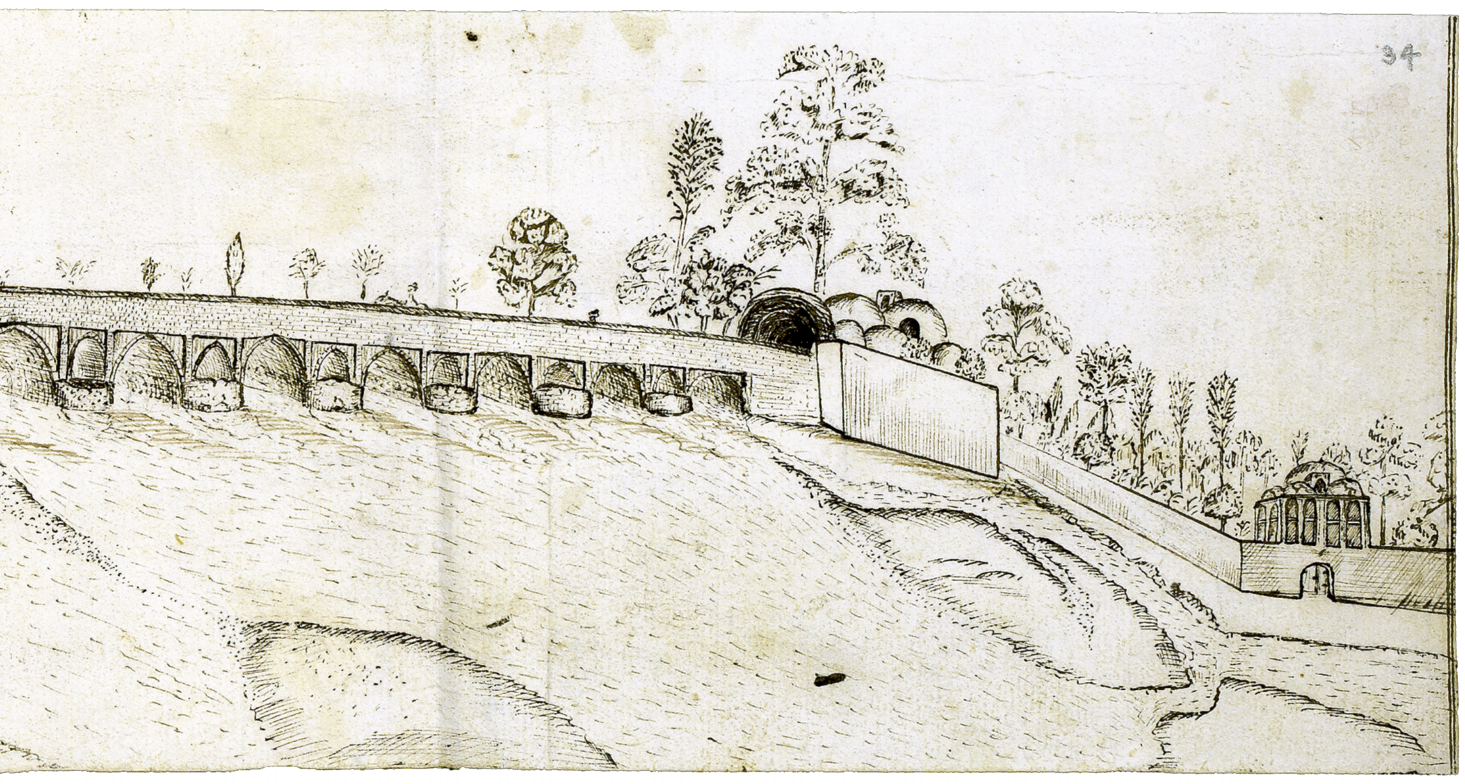

bladen 76-77 midden / sheets 76-77 centre:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 33.

[Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :

[Pons Hassenabad, Pul-e Hasanabad].

[De Brug van Hasanabad].

[The Hasanabad Bridge].

Tekening in potlood en pen op papier : 16,5 x 66 cm.
Pencil and pen drawing on paper : 16.5 x 66 cm.

De brug op de tekening op de bladen 76-77 midden werd indertijd aangeduid als de Brug van Shiraz, vanwege de uitvalsweg naar deze stad die aan de overzijde begon (zie blad 71 boven), en tevens als de Brug van Hasanabad, naar de buurt van Isfahan ten noorden ervan. Heden ten dage is de gangbare naam Khaju Brug.

The bridge in the drawing on sheets 76-77 centre was at that time known as the Bridge of Shiraz, because of the exit road to that city which began on the other side (see sheet 71 above), and also as the Bridge of Hasanabad, after the neighbourhood of Isfahan to the north of it. At present the usual name is Khaju Bridge.

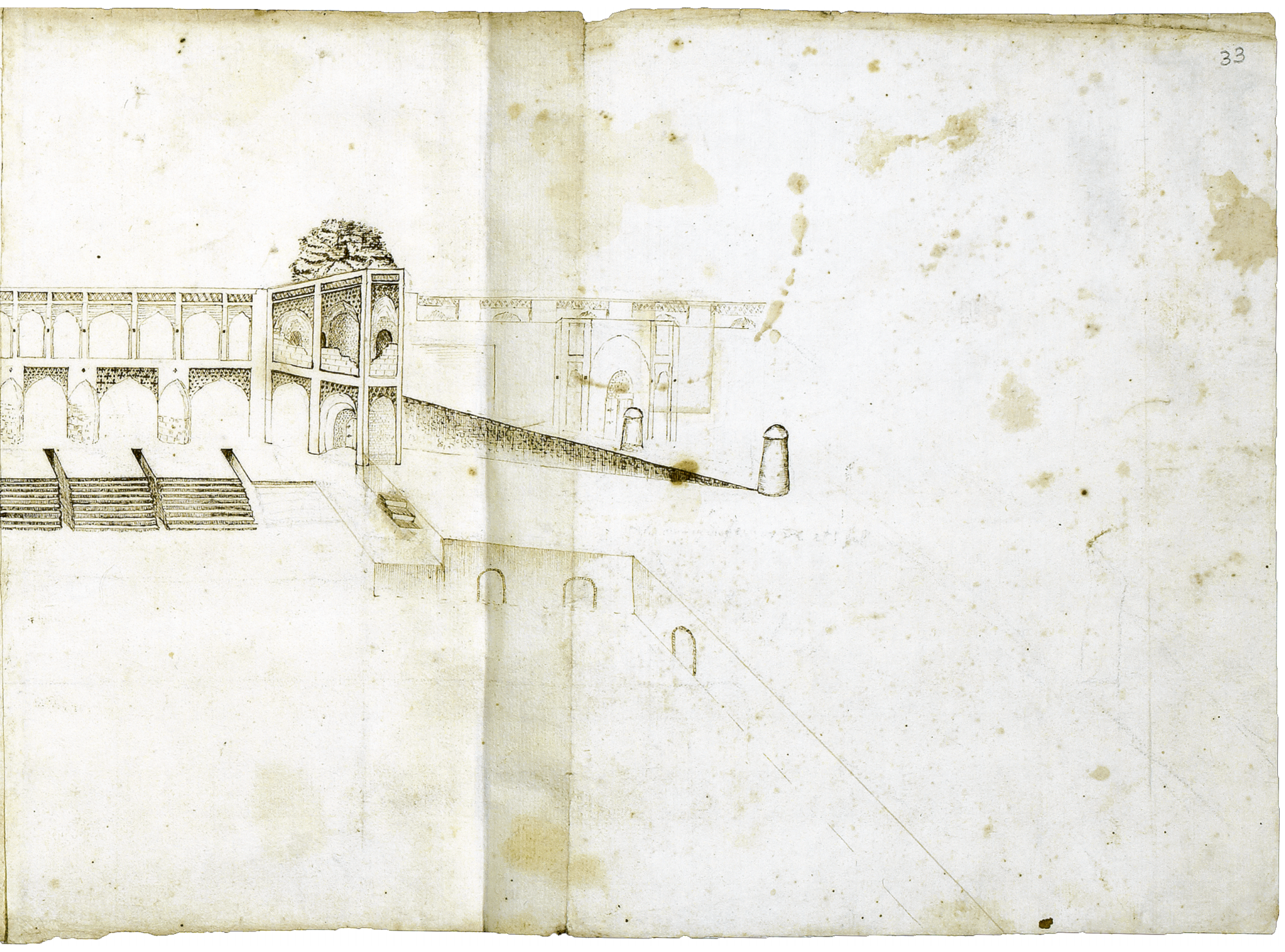

blad 76 onder / sheet 76 below:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 35.

[Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :

[Pons Ali Werdi Chan, Pul-e Ali Wardi Khan].

[De Ali Wardi Khan Brug].

[The Ali Wardi Khan Bridge].

Tekening in potlood en pen op papier : 15 x 29 cm.
Pencil and pen drawing on paper : 15 x 29 cm.

De Ali Wardi Khan Brug was gebouwd door Shah Abbas I en vernoemd naar zijn belangrijkste veldheer, maar staat nu bekend als de Si-o-Seh Brug. In de tekening op blad 70 wordt dit opmerkelijke bouwwerk met nog een derde naam aangeduid, de Brug van Julfa. De brug verbond de twee delen van de *charbagh*-avenue en is daarom schetsmatig aangegeven op de kaart op blad 73 links. Het tekeningetje van de twee bogen midden op het blad geeft inzicht in de constructie van de brug in de lengterichting.

The Ali Wardi Khan Bridge was built by Shah Abbas I and named after his main general, but is now known as the Si-o-Seh Bridge. In the drawing on sheet 70 this remarkable structure is indicated with yet a third name, the Bridge of Julfa. The bridge joined the two parts of the *charbagh* avenue, and is hence shown in outline on the map on sheet 73 left. The little drawing of the two arches in the middle of the sheet gives some idea of the construction of the bridge in a longitudinal direction.

blad 77 onder / sheet 77 below:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 37.

[Engelbert Kaempfer, 1684-1685] :

[Frons Palatii Regii cum parte Forii Maximi].

[De Façade van het Koninklijk Paleis met een deel van het Grote Plein].

[The Front of the Royal Palace with a part of the Great Square].

Tekening in potlood en pen op papier : 18 x 28 cm.
Pencil and pen drawing on paper : 18 x 28 cm.

De tekening op blad 77 onder toont de westelijke wand van de Maidan-e Buzurg (Grote Plein), ook wel Maidan-e Naqsh-e Jahan en heden ten dage Maidan-e Imam geheten, die bij blad 69 reeds uitgebreid is besproken. De gebouwen links van het midden zijn de poort naar het haremgedeelte van het paleis en de Ali Qapu, die op de kaart op blad 72 respectievelijk als C en B zijn aangemerkt. De lege gedeelten in de tekening laten veel aan de fantasie over, die de vervaardiger van de overeenkomstige afbeelding in de *Amoenitates exoticae* (tegenover pagina 170, gesigneerd *Donop f.*) dan ook in ruime mate heeft gebruikt.

The drawing on sheet 77 below shows the western wall of the Maidan-e Buzurg (Great Square), also called Maidan-e Naqsh-e Jahan and today Maidan-e Imam, which has been discussed in more detail with sheet 69. The buildings to the left of centre are the gate into the harem section of the palace and the Ali Qapu, which are marked as C and B respectively on sheet 72. The empty parts in the drawing leave a lot to the imagination, which the maker of the corresponding illustration in the *Amoenitates exoticae* (opposite page 170, signed *Donop f.*) has then generously used.

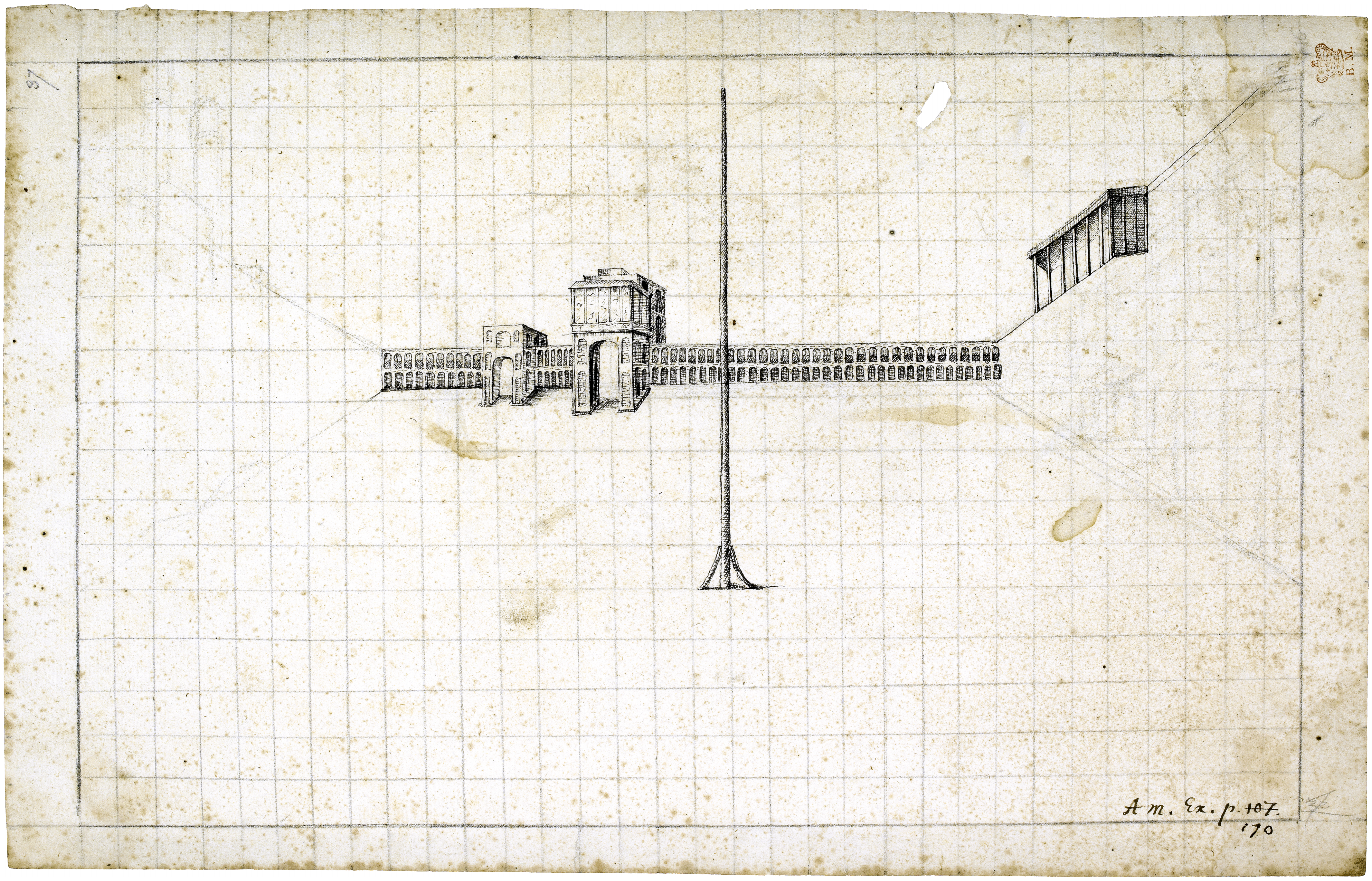

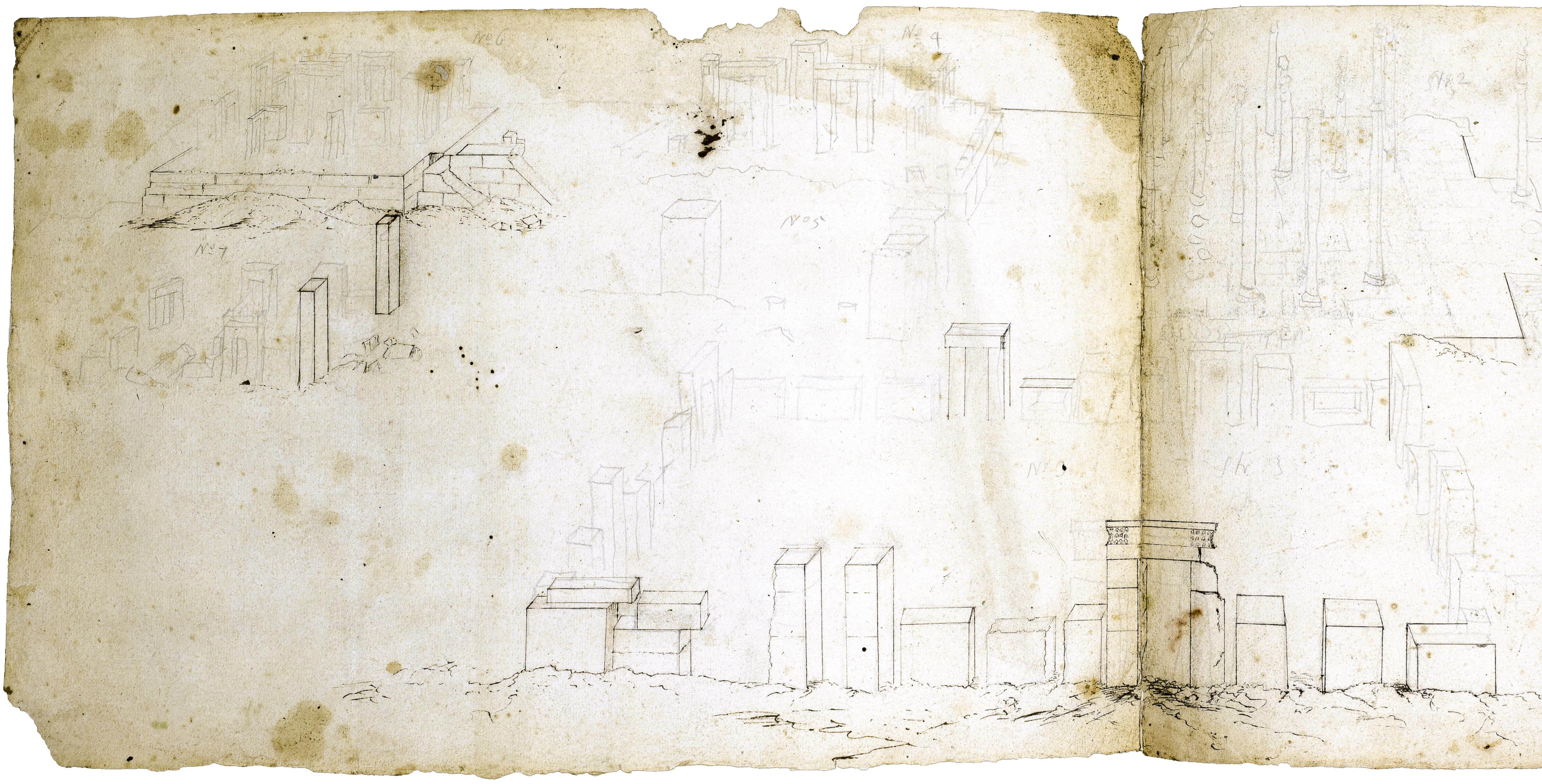

blad 78 onder / sheet 78 below:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 76.

[Engelbert Kaempfer of Friedrich Wilhelm Brandshagen, na 1685] :
[Engelbert Kaempfer or Friedrich Wilhelm Brandshagen, after 1685] :

[Gezicht op de ruïnes van Persepolis].

[View of the ruins of Persepolis].

Tekening in potlood en pen op papier : 19,5 x 30 cm.
Pencil and pen drawing on paper : 19.5 x 30 cm.

Het uitgewerkte en gecomprimeerde gezicht op Persepolis op blad 78 onder is ofwel door Kaempfer zelf gemaakt op een moment dat hij meer tijd had dan de drie dagen die hij kreeg voor het onderzoek van Persepolis en Naqsh-e Rostam, ofwel door Brandshagen als (niet gebruikte) voorstudie voor de ets die uiteindelijk in de *Amoenitates* verscheen. In ieder geval is deze tekening niet het directe voorbeeld geweest voor die ets, want hoewel Brandshagen er het een en ander bij heeft verzonnen, lijkt het centrale deel van diens definitieve versie meer op Kaempfers schets bovenaan de bladen 78-79 dan op de afbeelding onder (zie Haberland, *Lemgo nach Japan*, 44-49 voor een goede reproductie van de ets en een beschrijving van Kaempfers onderzoek in Persepolis).

The developed and compressed view of Persepolis on sheet 78 below was either made by Kaempfer himself at a moment when he had more time than the three days he got for the investigation of Persepolis and Naqsh-e Rostam, or by Brandshagen as a preparatory study (not used) for the etching that ultimately appeared in the *Amoenitates*. In any case this drawing was not the direct model for that etching, because although Brandshagen has made up a few things, the central part of his definitive version looks more like Kaempfer's sketch on sheets 78-79 above than the depiction below (see Haberland, *Lemgo nach Japan*, 44-49 for a good reproduction of the etching and a description of Kaempfer's research in Persepolis).

bladen 78-79 boven / sheets 78-79 above:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 77.

[Engelbert Kaempfer, 1685] :

[Palatii Persepolitani Rudera].

[De Ruïnes van het Paleis van Persepolis].

[The Ruins of the Palace at Persepolis].

Tekening in potlood en pen op papier : 23,5 x 68 cm.
Pencil and pen drawing on paper : 23.5 x 68 cm.

Begin december 1685 kwam Engelbert Kaempfer, met andere VOC-dienaren op weg naar Bandar-e Abbas, langs de antieke ruïnes van Persepolis, waar hij naar eigen zeggen drie dagen de gelegenheid had om deze te onderzoeken. Omdat daarvoor naar zijn mening eigenlijk twee maanden

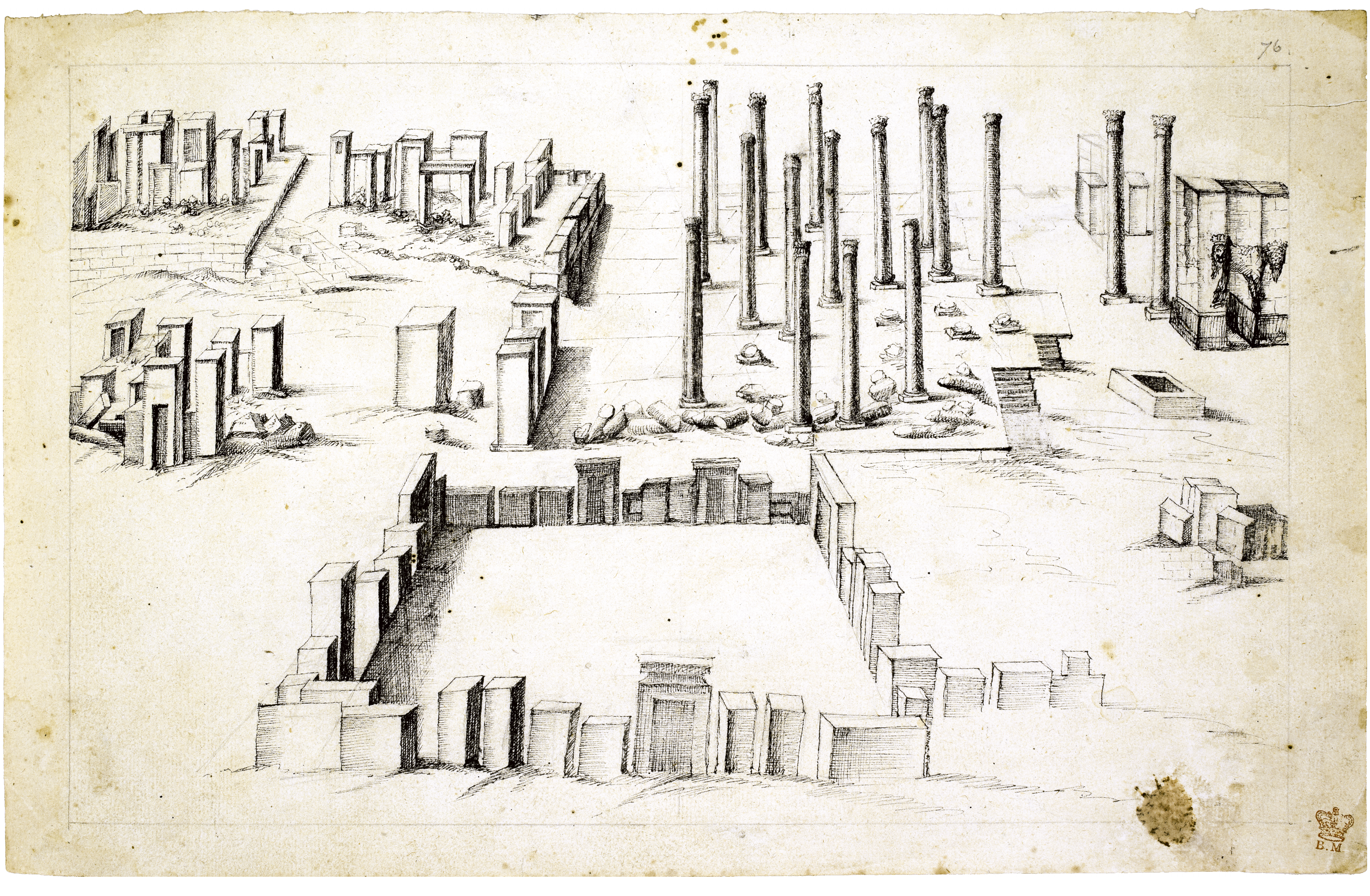

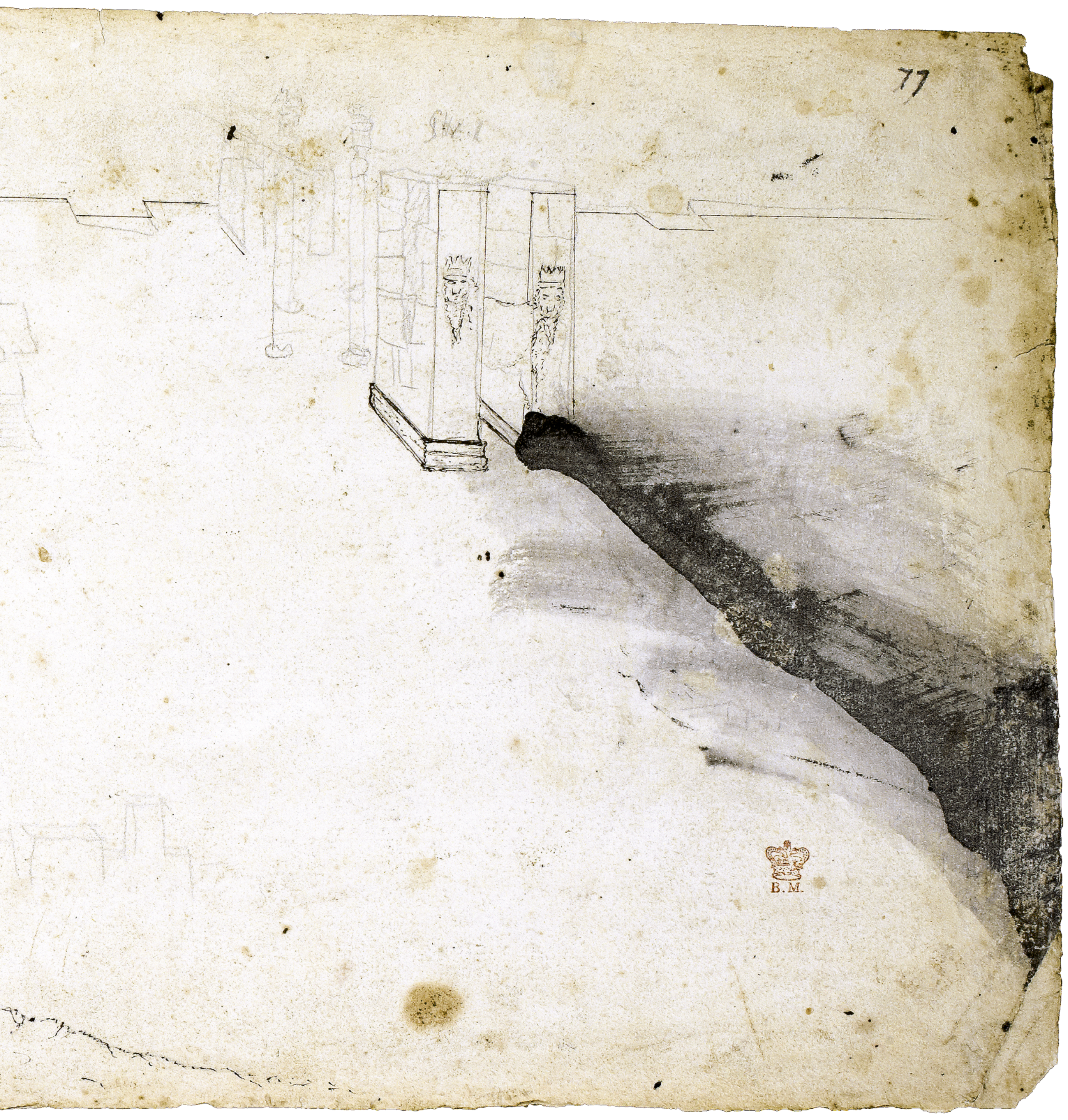

nodig waren, gunde hij zich nauwelijks tijd om te eten. Van dit schetsmatige gezicht op de belangrijkste ruïnes heeft Kaempfer veel gebruik gemaakt. Direct na aankomst in Bandar-e Abbas eind december schreef hij een lange brief aan de Amsterdamse burgemeester Nicolaas Witsen met daarbij twee tekeningen van Persepolis, waaronder waarschijnlijk een kopie van de hier gereproduceerde op de bladen 78–79 boven. Witsen kende Kaempfer voor de ontvangst van die brief (drie jaar later) nog niet, maar had aan Lodewyck Fabritius, de gezant namens de Zweedse koning in wiens dienst Kaempfer in Perzië was gearriveerd, om afbeeldingen van Persepolis gevraagd. Kaempfer lijkt deze kans aangegrepen te hebben om zich een patroon in de Republiek te verwerven, wat Witsen uiteindelijk ook werd. Witsen van zijn kant maakte goede sier met de tekeningen bij de in Londen gevestigde redactie van het tijdschrift *Philosophical Transactions*, waarin ze in 1694 in druk verschenen (zie blad 61 onder en vergelijk Peters, *Witsen*, 238–239 en Hotz, 'Afbeeldingen van Persepolis', 3–5 met reproducties van de platen uit de *Transactions*). Later vormde deze tekening ook het voorbeeld voor de geëtste voorstelling van Friedrich Brandshagen voor de *Amoenitates exoticae*, die al enkele jaren na verschijning zwaar bekritiseerd zou worden door Cornelis de Bruyn in zijn pamflet over de 'mistekeningen en gebreken' in de afbeeldingen van Persepolis zoals die waren gepubliceerd door Kaempfer en de Fransman Jean Chardin (zie Büttner, 'Reisebilder', 87–90). De Bruyn had zelf van eind 1704 tot begin 1705 drie maanden lang Persepolis onderzocht, in eerste instantie in gezelschap van de VOC-dienaar Adriaen Backer, waarvan hun in het antieke portaal van Xerxes (rechts op de tekening) gekerfde namen nog getuigen.

At the beginning of December 1685 Engelbert Kaempfer, on his way to Bandar-e Abbas with other employees of the VOC, came past the ruins of Persepolis, where as he said himself he had three days' time to investigate them. Because in his opinion he actually needed two months, he scarcely allowed himself time to eat. Kaempfer made much use of this outline view of the main ruins. Immediately after arriving in Bandar-e Abbas at the end of December he wrote a long letter to the burgomaster of Amsterdam, Nicolaas Witsen, containing two drawings of Persepolis, probably including a copy of the one reproduced here on sheets 78–79 above. Before he received this letter (three years later), Witsen did not know Kaempfer, but had asked Lodewyck Fabritius, the ambassador for the Swedish king in whose service Kaempfer had arrived in Persia, for depictions of Persepolis. Kaempfer seems to have seized this opportunity to acquire a patron in the Republic, which Witsen eventually did become. For his part, Witsen put up a good show with the drawings with the editors of the journal *Philosophical Transactions* in London, where they appeared in print in 1694 (see sheet 61 below and compare Peters, *Witsen*, 238–239 and Hotz, 'Afbeeldingen van Persepolis', 3–5 with reproductions of the plates from the *Transactions*). Later this drawing formed the model for the etched depiction by Friedrich Brandshagen for the *Amoenitates exoticae*, which several years after it appeared would be severely criticized by Cornelis de Bruyn in his pamphlet on the 'misdrawings and shortcomings' in the images of Persepolis as were published by Kaempfer and the Frenchman Jean Chardin (see Büttner, 'Reisebilder', 87–90). De Bruyn himself had taken three months to investigate Persepolis from the end of 1704 till the beginning of 1705, at first in the company of the VOC servant Adriaen Backer, and their names carved in the antique portal of Xerxes (on the right in the drawing) still bear witness to this.

blad 79 onder / sheet 79 below:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 46.

[Engelbert Kaempfer, 1685] :

[Schetsen van de rotsreliëfs van Naqsh-e Rostam].

[Sketches of the Naqsh-e Rostam rock reliefs].

3 schetsen in pen op papier : 17 x 22,5 cm.
3 sketches in pen on paper : 17 x 22.5 cm.

Enkele kilometers verwijderd van de paleisruïnes van Persepolis bevindt zich een rotswand met graven uit de tijd van de Achaemenieden (559–330 v. Chr.) en reliëfs uit de tijd van de Sassanieden (224–642 na Chr.), die in de loop van de vele eeuwen na de tijd van die antieke vorsten in zijn geheel bekend is komen te staan onder de naam Naqsh-e Rostam, ofwel 'De Tekeningen van (de mythische held) Rostam'. De tekening die de onderste helft van Kaempfers schets op blad 79 onder in beslag neemt, is een algeheel overzicht van de rotswand met de verschillende graven en reliëfs, die de basis lijkt te hebben gevormd voor de afbeelding door Brandshagen in de *Amoenitates exoticae* tegenover pagina 307. Op deze gedrukte versie heeft Kaempfer alle reliëfs en graven genummerd met het oog op zijn uitgebreide bespreking op de pagina's 297 tot 325. Midden op het schetsblad van Kaempfer zijn in pen twee details van de reliëfs rond de Achaemenidische rotsgraven weergegeven, waarvan het linker is gebruikt voor Brandshagens figuur op pagina 313 in de *Amoenitates*. Rechtsboven is verder nog de doorschijn te zien van een schets op de andere kant van het papier, die een van de Sassanidische reliëfs voorstelt.

Several kilometres distant from the palace ruins of Persepolis there is a rock wall containing tombs from the time of the Achaemenids (559–330 BC) and reliefs from the era of the Sassanids (224–642 AD), which in the many centuries since the time of these ancient kings have become collectively known with the name Naqsh-e Rostam, or 'The drawings of (the legendary hero) Rostam'. The drawing, which takes up the lower half of Kaempfer's sketch on sheet 79, is a general overview of the rock wall with the various tombs and reliefs, which seems to have formed the basis for the depiction by Brandshagen in the *Amoenitates exoticae* opposite page 307. In this printed version Kaempfer has numbered all the reliefs and tombs in connection with his detailed discussion on pages 297 to 325. In the middle of Kaempfer's sketch two details of the reliefs around the Achaemenid rock-graves have been drawn in pen, and the left-hand one was used for Brandshagen's figure on page 313 of the *Amoenitates*. As well as this, at the top right the image of a sketch on the other side of the paper showing one of the Sassanid reliefs can be seen shining through.

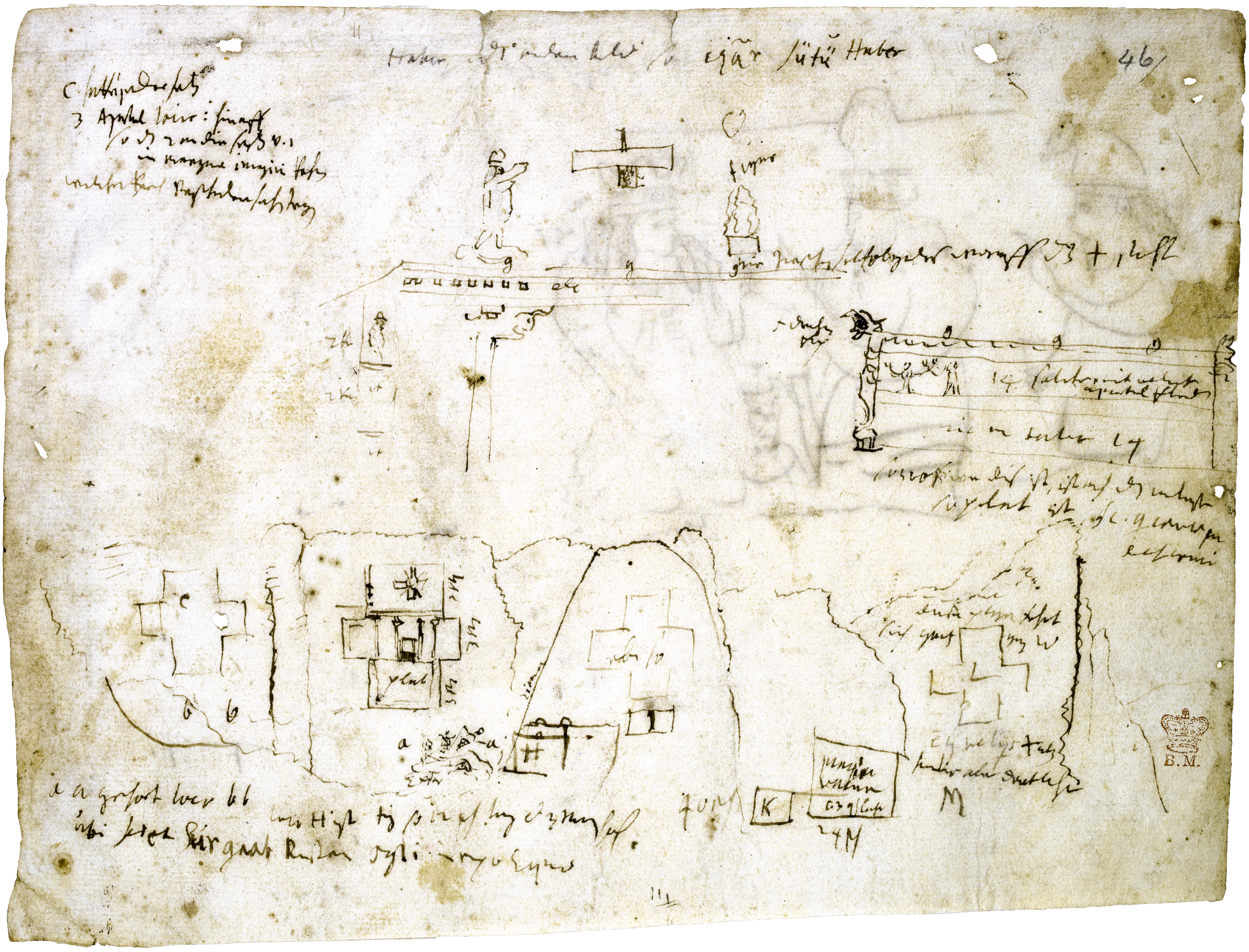

blad 80 boven / sheet 80 above:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 47.

[Engelbert Kaempfer, ca. / c. 1685] :

Ein Stifft Tay genannt.

Een Seminarie genaamd 'Tay'.

A Seminary named 'Tay'.

3 schetsen in pen op papier : 22,5 x 17,5 cm.
3 sketches in pen on paper : 22.5 x 17.5 cm.

De *madrassa* of religieuze school afgebeeld in de tekening op blad 80 boven bevond zich volgens het bijschrift in het centrum van een verder ongenoemde stad, waarvan we mogen aannemen dat het een kleinere plaats op de route tussen Isfahan en Bandar-e Abbas betrof. De naam van de *madrassa* is aangegeven als 'Tay', mogelijk van het Arabische woord *taiy* of *tai* dat zoveel als reisbestemming betekent. Boven de toegangspoort tot het complex (midden onder) is een *naqara-khana* of tromkamer te zien, waarvan tijdens de jaarlijkse herdenking van de gewelddadige dood van de tweede Imam gebruik werd gemaakt. Kaempfer spelt deze term op de tekening en in het onderschrift respectievelijk als 'nagarakonη' en 'nagaragonη'; de Griekse èta gebruikt hij hier evenals in de kaarten op de bladen 72 en 73 om de typisch Perzische è-klank aan het einde van bepaalde woorden weer te geven. In zijn *Amoenitates exoticae* gaat hij uitgebreid in op het instituut van de *madrassa* in het algemeen en op de bouwwijze van de religieuze scholen in het bijzonder. Zo meent hij dat deze in wezen alleen van de eveneens rond een binnenhof opgezette *karavanserai* verschillen door hun properheid en het ontbreken van stallen (zie voor een voorbeeld blad 71 onder). Onder de *madrassa's* onderscheidt hij verder twee typen: een waarbij de bijbehorende moskee naast de school is gebouwd en een ander waarvan de moskee de binnenhof aan de achterzijde afsluit. Hier is het niet geheel duidelijk hoe de moskee van het bovenste deel van de schets in de overige twee delen onder op het schetsblad past.

The *madrassa* or religious school depicted in the drawing on sheet 80 above was, according to the caption, located at the centre of an otherwise unnamed town, of which we may assume that it was a smaller place on the route between Isfahan and Bander-e Abbas. The name of the *madrassa* is given as *Tay*, which is possibly from the Arabic word *taiy* or *tai*, which means destination. Above the entrance gate to the complex (lower centre) the *naqara-khana* or drum-room can be seen, which was used during the annual commemoration of the violent death of the second Imam. Kaempfer spells this term in the drawing and in the caption as *nagarakonη* and *nagaragonη* respectively; he uses the Greek èta here, and also on the maps on sheets 72 and 73, to render the typical Persian è-sound at the end of certain words. In his *Amoenitates exoticae* he gives a lengthy discussion of the institution of the *madrassa* in general and the architecture of religious schools in particular. He is of the opinion that in essence these differ from the *caravanserai*, also designed around an inner courtyard, only in their cleanliness and the absence of stables (for an example, see sheet 71 below). Moreover, he distinguishes two types of *madrassa*, one where the mosque attached to it is built next to the school, and another where the mosque closes off the inner courtyard on the rear side. Here it is not completely clear how the mosque in the upper part of the sketch fits with the other two parts at the bottom.

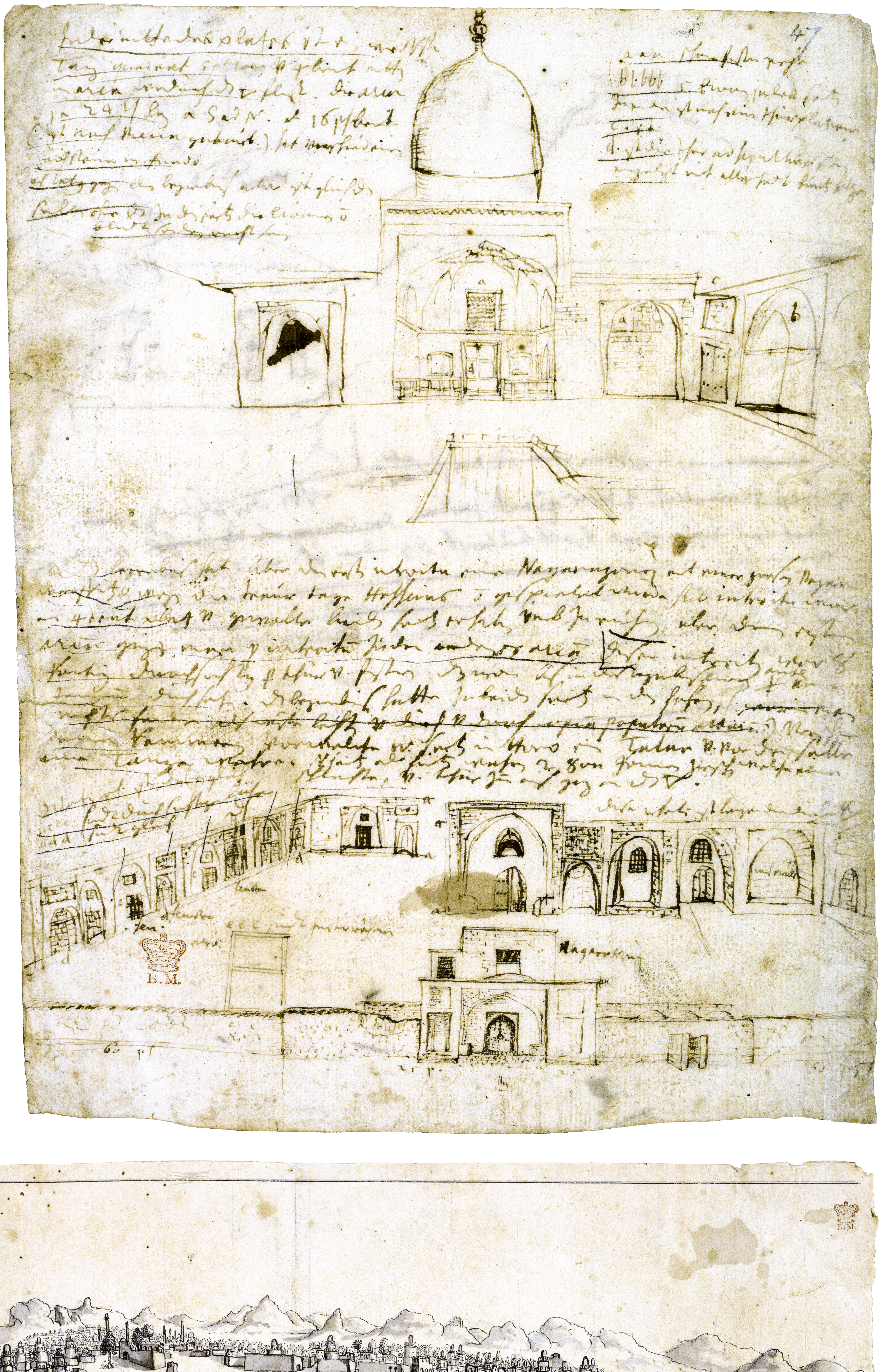

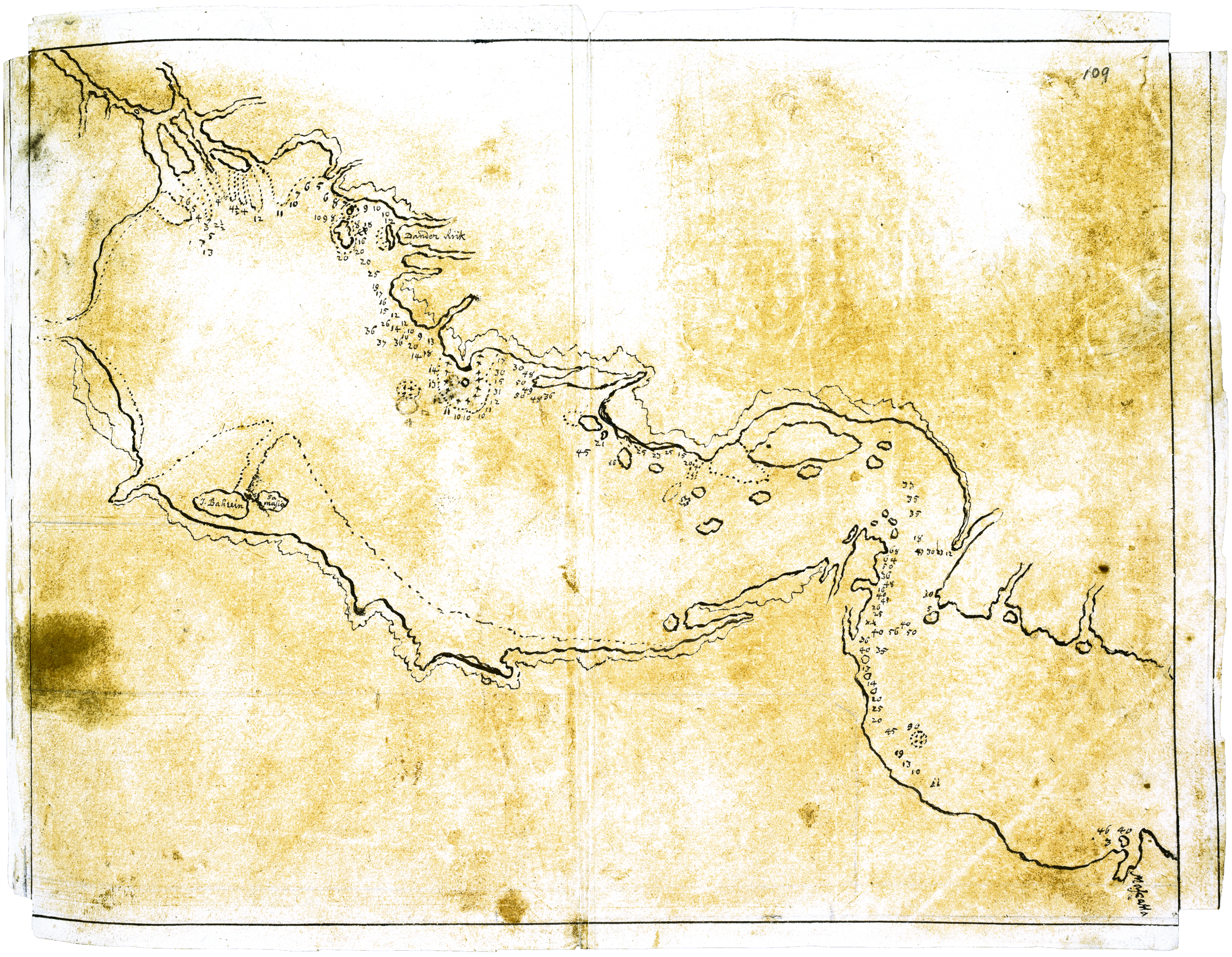

blad 80 onder / sheet 80 below:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 73.

[Engelbert Kaempfer, 1685-1688] :

[Gezicht op een stad in het zuiden van Perzië].

[View of a town in southern Persia].

Tekening in potlood, pen en penseel op papier : 19 x 46 cm.
Drawing in pencil, pen and brush on paper : 19 x 46 cm.

De plaats van de tekening op blad 80 onder tussen de nagelaten papieren van Engelbert Kaempfer en de stijl van de afgebeelde gebouwen doen vermoeden dat het hier gaat om een afbeelding van een stad in het zuiden van Perzië. Het zou een van de plaatsen kunnen zijn die hij aandeed op weg naar Bandar-e Abbas of in de wijdere omgeving van deze haven, of anders het kuuroord Buguun, zo'n 100 kilometer landinwaarts naar het noorden, waar Kaempfer in de zomer van 1686 aan de hitte van Bandar-e Abbas trachtte te ontsnappen.

The placing of the drawing on sheet 80 below among the papers left by Engelbert Kaempfer and the style of the buildings depicted suggest that we have here a picture of a town in the south of Persia. It could be one of the places he visited on his way to Bandar-e Abbas or in the wider area, or else the resort of Buguum, about 100 kilometres inland to the north, where Kaempfer attempted to escape the heat of Bandar-e Abbas in the summer of 1686.

blad 81 boven / sheet 81 above:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 109.

[Engelbert Kaempfer, 1685-1688] :

[Kaart van de Perzische Golf].

[Chart of the Persian Gulf].

Schaal: niet aangegeven.
Scale: not indicated.

1 kaart : ms op papier, 25 x 33 cm.
1 map : ms on paper, 25 x 33 cm.

Oriëntatie: het noorden is boven.
Orientation: north is up.

De kaart van de Perzische Golf op blad 81 boven en de twee navolgende tekeningen geven een inkijkje in de manier waarop Kaempfer voor de illustraties in zijn reisverslagen gebruik wist te maken van de faciliteiten die de VOC bood. De voorbeelden voor alle drie deze afbeeldingen heeft hij waarschijnlijk in de factorij in Bandar-e Abbas gevonden, na zijn aankomst aldaar in december 1685. De kaart is duidelijk een kopie van een VOC-kaart van het type uit het derde kwart van de zeventiende eeuw dat op de bladen 50 en 51 is gereproduceerd, hoewel de hier ingetekende reeks dieptecijfers met geen van die kaarten precies overeenkomt. Kaempfer gebruikte deze kopie als basis voor de kaart met meerdere inzetkaarten en aanzichten die hij onder de titel *Tabula Hydrographica Sinus Persici* in zijn *Amoenitates exoticae* presenteerde tegenover pagina 764. De centrale kaart van die gedrukte versie is vrijwel identiek, alleen zijn bij Muscat wat meer dieptecijfers te zien.

The chart of the Persian Gulf on sheet 81 above and the two following drawings give a glimpse of the way in which Kaempfer made use of the facilities offered by the VOC. He probably found the models for all three of these depictions in the factory at Bandar-e Abbas, when he arrived there in December 1685. The chart is clearly a copy of a VOC chart of the type from the third quarter of the seventeenth century which has been reproduced on sheets 50 and 51, although the series of depth soundings drawn here does not correspond exactly with any of those charts. Kaempfer used this copy as a basis for the map with a number of inset-maps and views which he presented in his *Amoenitates exoticae* opposite page 764, with the title *Tabula Hydrographica Sinus Persici*. The central map of that printed version is almost identical, except that there are more depth figures to be seen at Muscat.

blad 81 onder / sheet 81 below:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 110.

[Engelbert Kaempfer, 1685-1688, naar Van Linschotens *Itinerario*, 1596] :
[Engelbert Kaempfer, 1685-1688, copied from Van Linschoten's *Itinerario*, 1596] :

Ormus.

Hormuz.

Tekening in potlood en krijt op papier, gekleurd, 11,5 x 26,5 cm.
Drawing in pencil and crayon on paper, coloured, 11.5 x 26.5 cm.

Op de bladzijden 756-759 van zijn *Amoenitates exoticae* gaat Kaempfer uitgebreid in op wat de antieke geografen zeggen over Hormuz en de glorierijke geschiedenis van de handelsplaats. Tegelijkertijd constateert hij dat er in zijn tijd buiten het fort niets restte dan ruïnes en een dorpje met een veertigtal huishoudens midden op het eiland, waar een deel van de 70 man sterke garde woonde die het ooit door de Portugezen gebouwde fort bezet hield namens de Shah (zie ook bladen 62 en 63). Het bloeiende Hormuz op de tekening op blad 81 onder kan dus niet zo door Kaempfer waargenomen zijn. De oplossing voor dit raadsel biedt de vergaand overeenkomstige inzetafbeelding op de grote kaart van de Perzische Golf in de *Amoenitates* (zie blad 81 boven), met de titel *Ormus urbs a Lusitanis habitata ex Linschoto*, 'de door de Portugezen bewoonde stad Hormuz, uit Linschoten'. Het is heel goed mogelijk dat Kaempfer deze schets naar een gravure uit Jan Huyghen van Linschotens beroemde reisverslag al tijdens zijn verblijf op de factorij Bandar-e Abbas maakte. Veel VOC-factorijen waren in het bezit van een exemplaar van Van Linschotens *Itinerario*, dat nog lang na de eerste verschijning in 1596 als een soort handboek voor de Oost heeft gegolden.

On pages 756-759 of his *Amoenitates exoticae* Kaempfer discusses at length what the early geographers say about Hormuz and the glorious history of this trading town. At the same time he states that in his time beyond the fort nothing was left except for ruins and a small village of about forty households in the centre of the island, where part of the 70-man guard lived who in the name of the Shah occupied the fort that the Portuguese had once built (see also sheets 62 and 63). So the flourishing image of Hormuz in the drawing on sheet 81 below cannot have been observed by Kaempfer. The solution to this riddle is provided by the very similar inset depiction on the large chart of the Persian Gulf in the *Amoenitates* (see sheet 81 above), with the title *Ormus urbs a Lusitanis habitata ex Linschoto*, 'the town of Hormuz inhabited by the Portuguese, from Linschoten'. It is quite possible that Kaempfer already made this sketch from an engraving from Jan Huyghen van Linschoten's famous travel account during his stay at the factory of Bandar-e Abbas. Many VOC factories possessed a copy of Van Linschoten's *Itinerario*, which long after it first appeared in 1596 was regarded as a sort of handbook for the East.

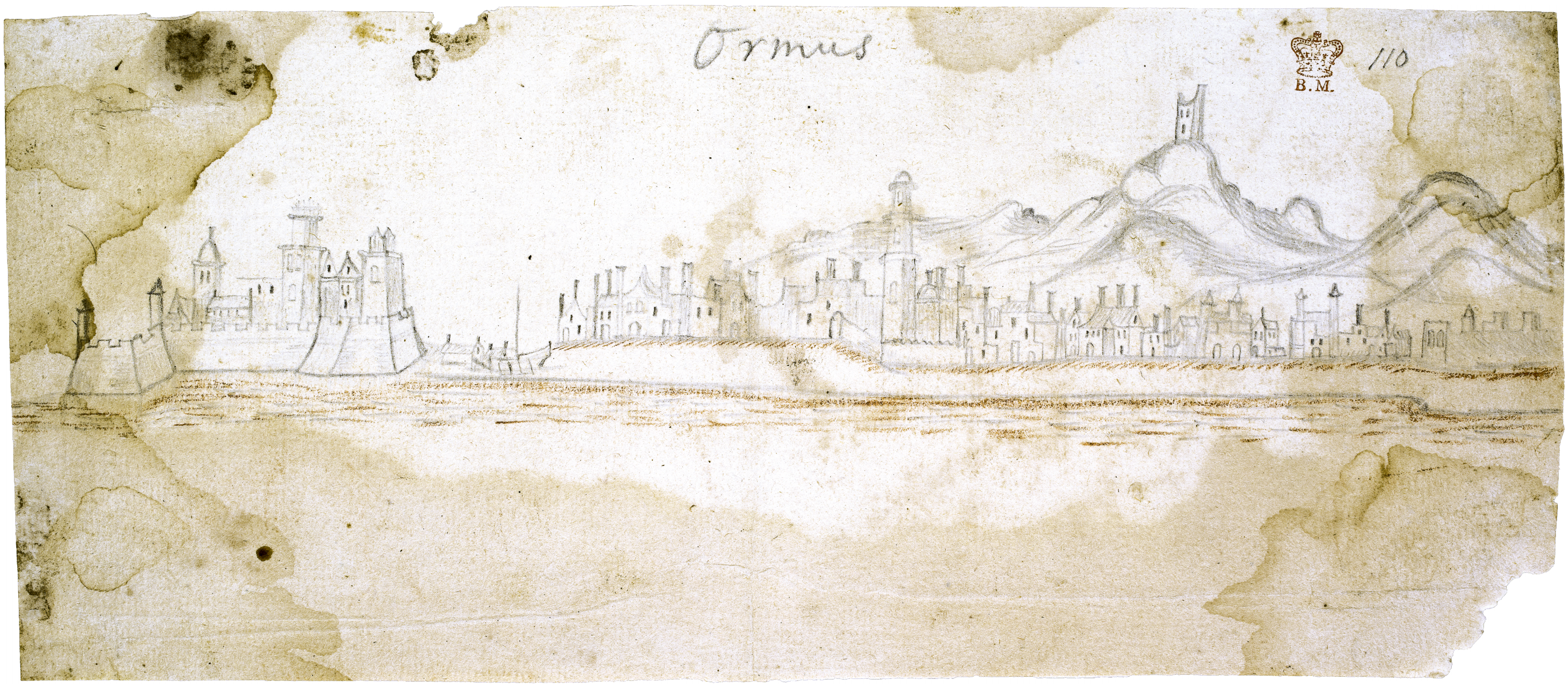

blad / sheet 82:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 112.

[Engelbert Kaempfer, 1685-1688, naar een Nederlands voorbeeld uit 1684-1685] :
[Engelbert Kaempfer, 1685-1688, copied from a Dutch model of 1684-1685] :

[PLATTEGROND VAN HET FORT OP QESHM].

[PLAN OF THE FORTRESS ON QESHM].

Schaalstok van 130 [voeten] = [ca. 1 : 455].
Scale-bar of *130* [*voeten*] = [approximately 1 : 455].

1 kaart : ms op papier, 34 x 21,5 cm.
1 map : ms on paper, 34 x 21.5 cm.

Oriëntatie: het noorden is linksboven.
Orientation: north is above left.

Verklaringen: [rechtsonder] een legenda bij de letters A t/m W :
Explanations: [below right] a key to the letters A to W :

H. Iß Holandia.
Z. Zeelandia.
V. Victoria.
G. Gloria.
K. De Vosbareij.
T. Tang.
P. Put.
B. De pulffer keler.
R. Koogel huß.

W. Watergoet.
A. Besete wachten.
E. Kustall.
F. Der trap.
C. Der berweg.
D. Riß Packhus.

[linksonder] een aantekening :
[lower left] a note :

De binnenkant van V tot G 129 voeten.
GZ 122 voeten.
ZH 111 voeten.
DH 86.
Gracht ist 20 ped. tieff.

[boven] een aantekening :
[above] a note :

Daß schwarze daß Rontumb getrocken ist daß sein 2 fuß daß hinunter weiter außsehet alß bofen.

Na de mislukte poging Qeshm te veroveren in de jaren veertig van de zeventiende eeuw slaagde de VOC er in augustus 1684, tijdens een hernieuwd conflict met de Shah, alsnog in het fort in handen te krijgen, waarna het elf maanden door de Nederlanders bezet bleef (zie de bladen 58 en 59 en Matthee, *Politics*, 185-188). Engelbert Kaempfer heeft de plattegrond op blad 82 duidelijk gekopieerd van een Nederlands model uit die periode vlak voor zijn aankomst in Bandar-e Abbas eind 1685, gezien het overheersende gebruik van Nederlandse woorden in typisch Nederlands handschrift voor de bijschriften en de legenda. Deze zijn aangevuld met enkele aantekeningen in het Duits in Kaempfers eigen handschrift, waaruit blijkt dat hij waarschijnlijk zelf ter plaatse ook een kijkje heeft genomen en toen bijvoorbeeld constateerde dat de gracht 20 voet diep was. In Kaempfers *Amoenitates* is deze plattegrond verwerkt tot een piepkleine inzet getiteld *Kismis castelli planum* op de eerder genoemde kaart van de Perzische Golf tegenover pagina 764.

After the failed attempt to capture Qeshm in the 1640s, in August 1684, during a new conflict with the Shah, the VOC finally succeeded in taking possession of the fort, which was then kept occupied for eleven months (see sheets 58 and 59 and Matthee, *Politics*, 185-188) by the Dutch. Engelbert Kaempfer clearly copied the plan on sheet 82 from a Dutch model dating from that period just before he arrived in Bandar-e Abbas at the end of 1685, in view of the preponderant use of Dutch words in typical Dutch handwriting for the captions and legend. These are supplemented with a few notes in German in Kaempfer's own handwriting, and from this it appears that he probably also took a look for himself on the spot, and then for example established that the moat was 20 feet deep. In Kaempfer's *Amoenitates* this plan has been turned into a tiny inset with the title *Kismis castelli planum* on the chart of the Persian Gulf opposite page 764 mentioned earlier.

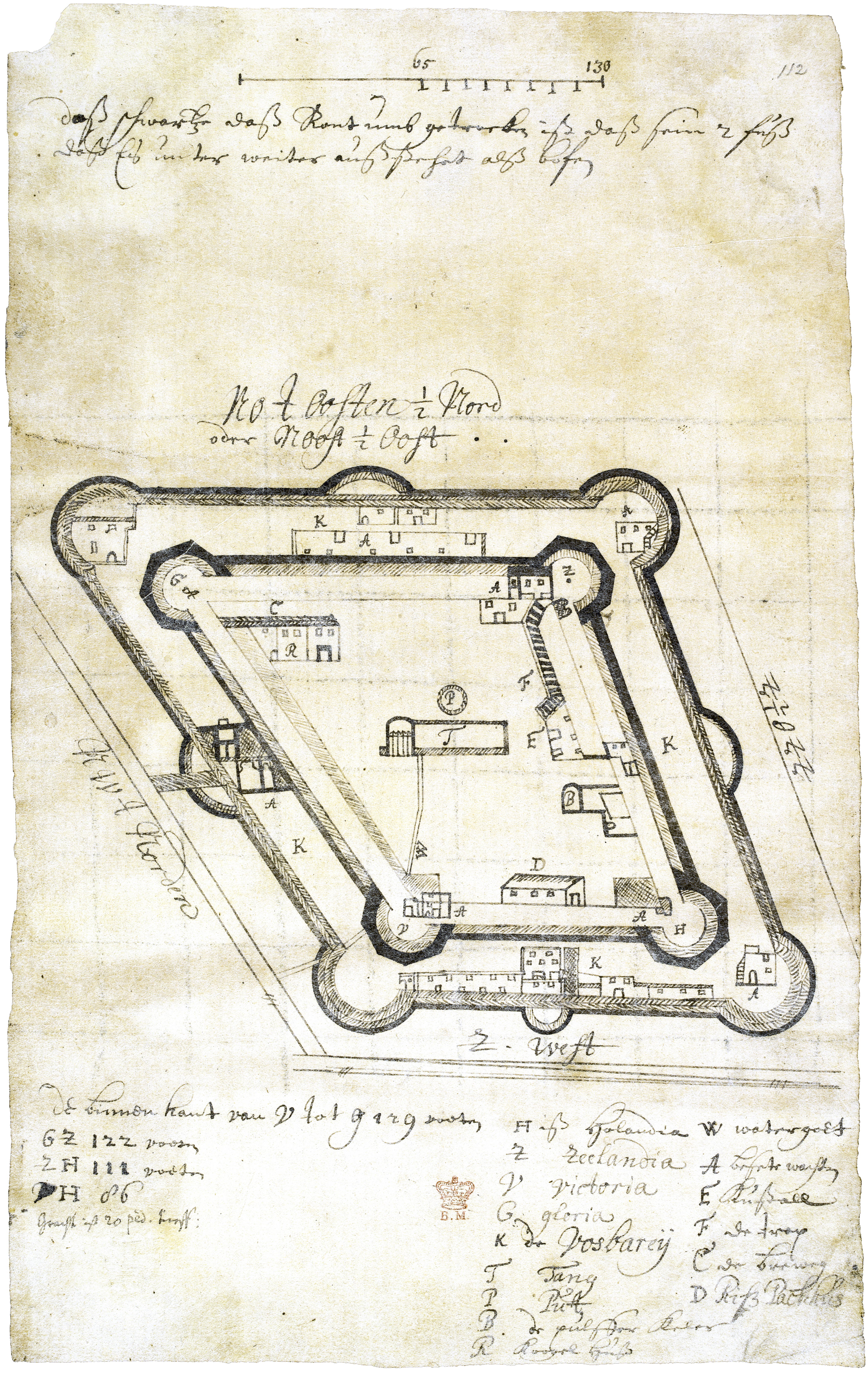

blad 83 boven / sheet 83 above:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 75.

[Engelbert Kaempfer, 1685-1688] :

[URBS GHAMRON VEL BANDER ABASI; GHAMRAN WA BANDAR-E ABBASI].

[DE STAD GHAMRAN OF BANDAR-E ABBAS].

[THE CITY OF GHAMRAN OR BANDAR-E ABBAS].

Tekening in potlood en pen op papier : 28,5 x 44 cm.
Pencil and pen drawing on paper : 28.5 x 44 cm.

Verklaringen: [midden boven] een legenda bij de letters a t/m i :
Explanations: [above centre] a key to the letters a to i :

a. Die große pünte [Propugnaculum maximum].
b. Die folgende kleine D:o [b.c.d. Tria propugnacula minora].
c. Die 3te pünte.
d. Die letzte pünte.
e. D:o alte stat schlos [Castelli rudera].
f. Zol haus [Regia vectigalium domus].
g. Des chans haus [palatium chani].
h. Der chans stall [equile chani].
i. Der tanidsjins haus [domus vicarii].

Eind december 1685 arriveerde Kaempfer in Bandar-e Abbas of Ghamran (VOC: 'Gamron'), waar hij met een korte onderbreking tweeënhalf jaar zou blijven. Hij vond het er hels, ter onderstreping waarvan hij een schuin Perzisch gezegde citeert waarin de stad met de hel wordt vergeleken. De bebouwing was er vies en rommelig, enkele grote gebouwen uitgezonderd. Aan de waterkant, aldus Kaempfers beschrijving, vond men geheel stenen huizen, daarna gepleisterde woningen van ongebakken steen en daar weer achter lemen hutten met daken van palmblad. De tekening op blad 83 boven is in gedrukte vorm terug te vinden op de bladzijde tegenover zijn beschrijving (*Amoenitates*, 759), voorzien van Latijnse en Perzische titels die hier zijn overgenomen. Ook de precies overeenkomende Latijnse legenda van de gedrukte versie is hier ter verduidelijking toegevoegd, in rechte haken achter de Duitstalige legenda van de manuscriptafbeelding. Er is echter een opvallend verschil tussen de hier gereproduceerde schets en de ets van Brandshagen in de *Amoenitates*. Op de schets zijn prominent een Nederlandse (met drie banen) en een Engelse (met kruis) vlag te zien en iets verder naar links nog een kleinere vlag met de Franse *fleur-de-lis*. Op de ets is de derde vlag echter van een kruis voorzien en is het bijbehorende gebouw aangeduid als het *domus Lusitanorum*, of het huis van de Portugezen. De Franse compagnie had vanaf omstreeks 1670 inderdaad een factorij in Bandar-e Abbas, maar de Portugezen bedreven hun handel met Perzië in de periode van Kaempfers verblijf via de wat verder naar het westen gelegen Bandar-e Kung, een haven waarover zij in 1674 een deel van de tolrechten hadden afgedwongen.

75
a Die grose pünte
b Die folgende kleine do
c Die 3te pünte
d Die letzte pünte
e Das alte stat schloss
f. Zol haus
g Des Chans haus
h Des Chans stall
i Der Schahbender haus
mare Gins
a
b
c
d
e
f
g
h
i

Masketta d. 17 Julii
111
mare arabicum

At the end of December 1685 Kaempfer arrived in Bandar-e Abbas or Ghamran (VOC: *Gamron*), where with one short interruption he would live for two and a half years. He found it hellish there, and to stress this he quotes a lewd Persian saying in which the town is compared to hell. The construction was dirty and untidy, with the exception of several large buildings. On the waterfront, according to Kaempfer's description, one found houses built of stone and brick, then plastered dwellings of unbaked brick, and behind these mud huts with roofs of palmleaf. The drawing on sheet 83 above can be found in a printed form on the page opposite his description (*Amoenitates*, 759), complete with Latin and Persian titles which have been adopted here. The exactly corresponding Latin legend of the printed version has also been added for clarification, in square brackets following the legend of the manuscript depiction in German. However, there is a striking difference between the sketch reproduced here and the etching by Brandshagen in the *Amoenitates*. In the sketch a Dutch flag (with three stripes) and an English flag (with a cross) are prominent, and a little further to the left a smaller flag can be seen with the French *fleur-de-lis.* But on the etching the third flag has a cross and the house belonging to it is indicated as the *domus Lusitanorum*, or the house of the Portuguese. From about 1670 the French company did have a factory at Bandar-e Abbas, but the Portuguese at the time of Kaempfer's stay conducted their trade with Persia via Bandar-e Kung. In 1674 they had managed to obtain part of the toll rights to this port located somewhat further to the west.

blad 83 onder / sheet 83 below:

British Library, Add. Ms. 5232 fol. 111.

[Engelbert Kaempfer,] d. 17 Julii [1688] :
[Engelbert Kaempfer,] the 17th of July [1688] :

Masketta Arabia Faelicis.

Muscat in Arabia Felix.

Tekening in potlood op papier : 23 x 64 cm.
Pencil drawing on paper : 23 x 64 cm.

Op 30 juni 1688 vertrok Kaempfer met het jacht *Capelle* van de VOC-kamer Rotterdam naar Muscat op het Arabisch Schiereiland, om vandaar door te reizen naar Malabar en Tuticorin op de Visserijkust en uiteindelijk naar Batavia (zie Haberland, *Lemgo nach Japan*, 52). Tijdens het oponthoud in Muscat maakte hij enkele schetsen van de plaats, waaronder die op blad 83 onder. Deze is op de eerder genoemde gedrukte kaart van de Perzische Golf in de *Amoenitates exoticae* (blad 81) te herkennen in de inzetafbeelding met de titel *Mascatta qua mare spectat*, 'Muscat zoals te zien van de zeezijde'; een andere inzet geeft daar Muscat van de landzijde weer. Zie ook de bladen 45-47.

On 30 June 1688 Kaempfer set out for Muscat on the Arabian Peninsula in the yacht *Capelle* of the Rotterdam chamber of the VOC, and from there he would continue on to Malabar and Tuticorin on the Fisheries Coast and ultimately to Batavia (see Haberland, *Lemgo nach Japan*, 52). During the stopover in Muscat he made several sketches of the place, including the one on sheet 83 below. This can be recognized in the printed chart of the Persian Gulf in the *Amoenitates exoticae* mentioned earlier (sheet 81) in the inset with the title *Mascatta qua mare spectat*, 'Muscat as it is to be seen from the sea'; another inset there shows Muscat from the landward side. See also sheets 45-47.